ELIN PELIN

IZABRANE NOVELE

S BUGARSKOGA PREVEO

DR. IVAN ESIH

ZAGREB 1927.

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE ZA GOD. 1925. I 1926.

ELIN PELIN

IZABRANE NOVELE

S BUGARSKOGA PREVEO

DR. IVAN ESIH

ZAGREB 1927.

REDOVNO IZDANJE „MATICE HRVATSKE" ZA GODINU 1925. i 1926.

TISAK „TIPOGRAFIJE“ D. D. ZAGREB

ELIN PELIN

ELIN-PELIN.

(Dimitar Ivanov).

Beletrist bugarskog sela.

Bugarska književnost ponosi se čitavim nizom književnika snažne individualnosti, koji su svojim duhovnim i umjetničkim stvaranjem podigli visoko bugarski kulturni niveau.

Imena Ivana Vazova, Aleksa Konstantiva, Antona Strašimirova, Penče Slavejkova, koji je bio designiran za Nobelovu nagradu, poznata su čitavom kulturnom svijetu. »Pod jarmom« od Ivana Vazova i »Baj Ganja« od Aleka Konstantinova prevedena su i na hrvatski jezik, te ih je naša javnost s interesom prihvatila.

Bugarska beletristika otkriva nam istinitost i iskrenost bugarskog duha, njegovo nastojanje prema vječnom triasu Ideja: Istini, Ljepoti i Dobroti. Ona je vjeran odraz bugarskog stvaralačkog genija i njegove samoniklosti. Jer ni u kojem drugom području stvaranja nije tuđi utjecaj tako slab kao u noveli. Zato se u noveli otkriva najvećma kako specifična originalnost tako i jarko izražena individualnost bugarskog stvaralačkog duha, književne umjetnosti Bugarina.

»Representative man« bugarske novele, jedan od najjačih predstavnika realizma u starijem pokoljenju, svakako je Elin Pelin, pod kojim se pseudonimom krije Dimitar Ivanov.

Elin Pelin rodio se dne 18. srpnja 1878. godine u selu Bajlovu, u sofijskom okružju. Otac mu je bio poznat po

čitavoj okolici sa svoje duhovitosti i blagog svog karaktera. Brinuo se za naobrazbu svojih sinova tako, da su mu dvojica postali gimnazijski učitelji, dok je treći bio pučki učitelj. Malom Dimitru se dakle i u roditeljskoj kući pružila prilika, da se što više naobrazi. Do dvanaeste je godine proveo neprekidno u selu u igri pokraj seoske rijeke i u lutanju po krasnoj seoskoj okolici. Knjige i časopisi, koje su njegova braća dobivali, davali su mu prilike, da prione uz čitanje i pisanje. U svojem djetinjskom dobu pročitao je čitavog Ljubena Karavelova (sabrana mu je djela izdalo nedavno ministarstvo prosvjete), zatim djela Ivana Vazova i dr.

Osnovnu je naobrazbu primio u selu. Poslije toga je učio u Zlatici, iz kojeg vremena potječe i prvi Pelinov literarni pokušaj »Vrebac«, koji otkriva budućeg majstora ritma. Poslije toga je u Panađurištu svršio III. i IV. gimnazijski razred, dok napokon nije došao u Sofiju. Oduševljen čitanjem odao se sanjarijama, samotnim šetnjama i dječjem romanticizmu. Tako duševno disponiran bio je revniji posjetilac narodne knjižnice nego škole i zato je bio iz škole isključen. Njegova je želja bila, da postane umjetnik.

Među svojim znancima bio je Elin-Pelin poznat kao dobar risač i intimna je njegova misao u mladim danima bila, da stupi u umjetničku školu. Pri otvorenju te škole, ne bude primljen. S mukom svrši 5 razreda i posveti se učiteljskom zvanju. Godinu dvije učiteljevao je u svom rodnom selu.

God. 1899. dođe u Sofiju, gdje je prvo vrijeme proveo u velikoj bijedi. Kasnije postaje suradnik novina i časopisa.

Manje književne pokušaje u stihu i u prozi štampao je kao učenik u različitim tadašnjim časopisima sa svojim imenom, s inicijalima ili sasvim bez potpisa. God. 1902. postaje urednik časopisa »Seljački razgovor«. Naskoro je postao poznat pojedinim svojim štampanim novelama. U svrhu, da se dade mladom književniku veća mogućnost, da radi i da se usavršuje, tadašnji ga ministar narodne prosvjete, sveuč. profesor i literarni historik Ivan

Šišmanov imenuje činovnikom u narodnoj biblioteci, a kasnije ga pošalje i u Pariz, gdje je ostao 8 mjeseci. Kad se je povratio u Sofiju, bio je kao učitelj dodijeljen u školski muzej, a poslije u — Narodnu biblioteku, gdje služi i danas.

Elin Pelin surađivao je revno u mnogo bugarskih časopisa: »Ljetopisu«, »Općem djelu«, »Prosvjeti«, a najvećma u »Blgaranu«, u kojem je objelodanio svoje humorističke radove.

Prva je njegova naštampana stvar novela »Na majčinom grobu« (»Izvor« 1894. godine). Deset godina kasnije, god. 1904., izdao je Elin Pelin prvu knjigu svojih djela, koja je imala golem uspjeh. Slijedeće godine objelodani »Pepeo s moje cigarete«, zbirku humoreska i crtica.

God. 1909. uređivao je časopis »Suncokret«, u kojem je objelodanio oveću svoju pripovijest »Nečista sila«.

Za vrijeme rata izdao je dvije zbirke svojih beletrističkih radova (novele, humoreske, crtice i pjesme) pod naslovom: »Kita za junaka« (1917. godine) i »Pižo i Pendo« (1918. godine).

Od god. 1921. skupa s pjesnikom Aleksandrom Balabanovom uređuje književni časopis »Razvigor«, gdje je štampao nekoliko svojih novela.

Dne 5. svibnja 1922. na inicijativu njegovih prijatelja i poštovalaca, proslavljena je u »Narodnom kazalištu« u Sofiji na osobito svečan način 25-godišnjica književnog rada Elina Pelina. Elin Pelin je bio tada obasut pažnjom i ushitom pozdravljen od mnoštva bugarskih kulturnih institucija, na čelu s predstavnicima ministarstva narodne prosvjete, koje mu je uputilo specijalnu, umjetnički izrađenu adresu.

Tim povodom je izdan jubilaran zbornik i knjiga »Izabrane pripovijesti Elina Pelina« (sa 41 novelom).

Elin Pelin, koji se rodio u selu i koji je u svom ranom djetinjstvu primio prve dojmove u selu, poznaje ga u različitim pogledima njegovog »standard of living«.

Elin Pelin vlada — kako to ističe Al. Balabanov, — najsnažnijim oružjem pjesnika: ne govori sam, ne miješa

se ni javno ni krišom u djelovanje svojih junaka, ne isprepliće njihove misli sa svojima, nego pušta i stvari i ljude, da se prikazuju onako, kakove uistinu jesu. Nema one megalomanske pasije, da učini sebe kao autora interesantnim, nego čini interesantnim svoje događaje i junake. Elin Pelin uspješno izbjegava onu tendencioznost, koja ubija i pjesnika i njegovu ideju.

On cijeni svijet samo po ljepoti i dobroti, koju taj krije. Prema životu sela ima samo jedan kriterij prosuđivanja — lijepo i dobro, ljubav i patnja. U svakoj njegovoj noveli ili pjesmi — veli D. Kjorčev u »Jubilarnom zborniku«, — vidjet ćete, da se svijetli samo jedno oružje — čovječja savjest i etička svijest.

Svi radovi Elin Pelina kao samouka, plod su njegove autopsije i neposrednog, nenamještenog odnosa prema selu. Zato su tipovi, zahvaćeni perom Elina Pelina, nezaboravni svakom čitatelju.

Njegove novele, koje iznosimo pred hrvatsku javnost, vjeran su odraz života na bugarskom selu. One su, kako to veli Božan Angelov u svojoj »Povijesti bugarske književnosti«, elementarne i reflektivne forme misli i čuvstva, koje nam otkrivaju jedan duh, jednu čuvstvenost, jedan mentalitet; one su izrasle u atmosferi bugarskog sela, a obrazovane su od dojmova i ideja iz seoske realnosti.

Literatura: Božan Angelov: »Blgarska literatura«. Čast II. Sofija. 1924. — Dimitar Šišmanov: »Le mouvement litteraire en Bulgarie«. La Bulgarie d'aujourd hui. 6. Sofija 1925. — A. M. Fedorov: »Antologija bolgarskoj poeziji« (ruski). Sofija 1924. — Vel. Jordanov: »Blgarska beletristika«. Antologija. Sofija 1924. — »Jubileen zbornik«. Sofija 1922.

GERACI.

I.

Najimućniji čovjek u selu bijaše djed Jordan Gerak. Okretan i radišan radio je čitav svoj život i uspio je, da podvostruči i potrostruči svoj imetak, koji mu je ostao od oca. Nadaren praktičnim umom i trgovačkim sposobnostima umio je, da napravi novaca i da se izdigne među svojim seljacima kao prvi čovjek. Imao je meko i dobro srce. I premda je bio malo škrt, ne bijaše strog u svojim računima, pomagao je ljude i brinuo se za seljačke interese. Zato ga svi ljubili i poštivali.

Njegova velika i bijela kuća, u kojoj življaše mnogobrojna porodica, stajaše na vidnom mjestu sred sela, vidjela se iz daleka i iz daleka je izgledala, da je čorbadžijska. Usred širokog dvorišta, u koje se mogla smjestiti jedna mahala i koje unaokolo bijaše ograđeno kao tvrđava s bijelim zidovima, izdizaše se visoko i uspravno kao strijela samotni bujni bor — jedinstven u čitavoj okolici. On je donesen kao mali borić iz svetih rilskih gora i zasađen tu u nezapamćena vremena od pradjedova Geraka. Taj je bio njihova porodična zastava, s kojom su se ponosili. Pod njegovom svetom sjenom odraslo je nekoliko pokoljenja. Pod njom su proživjeli svoje posljednje dane mnogi starci njihova roda.

Djed Jordan je imao tri sina, rođena jedan poslije drugog. Najveći je bio Božan, do njega Petar i najmanji Pavel. Sva trojica bijahu oženjeni, imali su djecu i svi življahu u jednoj kući sa starcima — kući velikoj, lijepoj, gdje je bilo mjesta još za toliko duša.

Sinovi i snahe Geraka pod vrhovnim njegovim nadzorom brinuli su se za kuću i obavljali su poljske poslove, potpomagani od dvojice mladih slugu i od starog Mateja Margelaka — samotne dušice u svijetu, koju je djed Jordan iz milosti uzeo k sebi. A sam djed Jordan držaše krčmu, jednu staru nisku i dugu zgradu blizu puta, koja je stajala kao glava i kamen velikog zidnog prstena, što je okruživao dvorište kuće.

Djed Jordan je držao svoje sinove podalje od krčmarskih poslova, a sve je račune znao i vodio on sam. Sinovi su mu se već priviknuli na to i kad su slučajno zamjenjivali svog oca ili kad su se po drugom kakovom poslu nalazili tamo, nisu se osjećali kao gospodari nego kao sluge. Zato su oni pak bili carevi polja, njiva i livada; osobito najveći — Božan. Poljski je posao bio njegov elemenat. Sve su mu brige i misli bile tamo. Lice mu imađaše pregorjelu boju pšeničnog zrna i duša mu gledaše nebo, oblake, i sunce s nadama i nemirima plodorodne zemlje.

Kad počne žetva u kući je Geraka živahno. Sutra još prije zore po dvorištu bi se čuo bodar glas starog Geraka, koji je hodao dvorištem i vikao visoko:

— Ustajte, momci! Hajde na posao!

Oko njega radosno mahaše repom debelo žuto pseto i skakaše umiljato uz njegova koljena. Skupina bijelih gusaka, koje su ležale na dvorištu, uplašeno se razbježaše i zagakaše. Sa krova staje podiže se oblak golubova, koji odletješe prema strništu. Sitni se vrapci borili na podnožju bora. Radnici — žene, muževi, djeca — raštrkaše se gore dolje i zaputiše k družini u polje. Djed Jordan ih isprati do vrata i gledajući istok, jasan, pobijeljen od nagovještene zore, govoraše ushićeno:

— E, da se vrijeme otvori! Kupat će se u čovječjem znoju majka zemlja.

Malo poslije toga otvarao je on krčmu, polijevao i pometao sam pod, pripravljaše kavu i sjeđaše, dok je ne ispije, pred vratima na čistom zraku. Putem su prolazili seljaci i seljanke i pozdravljale ga s poštovanjem. On odgovaraše svima bratski i svima željaše lagan trud

i dobar blagoslov. Kad je bio objed, pope se na konja i »pobjesni niz polje«, — kako govorahu seljani, — i odlažaše da nadgleda radnike.

Jedini i glavni pomoćnik u krčmi Geraka bijaše njegova žena, baba Marja. Ona bijaše krupna rasna žena, sačuvana, zdrava i okretna, veselog srca i trgovačke duše. Ona se brinula za sve i obavljala svoje kućanske poslove. Ona je čistila i prala posuđe, pospremala dvije sobe, određene za prenoćište putnika, podržavaše oganj u ognjištu, prozračivaše podrum, zaparivaše burad i posluživaše seljake kao momak.

Punih trideset godina — od mlade žene do starice, kretala se ona u krčmi među muškarcima, nasmijana, puna radosti života, katkada s preslicom i vretenom, katkada s malim djetetom na ruci i nikada se o njoj ne ču rđava riječ. Ona nije dopuštala u krčmi kavgi ni ružnih pripovjedaka; sama bi istjeravala pijance. Svi su je poštivali i seljaci nisu smjeli, da pred njezinim licem izriču ljubljene svoje i izobilne psovke.

Gerak je cijenio njezine sposobnosti, povjeravao joj je sve, oslanjao se na njezin um i brige i ponosio se s njom. Oboje su živjeli u ljubavi i povjerenju, pomagali se uzajamno i željeli, da svojoj djeci ostave dobro ime i dobro nasljedstvo.

Baba Marga bijaše i u kući potpuna gospodarica. Ona je ljubila svoje snahe i svoju unučad, ali se držala strogo prema svima i kad je nešto kazala, tražila je, da bude ispunjeno. Kad je korila i sudila za nešto svoje sinove, oni, makar i odrasli, stajahu pred njom oborene glave i obično ne prigovarahu. Ona bi trčala čitav dan od krčme do kuće, obilazila bi dvorište, da vidi, da li je sve u redu, hranila bi kokoši, svinje i guske, zvala bi ih kao ljude i kad bi ih vabila, glas joj se čuo po čitavoj mahali. Ona je govorila uvijek visoko i smijala se sa zvonkim glasom kao djevojka.

Ali jednog proljeća umre baba Marga sasvim nenadano i neočekivano. Skupa s njom iščezne iz kuće Geraka dobri i strogi duh, koji je držao sve u redu. Kosa djeda Jordana brzo posrebri, njegova silna gospodarska

ruka kao za čudo brzo oslabi, otpusti uzde i domaća kola, koja su išla tako ravno i spokojno, iskočiše sa svog puta, zadrndaše po kamenju.

U kuću dopuzaše kao zmije, nepoznato odakle, srdžbe, nesporazumci, svađanja i otrovaše meku domaću atmosferu, koju je toliko dugih godina slatko grijala ljupka toplina zajedničkog ognjišta.

Nitko nije znao, kako se to dogodi, odakle se rodi ta mržnja među snahama, to nepovjerenje među braćom, koje ih je nukalo, da jedan na drugog sumnjaju. Djed Jordan pokuša, da ih poplaši sa svojom strogom riječju, — ali ona bijaše izgubila svoju težinu. On je korio silno i srdito, ali osjećaše, da njegove riječi plaču u njegovoj duši i on je upravo nevjerojatno nastojao, da sakrije tu slabost. Znao je, da dobro i zlo izlazi iz čovjeka kao pile iz lupine jajeta, ali nije znao, zašto je baš zlo trebalo, da se izlupi u duši njegove djece. Zašto? I dugo je o tom razmišljao. Od te misli, kosa mu je pobijelila i san mu je postao nemiran.

Gotovo svaki dan slušao je on među svojim snahama oštre prigovore i svađe, pune surovih i nepristojnih riječi. Povod tim svađama bio je uvijek sitan i ništetan. Jedamput je jedno od djece Petrovice poprskalo blatom dijete od Božanice. Ona pođe, pa ga udari. Uvrijeđena Petrovica obrani svoje rasplakano dijete:

— Hodi, mili, hodi, jer će te izjesti ta zmija...

— Da rađaš zmije! — uzvrati Božanica.

Petrovica je bila mekša i gajila je dobre osjećaje u svojoj duši, ali bijaše do skrajnosti častoljubiva i kad bukne, teško se može uzdržati.

— Zmije, da ti oči ispiju! — odgovori ona.

Božanica je nosila jedno korito s mekinjama. Zahvati, što je više mogla u šaku i baci srdita na lice Petrovice. Obje se žene zgrabiše za kose i dvorište se oglasi nečovječnim vikanjem i kletvom. Djed Jordan iskoči iz krčme. Kad vidje, kako su mu snahe, raščupane i okrvavljene, nasrtale jedna na drugu kao dva gnjevna pijetla, smuti se njegov čorbadžijski (gospodski) ponos. On

otide k njime, podigne svoju tešku ruku i sa svom snagom prilijepi i jednoj i drugoj po zaušnicu.

— Ako ne od mene, — a ono se barem od djece stidite, — reče im on.

Petrovica, zbunjena, sakri se u podrum, ali Božanica uspravi se prema njemu kao kvočka, kojoj su pohitjeli pilići i reče ljutito:

— Izvjetreli starac! Da se ne miješaš u tuđi posao!

I zgrabivši korito sa rasutim mekinjama, udalji se korakom vučice, koja je otkinula komad mesa od nekog živog bića.

Iza tog događaja te dvije jetrve ne progovoriše ni jedne riječi kroz čitav mjesec. One su se šetale po kući namrgođene i siktale su kao zmije. Njihova se srdžba i zloba izlijevaše na glave djece, a najviše na tihu, nježnu, blagu i sanjarsku Elku — ženu Pavela, i najmlađeg sina djeda Jordana. Sad je na nju pao čitav zajednički kućni posao. Radila je okretno, mučaljivo, bez prigovaranja. Nije ni o kome mislila zlo. Željela je prije svega mir i sporazum i htjela, da vidi obje jetrve izmirene. One su mrmljale, korile je ni za što, vikale na njezino dijete — mališa Zaharinču — i uvijek su iznalazile njezine pogreške i stalno su bile s njom nezadovoljne.

Djer Jordan je hodao zabrinut i zamišljen. U krčmi mu više ne ide posao dobro. On pokuša, da nastavi trgovinu zajedno sa sinovima, ali ne krene dobro. Božan, koji bijaše prevalio trideset i pet godina, ljubljaše veoma mnogo novac, drhtaše na njim, bijaše lukav i stisnut. Sakrivao ga u sanduk, pisao u knjige i pravio nepoštene poslove s prostim i siromašnim seljacima. Petar, srednji sin djeda Jordana, bijaše opet sasvim drugi čovjek. On imaše široko i bezbrižno srce, bijaše golem nehajnik, dangubio je po lovu, opijao se i davao na vjeresiju i komu treba i komu ne treba. Njegovo malo lice uvijek je obasjavao čisti, nehajni smiješak, koji ga je činio veoma popularnim. Bio je naivan, povjerljiv i kadar, da dade i svoju dušu onome, koji mu može nešto polaskati i slagati.

Djed Jordan uvidi, da tako ne može dalje ići i naskoro zatvori krčmu. To ne bijaše za njega lako. Krčmu je držao već četrdeset godina, s njom je stekao novce, u njoj se osjećao kao gospodar i sila, u njoj se radovao poštovanju i strahu, koji su prema njemu gojili seljaci.

— Da je kod kuće Pavel, — mišljaše stari Gerak, — to sve ne bi bilo tako, ali tko zna...

II.

Pavel bijaše najmlađi sin djeda Jordana. On bijaše okretan, proračunan i promišljen čovjek. Nekada je otac polagao velike nade u njega. Poslao ga je da uči treći razred, i uvijek kad bi pred ljudima govorio o njemu, nije propustio da kaže:

— Bilo kako mu drago, Pavel ima naobrazbu.

Da se ne pokvari, on ga oženi još u 18-oj mu godini za najljepšu djevojku u selu. Zvala se Elka, a bila je iz siromašne porodice, ali Pavel ju je ljubio strašno. Ona bijaše skladna i punana djevojka, s malim blagim lišcem i golemim žalosnim očima, koje su gledale milo i prijazno; bijaše vesela i živa i kad bi zapjevala na njivi, glas joj je ječio po čitavom polju, a ljudi su napustili žetvu, da je poslušaju.

Uskoro poslije svadbe ode Pavel u vojsku. U vojarni su ga voljeli, jer je bio veseo i lijep, i što je glavno, jer je raspolagao s mnogo novaca i pogostio, koga bi god vidio. Tamo se on razmazi i propije. Služba mu se svidi i on ne htjede, da ga otpuste, nego ostade povrh roka i poče da napreduje.

Taj njegov postupak ogorči mu oca i ražljuti braću. Snahe počeše da krivo gledaju njegovu ženu, koja je živjela kod njih i radila poslušno i šutljivo. Ali tada bijaše još živa baba Marga. Ona je ljubila Elku kao svoje dijete, žalila je i zaštićivala. Poslije smrti svekrve ostade mlada žena bez ikakove zaštite.

Prvih je godina dolazio Pavel često na dopust. Za čitavo je to vrijeme pio sa seljacima, nagonio cigane, da mu sviraju, igrao karte na velike svote, pjevao nekakove ružne pjesme i u kolu je pred svimao štipao svoju ženu za grudi i prsa i grdio je, da nije znala, što da uradi od stida. Ona je postojano držala prema zemlji svoje crne ugasnule oči i u pogledu joj se čitala tuga i zamišljenost, duboka i potajna. Ona se nikada nije smijala u sav glas kao druge žene u selu, nego se samo smješkaše blijedo i suzdržljivo sa svojim malim ustima. Tada su joj bljesnuli zubi, gusti, bijeli i ona je postala još ljepša.

Kasnijih je godina dolazio Pavel kući sve rjeđe, samo na velike praznike i to na dva-tri dana.

— Ne puštaju više, — govorio je on važno, — služba!

Pisao je često svom ocu očajna pisma za novac, tužio se na svoj položaj, molio i govorio, da će se ubiti, ako mu ne pošalje.

Starac je hitio, da mu ispuni želju i po čitave bi dane provodio u nezadovoljstvu.

Snahe i braća gledali su već Pavela s istinskom zavišću i mržnjom. Stalno su govorili o dugovima svog oca, koji su posljednjih godina narasli, izražavali su svoje negodovanje, da oni nose sav teret na svojim leđima i korili su ga, da hrane ženu i dijete mu, a on da ne će za njih da išta zna.

Starac je uvijek susretao Pavela s istinskom radošću i milosrdnošću, zaboravljao je domaće nesuglasice, praštao mu je sve i nije se odjeljivao od njega. To je još više srdilo njegove sinove, a napose snahe, ali se on pričinjao kao da to ne opaža. Samo jutrom, kad je po starom običaju odlazio u zatvorenu krčmu, u kojoj se uhvatilo paučine, i kad je ova bila gluha, pusta i tamna, on je šetao spuštene glave, mislio i uzdisao, sakriven od svih. Pavel je shvaćao svoju braću, naslućivao je patnje svog oca i osjećao se tuđ u kući, u kojoj se bio rodio i odrastao, dosađivao se i nastojao, da što prije ode. Život njegove braće, seljaka i svih činio mu se prost i glupav. Bijaše ohladnio i prema Elci. Ona mu je izgledala grozna, neinteresantna, čudio se sam sebi, kako se s njom oženio; suze, koje je ona šutljivo lijevala pred njim noću, vrlo su ga srdile i ozlovoljavale.

Jedne on zime pozove Elku, da živi kod njega u gradu, ali je naskoro opet pošalje u selo! Jetrve je tada prozvaše od zavisti »građankom« i posvade li se malo, odmah joj se rugaju:

— E, mi smo proste, mi nismo živjele u gradu!

Napokon prestade Pavel da dolazi kući. Tada se dade premjestiti u jednu pukovniju u nekom dalekom gradu, tik uz Dunav. Nitko ga nije viđao niti što slušao o njem. Samo su od vremena do vremena stizavale u selo tamne glasine, da se propio, da je postao opak, da živi s priležnicom i da se odao razvratnom životu. Nije se znalo, tko donosi takove glasine, ali su dugo i uporno kolale, rasle, i ljudi su im vjerovali. Blagdanom, kad je Elka išla u crkvu, svi su gledali sažalno i govorili iza njezinih leđa:

— Jadna nevjesta, što joj je suđeno! Kako li živi, kako li to sve podnosi!

Elka se pričinjala, da ne čuje i išla je sa svojim Zaharinčom, a da ne pogleda na stranu. Ali su je ta sažaljevanja bola u dušu kao trn i dugo je mučila.

Često su jetrve zlorado napadale na nju i govorile joj s mržnjom:

— Mi nismo sluškinje tvoga muža, da mu čuvamo ženu. Neka te uzme tamo, pa radite, što znate. On — čovjek — s krivom kapom gore-dolje, sutra će se dovući, da traži svoj dio, ali ćemo ga svega na komade rascijepati. Ni prstom se nije dotakao ove zemlje. Mi gubimo zdravlje nad njom, pa bi dobro bilo, da je razdijelimo na vrijeme, da svaki zna, što je čije.

Djed Jordan, pred kojim su naročito isticale ove riječi, znojio bi se od muke.

— Dokle sam ja živ — ne dam, da se dijelite. Kad umrem, tada mi razdijelite i dronjke, — govorio bi on prigušena glasa.

I dugo su mu se u duši borile kletva i praštanje i on je šutio blijed, uvrijeđene duše i prepune gorčinom. I jedva bi smogao, da kaže:

— Djeco, djeco, zašto se jedete? Za sve vas ima, za sve sam spremio. Što Vam ne da, da živite bratski, zašto me mučite pod stare dane!

Tada je uzimao na koljena malog Zaharinču i dugo ga milovao. Zaharinčo je imao oko tri godine, izgledao bolježljivo s tugaljivim pogledom svoje majke i sa smjelo orlovskim iskrivljenim nosom svog oca. Djeca njegovih strina nahuckana od svojih majka, često su ga tukla. Strine su ga često odbijale i mrzile. Kad bi on, kao sva djeca, zaplakao, da zatraži kruha, one su mu vikale:

— Uh, ta mačka nikada se ne može najesti!

Ako mu majka ne bi bila blizu, zamahnule bi i udarile ga. Tada je dijete otrčalo k djedu, u jecanju od plača i ne mogaše da se umiri:

— Šuti, sine, šuti, — reče starac, kad mu je tr'o suze, — oni će uskoro i djeda Ti tući.

Meki glas djeda Jordana, koji je izlazio iz dubine njegovog ojađenog srca još je većma ogorčavao njegove snahe. Božanica nije mogla da to podnese, nego reče naduveno:

— Tata, tebe ne će nitko dotaknuti — šuti!

Zaharinčo nije shvaćao ništa, što se događa u kući, ali je osjećao, da mu majka pati i kad su je njegove strine korile i vrijeđale, on joj se hvatao za njezina koljena i govorio joj nježno:

— Mamo, mamo, ne plači!

Najopakija je od svih u kući bila Božanica, suha, visoka žena, sa dugim koštunjavim, surovim licem, s krupnim mesnatim bradavicama i s brkovima kao u muškarca. Svađala se sa svima i sve je mrzila, dapače i svog muža. On ju je često tukao i ni zašto. Tada bi se krišom napijala rakijom, pričinjala se bolesna i čitav tjedan nije izlazila iz kuće. U kući su svi znali, da ona leži iz »inata« i zato je nisu ni žalili. Samo petnaestgodišnja njezina kćerka, najveće njezino dijete, stalno ju je obilazila, sjedjela dugo pokraj nje i pitala je:

— Mama, što ti je? Ne želiš li štogod? Evo ti rakije, pini malo, mamo!

Božanica je uzimala bocu i žedno je pila. Lice joj se zapalilo kao od groznice, oči joj se zacrvenile, ona je mljaskala grozno u ustima i govorila svojoj kćerci:

— Sakri bocu, da ne vide one mrcine!

Zovka bijaše visoka i ružna kao njezina majka, ali je imala meko i dobro srce. Lice joj je bilo suho, blijedo, pače prozirno. Stalno je pobolijevala. Neka nepoznata patnja grizla je zdravlje tom milom i nježnom djetetu i iz dana u dan je venula i sušila se kao cvijeće, kojem u korijenu živi crv. Ona je sve ljubila i svima je željela da ugodi. Domaće svađe mučile su njezinu dušu. Njoj je bio žao strine Elke. Nju je ljubila veoma mnogo i srce joj bijaše uz nju privezano. Često je spavala u sobi kod nje priljubljena uz malog Zaharinču i često je sanjala strašne i čudnovate snove. Svaku bi večer rado stajala pred kućom, da gleda kako sunce zalazi za daleke i neznane planine i kako ostavlja iza sebe krvave tragove, koji su poput požara gorjeli na nebu. Oči su joj bile zamišljene i lice joj je naličilo na sveticu. Bijedno je dijete sanjarilo nešto, ali nitko nije znao što, jer ona nije nikad govorila o sebi. Najčešće je Jovka mislila o svojoj strini Elci. Njihove su se duše razumijevale i ljubile šutljivo. Kad je njezina majka bjesnila od srdžbe protiv Elke i kad ju je sva zapjenjena obasipala kletvama i ukorima, Jovka je ustajala sva blijeda i široko otvorenih očiju, raširenih ruku, bezumno je vikala:

— Mamo! mamo!

I padala je kao da je ubijena.

III.

Smrt babe Marge, postupak Pavela i svađe u kući slomiše sasvim zdravu dušu starog Geraka. Te obiteljske nezgode ispisale su po njegovom okruglom i blagom trgovačkom licu duboke nabore. Osijedjela mu se glava spustila prema zemlji i kao da je usađena u njegova ramena. Koraci mu postadoše teški i polagani, pogled nekako kriv. Nestade mu vesele ćudi, a srce postade tužno, lice zamišljeno.

Sada je ravnodušno očekivao žetvu — najsretnije vrijeme za njega, koje ga je budilo na život, pomlađivalo, zvalo na intenzivan rad, činilo ga snažnim, veselim i okretnim kao dijete. Ustajao je ranije od svih, zvao je druge na posao, ali glas mu nije bio više bodar — nije imao sile. Sinovi i snahe nisu ga slušale pokorno kao nekada i radile su ono, što su same mislile, da je dobro. To je duboko vrijeđalo starca, ali je on šutio i nije znao na koga da se srdi. Kad je ujutro ustao i po starom običaju pogledao nebo, nije govorio kao prije:

— Eh, samo da je lijepo vrijeme, momci! Pa će se kupati u čovječjem znoju majka zemlja — ali polagano i s uzdahom reče:

— Težak će to biti dan, — možda će i kiša padati. Čovjek ne smije uvijek vjerovati jutru.

Djed Jordan ulazio je rijetko u kuću. Ona mu se činila grozna i prokleta. U njoj, gdje je s radošću i ljubavlju odgajao svoju djecu, nije imao sada ni radosti ni ljubavi. Nije bilo više ništa, što bi ga tamo vuklo i zadržavalo, osim starih mu uspomena, koje ga nisu ostavljale i male mu unučadi, koju je sam rado milovao i koja je imala »bijele krilate dušice«, kako je kazivao.

— Što li ih čeka! Što li čeka moje mile? — mišljaše on s tugom i gledaše milo i dugo, kao da ih nikada nije vidio.

Događalo se, da je neki posao zadržavao starca dulje u kući. Tada je postajao nezadovoljan i činilo mu se, da je zagušljivo. Ušao bi u ovu sobu, ušao bi u onu sobu kao da nekoga traži i nigdje se nije mogao zadržati. Dešavalo se, da su ga postrance vidjeli, da nešto sam sebi pripovijeda i da se smješka. Budući da su mu sinovi povrijedili stari običaj, da jedu svi zajedno za sofrom, nego su dolazili kad je koji htio ili uopće nisu dolazili, tako ni starac nije sjedao redovito. Katkada, kad je radio nešto u dvorištu ili oko kuće, jedna bi mu snaha doviknula s vrata:

— Tata, hodi, da objedujemo, već te čekamo! Ohladnit će se juha!

Ali je djed Jordan shvaćao uvijek nekakovu porugu u tim riječima i nastavljao je da radi, zanesen u nevesele misli. Tada je iza leđa čuo naduveno i srdito mrmljanje:

— Tko je kriv, kad ne ćeš. Star čovjek, pa se podjetinjio. Tko je gladan, taj će i nepozvan doći!

Praznikom ili kad nije imao posla, djed Jordan je provodio većinu svog vremena u zatvorenoj krčmi, od koje je uvijek nosio ključ samo on. Tamo je i noćivao. U toj krčmi, mračnoj, pustoj, neprijatnoj i tužnoj kao njegova duša, bijaše tiho i gluho; u nju nije dopirao nikakav šum, ni s ulice, ni iz kuća i on se mogao da mirno predaje svojim mislima.

— Što li sam bio, a što sam postao! — uzdisao je on i dugo i nepokretno sjedio na svom krevetu.

Kroz rupe zatvorenih ćepenaka ulazile su sunčane zrake, padale na prazne predmete po krčmi i malo su se pomalo pomicale, pomicale, dok sasvim ne iščeznuše i unutra postade tamno. Starac je podizao glavu, obazirao se, kao da traži te zrake i trljao čelo kao čovjek, kojeg je prevario nekakav san.

U kući Geraka, pa i u čitavom selu znalo se i govorilo kao tajanstvena i bajoslovna priča, da stari Gerak ima sakrivenih novaca. Svijet je cijenio njegovo bogatstvo na nekoliko tisuća dinara. Njegovi sinovi nisu u to vjerovali: — prvo, jer to bijaše upravo nevjerojatno, a drugo, jer im je otac imao dugova. Ali ljudske glasine poticale su njihovu fantaziju. Božanica i Petrovica kradomice jedna od druge vrebale su na starca i mučile se, da otkriju skrovište njegovog zlata. Kad bi se Petar napio, govorio bi u krčmi pred svima:

— Dobro radi starac! Neka ih sakriva, te proklete stvari. Štogod bilo, da bilo, ta će duša piti i jesti od tih novaca!

Božan, naprotiv kao lukav i potajan čovjek, uvjeravao je sve, da je to laž, da mu otac nema niti stotinke gotovih novaca, da je imanje, koje imaju, s novcima kupovano i da su oni u toj zemlji zakopani. Tako je

Božan govorio, ali mu duša nije bila mirna. On je htio, da turi ruku u taj novac i um je krojio različite planove.

Budući da je starac držao sam ključ svoje krčme, sam je otvarao i zatvarao, i kad bi netko od ukućana otišao s poslom u nju, Božan posumnja, da on tamo sakriva svoje novce i poče, da ga prati. Često bi ušao u krčmu k svom ocu bez ikakova posla, protegao se ovamo-onamo kao u snu, tražio bi nešto, promrmljao sam sebi i izašao. Starac nije dopuštao nikakove rđave misli niti što sumnjao protiv svog sina, ali ga je njegovo držanje ljutilo. Božan je to osjećao i lukavo se čuvao. On je ocu iskazivao osobitu brigu. Kad je starac bio uvrijeđen, patio je od nečega i dugo nije išao za sofru, Božan je tada odlazio k njemu i gledajući ga nježno, govorio je umiljato:

— Oče, hajde bre... Radi mene, hajde! Žao mi je, oče. Djeca smo ti, a bježiš od nas. Ljudi smo — griješimo, pa nam ti praštaj!

S isto takovim pretvaranjem Božan je čuvao svog oca od napadaja Petrovice i svoje jezičave žene.

Ako je tko otvorio usta, da kaže nekakovu oštru riječ starcu pred njim, Božan se obarao na njeg i oštri mu je nos pobijelio od srdžbe. Mnogo je on puta podizao ruku, da tuče, ali ga starac zaustavljao drhtavim glasom:

— Sinko, ne čini! Nemoj se omraziti radi mene!

Božan je nalazio priliku, da ostaje nasamo sa svojim ocem i tada mu je govorio s hinjenom sućuti:

— Ne podavaj se mislima i brigama — tata — sve će se popraviti. Mama, Bog da joj prosti, ode po svom redu, pa mi, mi smo živi — i ne ćemo te ostaviti. Žene ti ne slušaj. Pa i za Pavela ne misli toliko. I njemu će Bog prosvijetliti pamet. Doći će i on k sebi. Ptičica — mala životinjica, pa i ona ne zaboravlja svoje gnijezdo. Budi široka srca, tato! Budi kao prije. Sjećaš li se, kako je bilo nekada, kad smo bili maleni! Kad si ti veseo, oče, čitava je kuća vesela!...

Mekano se srce djeda Jordana rastapalo od tih riječi. Tresao je glavom kao da je htio reći:

— Ne, prošlo je to! Sve se svršilo! — I samo je uzdisao teško i oči mu se napuniše suzama.

IV.

Jednog ljeta odmah poslije Petrovdana stigne u selo Pavel.

Bilo je jasno i lijepo jutro, svježe od netom minule noći. Selo se probudilo i seljaci se žurili putem prema polju.

Djed je Jordan sjedio gologlav pred vratima krčme, popravljao neke poderane oglavnike i govorio s djedom Matejom Margalakom, koji je stajao pred njim s vilama na ramenu.

Pavel im se približi, zastade i pozdravi ih. Jedar, snažan vojnik, u bijeloj lanenoj košulji i sa opasanom sabljom. Otac mu podiže glavu, zagleda se u njega i ne mogne, da ga prepozna. Pavelovo lice bijaše blijedo, slabo i boležljivo. Oko očiju imao je tamne, velike krugove. On se sagne i poljubi ocu ruku, koji ga je još uvijek gledao nekako čudno, ne znajući, što bi progovorio:

— Kako si, oče, jesi li dobro? — progovori Pavel, tarući krpom znoj sa svog čela.

— Ja! — Pavelčo. Dobro došao, sine! — podiže se starac i poče da cjeliva sina po čelu. — Kako to, sine? Ja sam mislio, da si nas zaboravio... Ne javljaš se... Nešto si oslabio... Sjedi, sjedi i odmori se ovdje... E, sinko, dođe ti, a?... Sjeti se očevog ognjišta!

— I ptica, Jordane, gdje se izlegla, tamo će doći, — progovori djed Margalak tankim, hrapavim glasom i nemoćno obori svoju, kao snijeg bijelu glavu. — Obradovat ćeš svog oca, Pavelču, obveselit ćeš i ženu, i Zaharinču, i... On te ovdje zove svake večeri od oraha... Tata, tata, veli, hodi, da vidiš, koliko sam odrastao!

Pavel sjedne na prag, a otac stade pred njega s poderanim oglavnikom u ruci i nije znao, što da kaže od radosti i ljubavi. Samo je ponavljao:

— Ja, gledaj, gledaj!... Dođe on, a?

Na oči mu bijahu navrle suze i glas mu je drhtao.

Djedo Matej onizak starac s pocrnjelim izmučenim licem, a bradom jednog sveca, spuštenom i bijelom, kao što mu je i kosa bila, spusti vile s ramena i poče da tare svoje oči. On je pod stare dane ostao bez žene, bez djece, bez roda, bez svega. Imao je jednu kćerku, ali je ona još od malih nogu otišla u grad u službu. Tamo je narasla i negdje se zagubila. Nitko nije znao, što se s njom dogodilo. Govorili su, da je pošla rđavim putem. Imala je oči plave, plave kao stakleni dragulji, koji se vežu na konjsku ormu. Djed Jordan bijaše kupio njegovo imanje, koje je bilo uz njega i jedno dvije njivice, što ih je imao, pa ga uzeo k sebi u kuću, da mu pomaže, da ne umre od gladi pod stare dane. Bijaše to duša, koja je odrasla u pokornosti sudbini, meka, blaga, ispunjena vjerom i nadom, da svako zlo ima kraja, da taj svijet ne može ići tako dalje, nego da će se jednog dana popraviti.

— Često sam govorio tvom ocu, — progovori kroz suze djed Matej — i ženi sam govorio: Pavel će doći, on ima srca. I ona, Elka, postala je svetica od brige, sinko. Iz njezinih usta nije nikada izašla pogrdna riječ. Čisto je srce ona.

Pavel spusti glavu i ne reče ništa. Taj razgovor mu nije bio ugodan. On raširi svoje noge i reče debelim i hrapavim glasom:

— Mnogo sam se zaprašio, bre! Na stanici nije bilo kola i ja sam krenuo pješice. A ti, kako si djede, Mateju, kako živiš?

— Hvala Bogu, sinko... — Živim kao svi ljudi. Eto pođoh, da prevrćem sijeno gore u staji pa sam se zapričao sa tvojim ocem i zakasnio. S Bogom, sinko, da idem, da tamo stignem... Ostario sam, mnogo oslabio...

I djed Matej zatetura na svojim slabim nogama i skrene u uličicu s vilama i izgubi se.

Iza planinskih vrhova na istoku pokaže se sunce. Goleme se sjene, koje pokriše brežuljke i male, koje napuniše doline, uzdigoše. Potoci svijetla provališe nad po-

ljem, ispuniše doline i preliše se nad zemljom. Golema se dvorišna vrata pokraj krčme polagano otvoriše. Iz njih sa bučnim govorom izađoše snahe djeda Jordana. Bose, zagaljene, s bijelim rupcima na glavama i sa srpovima u rukama, pođoše brzo u njivu. Elka izađe posljednja i tiho pritvori vrata.

Kad vidješe Pavla, sve tri zastadoše iznenađene i začuđene.

— Ja!... to je bratac Pavel, ma! — reče Petrovica i udari Božanicu laktom.

— Gledaj, gledaj, gosta smo imali, a nismo znali, — pristupiše snahe, da ga pozdrave dobrodošlicom, govoreći veselo.

Elka zastade postrance, zbunjena, iznenađena i blijeda od uzbuđenja. Maleno joj je lice bilo milo i lijepo pod bijelim rupcem, kojemu krajevi bijahu spušteni slobodno. Tužne joj se i goleme oči ovlažiše i pogledavahu plaho. Ona, kao neiskusno djevojče nije znala, što da učini pred tim čovjekom, kojeg je čuvala u duši i u svojim mislima kao mrtvaca, u čije uskrsnuće nije vjerovala. Sličila je grlici, koja skrivena u gori gleda kroz gustu šumu, kako se pod nebom vije sokol.

— Elko, Elko, ma... ja kako si se postavila! Hajde, reci mu »dobro došao«, de! — vikne joj u šali Petrovica, koja je kadikad postajala uistinu dobra.

Elka, kojoj su bose noge klecale od srama, priđe kao sjena i pruži ruku Pavelu, a da ne uzmogne ni progovoriti. Pavel joj uzme ruku teško, suho i pogleda je hladnom radoznalošću. Elka odstupi na stranu zbunjena još više i okrenu svoje lice, da sakrije suze.

— Vrlo ste podranili, — reče Pavel svojim snahama, koje su stajale pred njim i zapitivale ga čas ovo, čas ono.

Elka je gledala svog muža sa strane s pogledom poplašene grlice, začuđeno, ispod vjeđa i nije vjerovala svojim očima. Činilo joj se, da je to onaj njezin san, koji ju je varao toliko puta.

Djed Jordan držaše remen u spuštenim rukama i ne mogaše, da se nagleda svog sina. I dobrota njegovih snaha i njihova radost, koju on u taj čas nije držao himbenom, rastapale su mu srce i on zaboravljaše u svojoj duši uvredljivu prošlost, opraštao sve i mislio:

— Popravit će se prilike. Zlo nije trajno, dobro — to je gospodar čovjekovog srca.

— E, s Bogom, brate Pavle, mi ćemo poći, jer dan napreduje, — reče Petrovica, — opremili smo žetelice na njive, treba, da požurimo. Petar i Božan otiđoše na gornju njivu, da vežu snopove. Vi se s tatom gostite ovdje, što je Bog dao, a mi ćemo se večeras vratiti ranije.

— Idite za poslom, tako je! — reče Pavel.

— Nevjesto, dobro je, da Elka ostane kod kuće, — okrene se starac prema Božanici.

— E, neka ostane, ako hoće! Kako je s njom, tako je i bez nje, ne polazi joj posao veoma za rukom, — reče zlobno Božanica i zasmijavši se himbeno, nastavi ljutito:

— Hajde, hajde, zakasnit ćemo!

I obje jetrve, čim se prirediše, okrenuše se natrag, baciše na Elku pogled pun poruge i zavisti i krenuše.

Elka ostade zbunjena, baci pogled na Pavela i na svog oca, ali oni joj ne rekoše ništa i ona krene za jetrvama šuteći oborene glave i pohiti. Krajevi bijelog rupca razviše se iza nje kao golubova krila.

Starac, iznenađen nenadanom zlobom svojih dviju snaha, sjede na prag tužan i šutljivo poče da popravlja raskinuti oglavnik.

Pavel isprati pogledom Elku, koja se izgubi na cesti iza rijeke, zastade i slegnuvši ramenima, baci pogled prema polju.

Odatle se vidio veliki dio sela, onaj dio, kojim teče seoska rijeka i gdje se Pavel tako rado igrao, kad je bio malen i gdje se sastajao sa Elkom, kad je bio momak.

Sada u selu nije bilo ljudi. Samo su sneni dječji glasovi i tutanj od kola dopirali odnekuda. Široki pješčani put, što dijeli selo, ograđena i đubretom zamazana dvorišta, crveni keramitni krovovi, visoke sobe, orasi kraj rijeke, sve tek probuđeno od novog dana izgledalo je svježe, radosno, mirno i zadovoljno krasnim jutrom.

Iza sela se na daleko širilo sazrelo polje, pozlaćeno suncem, ukrašeno tamnim kitnjastim kruškama i šljivicima, zelenim hrasticima, travnatim poljanama, punim radnika i žetelica. Kroz polje se vijao put. Pavel vidje svoje snahe i svoju ženu, kako izađoše iz sela i krenuše po tom putu. Petrovica i Božanica pođoše zajedno naprijed. Daleko iza njih išla je Elka sama samcata spuštene glave. Srp se bljeskao u njezinoj ruci, a krajevi su joj rupca treptjeli poput krila.

Pavel je gledao dugo, sve dok nije iščezla za njivama. Gledao ju je on i nije osjećao ništa, ni žalosti, ni muke, ni ljubavi, ni radosti, gledao ju je kao nešto tuđe, daleko, neinteresantno i mislio ravnodušno:

— Kako li živi ta žena? ...

Iza polja mirno su se plavili daleki razbacani planinski vrhovi i ograđivali horizont. Nad njima se pušio mali pamučni oblačić i bliještio na suncu kao srebren.

Pavel je gledao tu široku sliku. Pred njom mu se duša otvarala list po list kao knjiga i on je nehotice čitao daleke i mile uspomene, koje ga rastužiše.

Stari Gerak vidje, kako su mu snahe uvredljivo pogledale Elku i kako je ona osamljena i rasplakana krenula iza njih. Ona je zacijelo htjela, da ostane, ali kuđena i mučena toliko godina nije mogla, da svlada samu sebe. Oči i srce Pavela nisu je pozivali, nisu je zadržavali. Riječi starca ostadoše nesaslušane. On zaplaka. I pognut nad svojim radom, nije smio da pogleda svog sina, a da ne oda svoje suze, nije smio, da progovori, da ne zarida.

— Tako je krenulo i tako će ići — sređivao je on u svom umu — i ne će biti bolje. Ljubav bježi od čovječjih srca, ljudi nisu više braća.

Otac i sin dugo su šutjeli. Otac nije mogao, da govori, zagušen od plača, a sin je stajao i nezainteresiran bilo za što, nije znao, što da zapita.

Napokon izmučena duša starca nije se mogla suzdržati, nego provali u duboko ridanje. On baci remen i podignuvši drhtave ruke prema svom sinu, koji stajaše pred njim progovori zagušen suzama:

— Sinko, vidiš li, kako je vrijeđaju? I nema nikog, da se zauzme za nju. Ti se odbi od kuće, mene više ne slušaju, a ona sve šuti i šuti. Griješimo s njom, sinko, i ona je čovjek. Naša joj kuća zacrni mladost.

Te starčeve riječi ne ganuše Pavela. Naprotiv radi njih on osjeti u svojoj duši nešto bljutavo kao da netko pljuje u nju. I obuzme ga neko lužnato i tupo kajanje, što se ovamo vratio.

— E, mrze je ... Što im smeta, da je mrze, — odgovori on suho, bez želje, da nastavi razgovor.

— Ne smeta im ništa, sinko, što bi im smetala — reče staloženo starac. I ona radi kao sve ... Ali je gone, nemaju Boga, nemaju smirenja u svojoj duši. Svatko gleda sebe, a za druge ne će da zna. Svaki je zinuo kao zmaj i sabire, vuče i krije, kao da će vjekovati na zemlji. Imanja, koliko hoćeš. Ima za sve i još za toliko, a ipak se svađaju za vrapčije mrvice. Zaharinčo — dijete — šišarica, umiljato, bez zlobe, voli ih, a oni bi ga utopili u kaplji vode. Ne može više da živi u kući. I braća tvoja i snahe, svi su povikali, da se razdijelimo. Svaki svoje da uzme, svaki svoje da zna. A što im smeta, da žive bratski, da se pomažu, da se ljube? Smeta im zavist, rđavo srce, smeta im đavo. On ih drži u svojim rukama. U njihovim je dušama otvorio bakalnicu i trguje s dobrim i zlom.

Riječi se starca zagušiše od uzbuđenja. On podupre glavu rukama i zamuknu.

— Gledaj svoj posao, tata. Svaka bol ima svoj lijek — reče suho i bez ikakove sućuti, kojemu dosadiše očeve riječi i poče da nervozno šeta naprijed, natrag, frčući svoje duge, poput srpa, brkove i gledajući rasijano na sve četiri strane sela.

Duša starca ne nađe ni sućuti, ni utjehe u svog sina, pred kojeg izli sve, godinama sabrane, patnje i ponovno se osjeti osamljena, uvrijeđena i napuštena. Djed Jordan zapilji pogled dolje prema selu, gdje se između četiri visoke strojne topole diže plava seoska crkva s crvenim

keramitnim krovom, nad kojim se visoko poput zvijezde sjajio krst, i dugo, nepomično gledaše onamo. Poslije ponovno sagne glavu nad rastrganim oglavnikom tako, da se nije moglo vidjeti, da li plače ili misli.

V.

Dolazak Pavela bio je neočekivan, ali ne promijeni rada i ne obradova nikoga. Povrijeđena, izgorjela kao osušena Elkina se duša nije mogla zadovoljiti. Sada je ona stradala još dublje, jer je bila ponižena od onoga, koga je ljubila, na koga je mislila i koga je očekivala danju i noću. Pavel je nije ni pomilovao, niti joj koju milu riječ kazao. Prve večeri, kad je unišla u sobu k njemu, ona prekorači prag bojažljivošću mlade nevjeste, koja odlazi prvi put k svome odabraniku. Bila je žedna zagrljaja, ispaćena od vječne čežnje za uzajamnošću, za ljubavlju, koja liječi muku samoće. Sva zadihana, zbunjena, plašljiva, pade na ležaj do njega kao ranjen vojnik, koji se s mukom privukao u vrućici k osvježujućem izvoru. Ali je Pavel spavao, ili se pričinjao, da spava. Od njega je dolazila jezovita studen kao od mrtvaca. Ona nadvi svoje blijedo lice nad njegovo, uhvati ga za spuštenu ruku i stisnu je sa svom snagom ljubavnih čežnja. Pavel otvori svoje oči i pogleda je hladno, neljubezno, kao da joj je htio reći: »Nosi se odavle!« Ona je to shvatila. Od ranjenog njezinog srca proteče krv, ali je držala do svojih grudi svoju sanjarenu sreću, svoje fantazije, svoje nade, svoje jedincato sveto i nije htjela, da ga ispusti, nego je tražila, da ga uzme, da zavlada njime i da ga ima. Ona ga prigrli blisko, slatko, obujmi ga svojim malim rukama, pokri ga svojim tijelom, utopi ga u svoje grudi i upije svoja usta u njegova. Ali je Pavel brzo odrine svojim silnim rukama i reče neprijaznim glasom:

— Ostavi me, što si se raznježila!

Elka shvati svu oštru i resku studen njegova tona, sve ravnodušje toga čovjeka. Ona se ukloni, šutljivo ugasi svijeću i legne do Zaharinče, koji je mirno spavao

u uglu pod ikonostasom. Osjetila se sasvim napuštena, odbačena, nepožaljena od ikoga, u jednom ponoru, kamo se ne čuje ni jedan topao glas, gdje ne svijetli nijedan srdačan pogled. Samo to maleno stvorenje, kojega je nevino slatko disanje pokrivalo nježno lice njezino, samo joj ono bijaše blisko, ono — njezin porod. Ona ga obujmi kao svoje spasenje i cijelu je noć plakala uz njega.

Pavel je bio hladan prema svom djetetu. Nekoliko ga je puta uzeo na svoja koljena, govorio mu, ali ga je ono gledalo kao stranca i nije se obiknulo na njega. Taj strani, brkati čovjek, koga je vidjelo po prvi put, bijaše mu interesantan i njegova sablja i njegovi gumbi i zlatne mu vrpce na rukavima privlačile su njegovu radoznalost, ali mu riječi nisu bile roditeljske i nisu ga zagrijavale.

Božanica i Petrovica vidjele su, da Elka strada i pogodile su uzrok njezine tuge i zamišljenosti i tajno su se zlorado, radovale. Držale su se prema njoj s nekim ubojničkim sažaljenjem, koje je ona osjećala na svakom koraku. Nisu je nukale na posao, ujutro je nisu zvale, kad su kretale na žetvu. Govorile su joj opreznim, mekanim i lukavim tonom, kao bolesniku pripravljenom na smrt, i još su je više ogorčavale. Samo je Jovka sa svojom izoštrenom čuvstvenošću osjećala, koliko joj strina Elka treba blizine i utjehe. Ona bijaše stalno uz nju. Pomagaše joj u kućnim poslovima i zabavljaše Zaharinču, kad je on smetao svojoj majci u poslu.

Braća su također hladno susretali Pavela, osobito Božan, koji je znao slabost svog oca prema njemu. Taj dolazak Pavela činio mu se sumnjivim. Zašto je on došao baš sada, u to radno vrijeme i tako nenadano, a nije se čitave godine javljao? I on poče češće da misli o sakrivenom bogatstvu svoga oca i da prati njih dvojicu, kad bi slučajno govorili nasamo.

Petar nije znao da sumnja. Dugogodišnje neprijateljstvo i zavist protiv Pavela, koja se neprestano podržavala u kući, nije bila uhvatila korijena u njegovom širokom srcu. On je susretao brata dobrodušnim smiješkom i dugo ga raspitivao o njegovom životu. Najbliže svete nedjelje izašao je on s njim u krčme, da se vide s ljudima,

naručio je pivo i pio ga s vidljivom radošću, što su bili zdravi i živi i da su se opet našli.

— Ti, Palju — govoraše on, kad je više popio — pusti tu glupavu službu, dosta si se skitao po gradovima, pa dođi ovamo, da živimo kako je Gospodin Bog dao. Tri si aršina brkova pustio, pa ti ne ide u glavu, da ta pusta služba nije za tebe. Da smo kakovi siromasi, da nemamo ništa, idi — rasipaj, ali ovako? Nismo li prvi po imetku u selu? Ne skitaj se kao sluga, kad možeš biti gospodar ovdje. Da izađemo na polje, pa da skineš kapu kao u crkvi, pa da pogledaš, pa da kažeš hej — tako rukom — to je hiiij moje! Pa i novaca ima naš otac, Palju. Nek ih sakriva, da ih ne izgara sunce, oni su ipak naši...

Petar je govorio pravo, sa čašom u ruci i činio njom široke krugove kao govornik, koji je trostruko gospodar svoje besmrtne misli. Ljudi su u krčmi slušali i smješkali se sumnjičavo.

— Božan, Božan, neka nam je živ, on će uhvatiti zlatnog đavola za rep.

— Božan mi je brat... Neka pokaže, ako što umije. Otvoreno gvožđe (stupica) lovi lisice, ne zatvoreno...

Osim od vina, koje je pio čašu iza čaše, Petar se opijao i vlastitim svojim riječima, koje je bacao pred ljude gestom artista, jasne, rascvjetale kao golemo cvijeće.

Pavel se uzdržavaše i od riječi i od pijenja. Pri svakoj novoj čaši, koju mu je Petar podnosio punu pod nos, govoraše:

— Dosta, brate, nije mi dobro i ne želim više.

Ali ga Petar nije ostavljao.

— Pij, bre Palju... Žaba na suhom ne krekeće. Vidjeli smo se jedamput u toliko godina, daj, barem, da se napijemo!...

I Pavel nije mogao da odbije.

Oni se povratiše kući pijani, kasno u noći. Ukućani su već bili večerali i polijegali, da uzmu svoj kratki ljetni san, da ustanu rano pred zoru na žetvu. Elka nije legla. Ona ih je čekala, da im dade večeru. Tog jutra je bila išla u crkvu i bila svečano obučena. Ona prohoda po kući,

da sve uredi za njih. Lake su joj šarene papuče, obučene na zelene čarape, tiho udarale po utišanoj kući i pratile su malog cvrčka, koji je negdje srdačno cvrčao. Sjena joj je brzo letjela po zidovima, osvijetljenim od blage vatre ognjišta. Priređivala je sofru, saginjala se, uspravljala, odlazila nekamo i opet se povraćala. Pavel ju je pratio očima, uzbuđen od vina; trepet njezinih mladih forma, koje je on osjećao kroz njezinu košulju, sablažnjavao ga je. Ali to nisu bile svete želje ljubavi, nego namjere jednog pokvarenog čovjeka.

Kad poslije večere uđoše u sobu, da legnu, on posegne za njom i htjede je zagrliti. Ali ga ona odbi tiho, opraštajući mu zabrinutim i izgubljenim smiješkom...

— Što hoćeš od jedne žene, koju ne ljubiš?

On se zasmija i posegnu drugi put. Smiješak mu bijaše grozan i ciničan. Elka se otkine na stranu, sva u gnušanju radi tog nedostojnog postupka s njom. Ali on bijaše silan i jedar. Smotao je kao klupko u svom naručaju i cjelivaše je svojim vlažnim pijančevim ustima i izgovaraše prostačke riječi, koje ona nikada ne bijaše čula, a one su je ponižavale i zagušivale od stida. Ona je plakala i molila se, praćakala se kao ulovljena riba, mišljaše, da nije u naručaju svoga muža, nego među noktima neke gnjusne more i osjećaše se oskvrnjena i obeščašćena. Ali je on zagušivao njezina ridanja u svojem snažnom naručju, naslađujući se bezumno svojim pobjedonosnim nasiljem.

VI.

Zašto je došao Pavel? Imao je samo 15-dnevni dopust. Nije izgledalo, da ga je ovamo dovela želja, da vidi svoje rodno gnijezdo, svoje bližnje, svoju ženu, svoje dijete. On se strašno dosađivao i nije znao, kako da provede vrijeme. Dani su mu se činili beskrajno dugi. U kući se nije nitko na njeg osvrtao, domaće su ga raspre jadile i nije mogao da ih podnosi. Danju su svi odlazili na posao i selo je bilo pusto. Samo bijedne starice i starci drijemali su u svojim dronjama u hladovini uz cestu ili

su se vukli kao reptili prema studencu. Dapače i djeca i psi razletješe se po njivama.

Nad selom je drhtala nesnosna, zagušljiva sparina. Pavel je sjedio na hodniku pred kućom, sumoran, težak, zurio je lijeno u polje, gdje se svijetlila zrela žetva, šibao se tankim jednim vrbovim prutićem po cipelama i ljuljao se na stolici dugo, neprestano kao derviš. Poslije je sišao polagano niza stube, prošetao se malo po dvorištu, pogledavao je sunce, da vidi, koje je vrijeme, zijevao ravnodušnom radoznalošću na golemi bor, pun vrabaca, izašao na put, pogledao još jedamput šume i krenuo lijeno po krčmama, da traži žive ljude. Tamo je našao kakvog putnika ili seljaka, koji se ukrao s njive, da popije čašu rakije ili da kupi duhana.

Katkad, pred večer, kad je dan postajao hladniji, Pavel je izlazio na šetnju na polje i odlazio na njivu žeteocima. Tamo su mu bili otac, braća, žena i snahe sa svom dječurlijom. Tamo je bila i boležljiva Jovka. Ona nije ništa radila, nego je sjedjela u hladovini kakvog drveta, plela konopce od klasja za ljuljajku i zabavljala djecu.

— Pomozi Bog! — reče Pavel postajkivajući malo raskoračeno na strništu, savijajući tanki prutić i udarajući se po dlanu ruke.

Desetak djevojaka, Zagorki, koje su žnjele, odgovarale su mu živo i visoko. Petar mu je također odgovarao od srca i zaustavljao se, da napravi cigaru. Košulja mu je bila mokra od znoja. Na zaprašenom su mu licu tekli mali crni potoci. Skidao je svoj slamnati šešir, brisao lice, popravljao svoj šareni rubac, privezan za vrat, sjedao na neki snop pod sunce, otvarao široko svoju raskopčanu košulju, da mu uniđe hlada i počinjao žedno i bučno da puši.

— Eh, žega je, bre, plače njiva, plače... Runi mi se ono žito kao suze — govoraše on i bacaše svoj pogled po čitavoj okolici, punoj žeteocima, koji su se čas ispravljali, čas nisko sagibali glave, kao da prave nekakove obredne poklone pred licem blagoslovene majke zemlje.

Snahe su Pavlove žele redom sa Zagorkama. Elka također. Ali ona bijaše malko udaljenija, osamljena, kao

da je istjerana iz šarenog reda i nije učestvovala ni u razgovoru, ni u smijehu djevojaka, koji je od vremena do vremena buknuo visok, silan, zvučan i odjedamput umuknuo kao da je plamtio i izgarao u sparini.

Kad je išao Pavel, dah joj se zaustavljao, srce joj je silno i brzo udaralo i njoj se činilo, da će iskočiti iz grudi i da će prhnuti iz njive poput jarebice. Pred očima su joj se posule sitne iskre kao zvijezde i poput mreže obavile njezin pogled. Ona se uspravila, da se odmori, da uzme malo daha, ali nije pogledala svog muža. Osjećala je oči sviju, kako su uperene prema njoj i u tom bi času bila vesela, da se zemlja otvorila pod njezinim koracima i da ju je progutala.

Dvije male djevojke i jedna stara žena sabirale su snopove, a Božan i Petar vezali su ih užetima, koje je pravio brzo djed Jordan trgajući najdulje slamke od svakog svezanog snopa.

Božan je sada bio u svom elementu. Svučen do košulje, s velikim poput sofre slamnatim šeširom na svojoj glavi, bacio se, da veže snopove, kao na kakovu skupocjenu pljačku. Radio je brzo, neumorno, kao da se igra sporta. Dizao je svaki svezani snop, kao što škrtac podiže torbu sa zlatom i poslije ih je redao unakrst kao da obavlja službu Božju, kao da gradi žrtvenike.

Pavel je sjedio u hladovini kod Jovke. On skinu kapu i leže poduprt na lakat. Kod tog mu se pokreta lice smrknu bolno, kao da mu bijaše povrijeđena kakova rana na tijelu i oči mu se spustiše od dosade i od zlatnog blijeska polja. Jovka mu se radovala s čistom djetinjskom srdačnošću i upita ga naivno.

— Čičo, tamo gdje si ti, jesu li žene gospođe ili seljanke?...

— Gospođe — odgovori nerado Pavel.

— I sa suncobranima hode, zar ne?

— Razumije se...

— A mi se tu pečemo na suncu.

Pavel je šutio.

— A ima li zbilja ljudi, koji jedu žabe?...

— Švabe i Talijani ih jedu...

— Tju! — reče Jovka i smrknu se s gađenjem.

Male, koje su s radoznalošću i s izbuljenim očima slušale sa strane, razbježaše se pljuvajući s vikom, kao da je među njih pala žaba.

Pavel nije imao želje da govori. On ne bijaše više nekadašnji, veseli, životne radosti puni i razgovorni Pavel. Budući da su ga djeca i dalje pitala, on ustade, uzdahnu prazno i udalji se rasijano i sneno preko strništa prema livadama, koje bijahu pokošene i bez ljudi.

Nije išao ni po putevima, ni po puteljcima, nego pokraj livada iza hrastika i nije htio, da se sreta s ljudima. Ako ga je nekoji znanac ili vršnjak zapitao, kako je, je li dobro, kada je došao — njemu se činilo, da su ta pitanja lukava ispitivanja i on je odgovarao krivo, pjenio se i nije onoga, s kim je govorio, uopće gledao u oči.

Kad je jednoć Pavel obišao žetelice i malo se motao oko njih, krene u susjednu dolinu i sjedne u hlad studenog vrela, koje je izviralo ispod starog korijenja trojice braće-hrastova. Tamo je bilo tiho, mirno, sneno i hladno. Pavel je dugo ležao na leđima, tup, bez ikakove misli u glavi. Naokolo su neumorno i obligatorno svirali drakci. Pavel ih je slušao i činilo mu se, da će se čitav razići u tanke metalne krugove, kakvi se stvaraju u tihoj vodi od bacanja kamenja, i da su naokolo po kraju tih krugova popadali svi gorski šturci i čupkaju ih jednolično brzo, raširivaju ih, umnožavaju ih, a oni se vrte i zvone, zvone.

U bliskim hrastovima zašumi. Pavel podiže glavu. Kod izvora stade otac i skine kapu. Bilo je predvečerje. Ogromne sjene hrastova prekrilile su dolinu i ležale na suprotnim strništima. Jedna grlica u blizini srdačno je i nježno zvala svog druga.

— Ti si ovdje? — reče djed Jordan svom sinu očinskom ljubavlju. — Ja sam mislio, da si već otišao u selo.

— Nije mi se ostavilo lijepo mjesto — reče Pavel. — Mora čovjek malo i pozadrijemati.

— Ti ne izgledaš dobro... Jesi li bolestan, kako si?

— A... ništa...

Pavel uzdahne i počne da vrti prsten na svojim prstima.

Izgledao je žalostan.

— Došao si, a nisi veseo i tuđiš se, kao da smo ti mi stranci...

Gerak to reče nehajno i šaljivo, ali je taj ton imao prizvuk boli. On sjede na poljanu pokraj svog sina. Otkako se bio povratio, Pavel je prvi put ostao tako nasamo sa svojim ocem.

— Eh, kako živiš tamo, Pavle, zašto se već jednoć ne subereš, da primiš posao? Eto, ja ostarih. Skoro ću ti poći za majkom... Ti u tuđi svijet. U službu... Kakva je to služba, ne znam... Zašto ti je trebala!

Sunce se spremalo da zađe. Večer je malo po malo padala. I sjene i svjetlost i uzduh bijahu postali mekani. Bodljikava strništa, polje, pokošene livade, rijeke, njive, čitava zemlja bila se nekako raznježila, kao da je po njoj prošlo nevidljivo božansko milovanje.

Tako mekana i tako nježna bila je i duša starog Geraka.

— Što da učinim! Krenuo sam jedamput po tom putu i ne mogu da se vratim — odgovori tužno Pavel.

— I šta si dobra našao na tom putu? Ništa. Niti si novaca priskrbio, niti si nešto našao za korisno u životu. Daleko od nas, tko zna, kako živiš po gradovima? Sve ti je otišlo iz srca, otuđio si se od zemlje, koja te je rodila i othranila... Ded, pogledaj! Te njive i livade, što vidiš nasuprot, sve su one naše. Za vas sam ih stekao i vama sam mislio da ih ostavim. Zemlja, lijepa, plodna, mekana kao duša — jedno posiješ, a stotinu se rađa. E?... Ali tvoje se ruke već srame pluga?

Gerak je govorio mekano i njegovi ukori bijahu nježni, topli i razmaženi. Iza njegovih riječi krila se strašna i skrivena želja, da ih Pavel posluša.

Pavel ne odgovori. On ne pogleda svog oca u oči i pognute glave kidao je brzo i nervozno travu pred sobom.

— E, ne misliš, da se već jedamput pribereš? — zapita njegov otac poslije duge šutnje.

— Ne! — odgovori tvrdo Pavel. — Moje su namjere druge.

— Kakve?...

— Hoću da otvorim trgovinu u gradu.

— To je mnogo pametnije, nego da se kiseliš u toj ničijoj i nikakovoj službi. Samo što trgovine nema bez kapitala...

— Ja sam zato došao — reče Pavel živahno. — Ti ćeš mi pomoći, oče. Hoću da otvorim magazin, nešto kao bakalnica, ali veće.

— Kasno si došao, sine — reče starac s uzdahom i zaklima beznadno glavom. — Otac ti nema više novaca.

Pavel problijedi. Prođoše ga srsi poput mravi. Otac mu to ne opazi. On je bio iznenađen i uvrijeđen prijedlogom svog sina. Gledao je zamišljeno u zemlju i klimao glavom lako i neprestano kao da tamo zakopava teške riječi, koje je kazao.

— Ti sam vidiš, oče, da je i meni samom dodijala služba. Ona me pokvari, ja to sam priznajem. Zgriješio sam mnogo i pred vama i pred samim sobom. Sada hoću da popravim pogrešku i sva mi je nada bila u tebi. Ja mišljah: on mi je otac, ne će me ostaviti, a ti mi veliš drugo...

Starcu bi žao.

— Koliko ćeš ti novaca trebati — zapita starac.

— Pet hiljada leva...

— Pet hiljada leva! — začudi se Gerak. — Znaš li ti, što je to pet hiljada leva?...

Starac se javi. On je uvijek i pred svima u zadnje vrijeme sakrivao, da ima novaca. Sada mu se učini, da ga sin hoće raskrinkati, kad hoće tako veliku svotu.

— Pet hiljada leva! Pet hiljada leva — ponavljao je on. Vi mene držite milijunarom? Mogu li ja imati pet hiljada leva? Pa otkud bi ih pribavio?...

— Ako ih ti sam nemaš, zadužit ćemo jedan dio imanja i uzet ćeš ih iz zemljoradničke banke. Samo mi ti možeš pomoći, oče!...

— Što? — presječe ga otac i ustade. — Ali što će reći tvoja braća?... Hoće li oni dopustiti, da to učinim... Ti ne misliš, što pripovijedaš, sinko.

— Ako može, — reče tvrdo Pavel i također ustade — ako ne može, ja ću se raskalašiti u pukovniji i tako ću propasti u službi. Dobar korak ne mogu načiniti bez tvoje pomoći.

Otac i sin nesvijesno krenuše, prođoše kroz dolinu i udariše putem preko strništa u selo.

Polovica golemoga ognjenog sunca pala je iza planinske fate morgane na horizontu.

Obojica su išli usporedo, jedan uz drugoga, i šutjeli. Pavel je promatrao, kako mu otac, a da ne pogleda na stranu, čupa kraj svoga brka i nervozno ga grize.

Sa svih strana vraćali su se prema selu žeteoci, umorni i klonuli od rada i omare. Muškarci su išli naprijed širokim koracima, a daleko su se iza njih vukle žene, izgorjelih i poružnjelih lica, na koje su bili obješeni različni tereti ili mala djeca. Djevojke pokušaše kadikad da pjevaju, ali se zasmijaše visoko i prestadoše. Polje se spremalo na spavanje, nepožnjete njive, rashlađene od večeri, uspraviše svoje klasje prema nebu, kao da diše zadovoljeno. Zakašnjeli golubovi, dva po dva, brzo su odlijetali prema gori, zasićeni i blagodarni.

Pavel i otac mu uđoše u selo. Starac odmah zastade.

— Veoma dobro...

— Pavle, jesi li tu stvar dobro promislio?

— Lijepo! Ja ću ti te novce dati, ali mi daj riječ, da ne ćeš nikomu ništa reći... Ni svojoj braći.

— Šutjet ću!

U to ih vrijeme stigne Božan na konju.

On ih pogleda, zaustavi konja, pozdravi ih i reče kao da je srdit:

— Gdje ste toliko zakasnili?...

— Zapričali se uz vrelo...

Božan zazuji neprijazno, udari konja i prođe ih.

VII.

Padala je kiša. Već dva dana nije se moglo raditi. Polje je počivalo mokro i navlažena strništa bijahu izgubila svoju zlaćanu boju i bijahu potamnila. Putevi su bili blatni i ljudi se sabirali po krčmama kao muhe, pili su i pripovijedali o rđavom vremenu, o zaparenim snopovima i svežnjima, koji su nepovezani gnjili.

Božan je ležao u svojoj sobi i nije izlazio. Tužio se na prehladu. Žena mu je mijesila hljeb. Petrovica je prala pod podstrešjem, a Elka je šetala po kući. Radi mračnog vremena bila je njihova zloba pooštrena, one su se posvađale za nešto i nisu ništa pričale. Jovka je sjedjela na sudurmi*), s glavom naslonjenom na ogradu, gledala je, kako sitno i polako pada kiša i letjela je krilima svojih sanja u tajanstveno Dobro, nezemaljsko carstvo. Oko nje su navalila djeca i igrala se sitnim bijelim kamenjem, sabranim pokraj rijeke.

Na suhom mjestu pod strehom popravljao je Petar nekakovo svoje kolo. Bio je gologlav i zaduben posve u svoj posao. Pavel je sjedio na ljestvama i po deseti put je čitao pismo, koje je malo čas bio primio. Ono bijaše potpisano od nekakove Ljubice, počimalo je nježnošću, a napisano pogrešnim i pokvarenim jezikom i svršavalo je s opomenom: »Da ne misliš ti, svinjo bugarska, da ću ja tebe uzeti, ako dođeš bez novaca...« Koliko god je puta dolazio Pavel do tih posljednjih redaka, stiskao je zube, a čeljusti su mu se postrance pomicale. Uza sve to izgledalo je, da je zadovoljan i nije se zasitio da čita.

Kradomice iz malih vrata njihove zatvorene krčme izađe im otac i zastade s jednim strašnim povikom:

— E... sada... svrših i to!... Svrših i to, a?

Lice mu bijaše tamno-blijedo i strašno, oči mu bijahu široko otvorene i kosa raščupana. On poče, da se udara po glavi i po prsima rasklapajući široko i očajno ruke.

— Proklet da je!... Prokleta, da mu je i duša!...

* Su durma je hodnik pred kućom.

Nečovječno je stenjao, htio da zakriješti, a nije mogao, jer ga je zagušivala nekakova tamna, nesavladiva sila.

Kad Jovka potresena u svojim sanjama vidje svog djeda, da se udara i stenje, stade je užasna vika i pobježe. Pavel i Petar pritrčaše preko dvorišta i uhvatiše oca sa strane.

— Natrag, natrag! — kresne im on i pokuša da se oslobodi.

— Vi niste moja djeca... odaberite si oca... Da ste prokleti!

Pavel i Petar pogledaše se u oči. Oni shvatiše očaj svoga oca i ostadoše poraženi, a da nisu znali, što da mu kažu. Starac se objesi o njihove ruke i sruši se natrag kao kamen, koji je pao s nekoga starog zida.

— Okradoše me, okradoše me! — zastenje on, uhvativši sebi rukama glavu...

U to vrijeme pritrčaše starcu Petrovica, Božanica i Elka. One se rasplakaše. Oko njih se natiskaše djeca i također udariše u plač. Mali Zaharinčo i bolesna Jovka obuhvatiše koljena svog djeda i zaridaše, da se čovjeku srce kidalo. Nisu znali, što se dogodilo, ali ih je stradanje djeda porazilo.

Dođe i Božan.

— Što je? Što je? — zapita on uplašeno.

— Netko je okrao tatu, — odgovori mu žena kroz plač.

— Zna se, tko ga je okrao! — doda Božan blijed i drhtav.

— Tko? — povikaše odjedamput Pavel i Petar.

Starac se brzo uspravi. On je sabrao svoje sile, ali je drhtao.

— Slušajte, hej!... To je vaš posao, — okrene se on svojim sinovima. — Vratite mi novac! U crkvi ću vas prokleti. Pet stotina ste mi dukata uzeli. Da mi ih povratite. Tko ih je uzeo, neka mi ih vrati, a ja ću mu oprostiti. Inače ću ga u crkvi prokleti, u liturgiji...

— Tko ih je uzeo, neka ih vrati, — reče Božan i pogleda na Pavela Kainovim neprijateljstvom.

— Jesam li ja?... Ti mene okrivljuješ! — zakriješti Pavel gnjevno i uvrijeđen, sav drhtav podigne ruku prema Božanu. Elka se spusti s povikom i zagrli svog muža.

— Pavle, Pavle, ne radi toga... molim te...

On odrine ženu na stranu. Petar se popriječi među obojicom.

— Zar da si zbog dobra došao? — vikaše Božan.. I ruku bi podigao, a! Razbojniče, hajduče!

— Božane, — okrene se prema njemu Petar, — nije Pavel, nego si ti... lukava lisica. Na koga vrebaš! Misliš da mi ne vidimo?...

Petar podigne ruku i udari teškim udarcem Božana po glavi. Žene su vikale i uzbunile selo. Za tili čas se sa svih strana sletiše seljaci. Radoznale glave počele su da pogledavaju iza ograde. Pavel i Petar oboriše svog brata Božana na blatnu zemlju i sipahu na njega teške udarce. Oko njih su vriskale žene i djeca. Elka je bespomoćno plakala kod Jovke, koja je pala u nesvijest. A djed Jordan, koga je podupiralo nekoliko seljaka, teglio se iz njihovih ruku i vikao:

— Izbijte se, pseta! Izbijte se, bolje bi bilo, da se niste ni rodili.

Po ulicama su trčali uznemireni ljudi i pitali se:

— Što je? Kakva je to vika?

— Geraci se međusobno tuku!...

— Okradoše svog starca!...

— To je posao Božana... Pavel i Petar to ne umiju!

Nekoji su se glasno smijali.

Stigoše seoski načelnik i poljar s teškom puškom, obješenom o rame i neobrijanim, četinjastim licem. Oni odvedoše Geraka u krčmu i počeše da ga ispituju. Postrance stajaše djed Matej Maralak i po bijeloj su mu bradi tekle suze. U krčmi bijaše tamno i neprozračeno Po stropu su visjele goleme paučine, na koje se slegla prašina. Gerak povede načelnika do svog ležaja, povuče šareni ćilim pred njim i podignu jednu od ploča, kojima je bio pokriven čitav pod. Pod njim se otvori mala jama, koliko samo da uturiš ruku, dobro zamazana, duboka i prazna.

— Eto, — reče Gerak s očajem. — Tu sam čuvao cijelo bogatstvo, — pet stotina dukata. Jedan po jedan sam ih štedio kroz četrdeset godina. Sada... Da su prokleti!...

— Za koga, misliš ti, djede Jordane, da ih je ukrao? — upita načelnik.

— Tko?... Znam li ja, tko?... Mora da je Božan, da ga Gospod Bog ubije!... On se često vrtio ovuda. Od jučer se pričinio, da je bolestan. Hoću da ga pretražimo!

Načelnik, poljar i djed Jordan pozvaše Pavela i Petra i otiđoše, da pretraže sobe, gdje je stanovao Božan. Oni razbacaše sve, razbiše dva sanduka, otvoriše ladice, popeše se na tavan, ali ne nađoše ništa.

Božan je sjedio pod podtrešjem, na rudi jednih kola, privezane glave i mučaše. Kod njega je sjedjela njegova žena s rasplakanim djetetom na rukama i klela. Oči su joj bile crvene od plača, lice joj izobličeno i grozno. Dlakave bradavice po njem činile su ga još groznijim. Njezin glas, drhtav i plačljiv, čuo se po čitavom selu.

— Što tražite u mojoj kući, da Vas kuga potraži! Jesmo li mi hajduci! Kad si imao novaca, da budeš ih čuvao! Onaj sa sabljom nije valjda radi dobra došao?...

Ljudi, koji se bijahu nagomilali na vratima, podsmjehivali su se njezinim riječima. Svi su bili uvjereni, da je Božan okrao svog oca. I kad su ga gledali oborene, privezane glave pod podstrešjem, govorahu:

— Kakva li je on lisica!... A pričinja se kao da je svetac!

Načelnik i Gerak otiđoše u općinu i dugo su nasamo razgovarali. Poslije toga se vrati djed Jordan kući oborene glave. Ljudi su mu se uklanjali s puta i sažaljavali ga.

Seljaci se malo po malo raziđoše svojim kućama. Samo skup djece, plahe i radoznale, ostade, da nadničari oko vrata Geraka.

Petar i Pavel otiđoše u krčmu. Bili su skrušeni i žalosni, kao da su se netom vratili sa sprovoda. Petar je stiskao ruke u džepove i govorio skupini seljaka, koji ga bijahu opkolili sućutnom radoznalošću:

— Nije mi žao novaca, ali za starca mi je mučno. Slomljen je čovjek. Pa opet on... zar se u današnja vremena drže novci u zemlji?

— Povampire se... — javi se sa smiješkom neki pijanac.

— Zašto ja svoje ne čuvam u zemlji, — reče sitni Ilo Tarsiopaška, kojeg su smatrali najvećim siromahom u selu. On je bio toliko otrcan, da su mu pače uši bile slične krpama.

Svi se nasmijaše njegovim riječima. On se sam iskesi i ode, nastavivši svoje duhovitosti.

Pavel se naslonio na tezgu, te dugo i tajanstveno razgovarao s načelnikom. Iza njih se okupili različni siromasi, češali se, gurkali se i nastojali, da nešto dočuju.

Na večer prestane kiša. Oblaci se raskidaše na velike komade i kroz njih proviri mjesec, čist, lijep, svijetao, kao da je izašao iz kupaone. Skoro se sve sakri i utihnu. Samo su se dugo kroz noć čula brbljanja pijanog Ile Tarsiopaške, koji je vikao od svoje kuće:

— Seljani, okradoše me... okradoše mi novce!...

On se zasmijavaše visoko, zlogukim i podmuklim glasom, koji je mučio noćnu tišinu kao vika sove.

VIII.

Pavel ne dočeka kraja svog dopusta, nego ode prije. Život mu u rodnoj kući bijaše nesnosan. On se oprosti sa svojim ocem, koji je ležao u tamnoj krčmi i stenjao kao ranjen.

— S Bogom, tata, i ne brini se mnogo, — reče Pavel suznih očiju. — Mi te ne ćemo ostaviti. Ja ću napustiti službu i opet se vratiti...

Starac zaklima nepovjerljivo glavom i ne odgovori ništa. Okrene se prema zidu i opet zastenje.

Petar, Petrovica i djeca ispratiše Pavela do vrata Elka je sa Zaharinčom išla posljednja. Kad se Pavel oprosti i krene, ona zaplaka i suze joj obilno potekoše niz lice.

— Ded ne plači, ded ne plači, — reče Pavel suho, s očitom neprijatnošću.

On uštinu za obraz svoje dijete, pope se na konja reče još jedamput »S Bogom« i ode. Poslije njega zatetura na svojim slabim nogama djed Margalak. On ode do gore, da vrati konja.

U kući Geraka nastade nesnosan i težak položaj. Kao da nije novac starca, nego kao da je čast čitavog doma okradena. Božan je Petra i Pavela tužio sudu radi tučnjave. Nije bio teško ranjen, ali je još ležao i pričinjao se, da je ispremlaćen. Sam Petar je nadgledao čitav posao. Starac je po čitav dan stajao u svojoj krčmi i nikamo nije izlazio. Više ga nije ništa zanimalo. On je ili ležao u svom krevetu stenjući ili se mučaljivo šetao naprijed i natrag po sobi, duboko zamišljen i pomućen od nesreće. I u toj maloj pustinji odazivao se šum njegovih polaganih, teških i odmjerenih koraka tajanstveno i gluho. Njemu se činilo, da netko tiho ide za njim i on se okretao plaho i brzo. Nije govorio ni s kim i ni o čemu. Na večer i na podne išla je k njemu Elka i nosila mu hranu kao kakvom kažnjeniku. Ona ga je sažaljevala duboko i često puta je htjela, da se s njim porazgovori, ali je on šutio. Jedamput ona pošalje k njemu Zaharinču. Budući da dijete nije moglo da otvori vrata, da uniđe, ono počne da viče:

— Djede, otvori mi, djede!...

Starac pusti unuka k sebi, uze ga na ruke i dugo ga milovaše suznih očiju.

Gerak, što je više mislio, tim se više uvjeravao, da je Božan posegao rukom za njegovim novcima. Ali je znao tvrdokorno srce svoga sina i nije vjerovao, da će mu ih povratiti.

Zato odluči da prokune kradljivca u crkvi, ali kad je htio da kaže popu, očinsko mu se srce savi od boli i on sakrije svoju misao.

Život je u kući bio nesnosan. Sumnja i zločin nisu mogli živjeti pod istim krovom. Mržnja i uvreda ispunjale su domaću atmosferu i činile je mučnom. Božanica i Petrovica, koje je posebni karakter kućnog posla stavljao

postojano u blizinu, gledale su se kao iskonski neprijatelji. One nisu dopuštale više svojoj djeci, da se sakupljaju i da se skupa igraju. Među njima se pojavljivala Elka kao daleka sjenka, kao čudna bestjelesna prikaza i šutjela. Nije izazivala nikoga niti je odgovarala na uvrede. Ali je patila skriveno i duboko. U večer, kad bi svi zaspali, odlazila je u sobu Jovke. Ova je bolesna sjedjela na svojoj postelji, slaba, blijeda, kao da joj koštunjavo tijelo nije bilo u odijelu. U sobi je carevao tajanstven polumrak, bilo je tiho i čisto. Osim kreveta bolesnice i jednog zelenog vrča pokraj nje, nije tamo bilo ništa drugog. U ikonostasu je žmirkalo kandilo i izvezena sjena otvorenih vrata pred ikonom pokrivala je gotovo polovicu sobe i drhtala neprekidno. Kroz otvoreni prozorčić vidjelo se dvorište, osvijetljeno mjesečevim svijetlom. Tamo su svi predmeti, zajedno s njihovim nepomičnim sjenama, izgledali kao zaspali. Vidjela se rastvorena kola i ostan, koji je stršio na rudi, ljestve, uspravljene uz strehu staje, vjetrenjača, stožer, golemi bor, pod kojim je ležala i slatko preživala bivolica.

Elka je sjedjela tiho uz bolesnicu, milovala nježno, blijedo joj lice i govorila:

— Danas izgledaš bolje, sestrice!

Jovka se smješkala kao pred nekim svetim priviđenjem i pogled joj je ostajao nepomičan prema obasjanom prozoru, a mjesec ga je zalijevao čudnom svjetlošću.

— Danas te je mama opet korila! — govorila je sažalno ona.

— E, ništa, ništa, ja se na nju ne srdim, — odgovarala je Elka.

— Što pripovijedaš, strino? Je li uistinu tata uzeo djedove novce? — upita Jovka i pogleda je plaho postrance.

Duša joj se napunjala nepojmljivim strahom.

Naklapaju ljudi. Nemaju grijeha pred Bogom.

Obje su dugo šutjele, uronivši svaka u svoje samotne nevesele misli. Poslije su se zagrlile i plakale, plakale tiho vrućim i slatkim suzama, koje su ih blažile.

Stari Gerak uvidi, da je zajednički život u kući nemoguć i odluči, da rastavi svoje sinove.

Poslije žetve pozove on po prvi put ljude i najprije razdijeliše snopove na jednaka četiri dijela: jedan za Božana, drugi za Petra, treći za Pavla, a četvrti za njega samoga. Tako on razdijeli i dvorište. Za njive i dvorišta bacali su žrijeb. Kuću, koja je bila golema i imala sa obje strane stepenice, pregradi on na dvoje — jednu polovicu za Božana, a drugu za Petra. Za sebe uze staru krčmu sa dvorištem, koje je k njoj pripadalo i s ovim sjedini i dvorište Pavla. Elku i Zaharinču uze on k sebi.

Dioba je bila pravedna. Ona nije porodila ni u koga nezadovoljstva. Božan već drugog dana odijeli ogradom svoje dvorište, brzo načini gumno i uze sebi slugu. Bio je sretan i zadovoljan. Postigao je sve, o čem je sanjao. Čitav je dan hodao gologlav po dvorištu, razgledao ga, davao je zapovijedi i vikao glasno na ženu i djecu. Ljudi su prolazili putem, zaustavljali se, pogledali ga i govorili:

— Odsada će on ovdje carevati, — drugi će robovati!

Božan je vezao i sipao žito u svoj hambar s grozničavom lakomošću i nezasitnošću. Sabirao je klasove, obješene o plotove i zrna, koja su pala na zemlju. Tjerao je sa psovkama vrapce, koji su strašnom vrevom nastupali za svoj maleni dio. Gonio je s vikom i grdnjama kaluđere i prosjake, koji su išli s blagoslovom za šaku žita, sada poslije žetve, kada ga je Bog tako obilno obasuo. Iza toga se dugo nije mogao umiriti, kao da su ga napali razbojnici.

U večer je sjedio sam samcat u svojoj kući i pri svijetlu ognja, pravio beskonačne račune golemom tesarskom olovkom i obazirao se, da ga tko ne vidi.

Božan nije izlazio nikamo i bojao se da potroši pet para. Sabirao jaja po polozima i blagdanom se kiselio u kući kao u zasjedi i čekao zov Moše kokošara, da mu ih proda. On bi dugo s njim pazarivao, svađao se, srdio se i poslije, kad je primio novce, brojio ih je drhtavim rukama tri-četiri puta, da ga nisu prevarili.

Njegova škrtost postade poslovična. Seljaci počeše da pripovijedaju sve moguće zgode. Ilo Tarsiopaška kleo se, da je vidio, kako je Božan sabrao nekoliko kora od dinje, razbacanih po putu i lakomo pojeo ostatak od njih, istrgavši ih tako svojim nožem.

Petru bijaše mučno.

Na svoje novo vlastito ognjište gledao je on bez apetita i njegovo se ojađeno srce napuni nemoćnom mržnjom na Božana. Jedno vrijeme, kad je imao iluziju, da će i u njegovu ruku pasti nešto od legendarnih novaca njegovog oca, široku mu dušu nisu pritiskivale brige i on je bio zadovoljan.

Ali sada!

Sada je imao samo zemlju, široku i tvrdu zemlju, s kojom se morao boriti. Rad i ništa drugo. Ali njegovo srce bijaše lagano, ptičje srce. Ono je voljelo da živi tako, samo za se. Rad ga je plašio. On je gledao tu prostranu zemlju, korovom prekritu, koja je uprla svoje poglede prema nebu za blagodat i misli su mu se nosile nad nju, crne i nevesele kao jata vrana.

On poče da sanjari i da pije. Sanjarije mu ubiše energiju za rad. Pijanstvo ga je pritiskivalo.

Žena mu je hodila, da ga traži po krčmama, vukla ga je kući, srdila se i klela ga ljuto. Ljudi su se podsmjehivali i šalili nad njezinom nesrećom i ona se opradavala, kao kriva, mahala je silno rukama, obraćala se prema svima i govorila glasno:

— Ne može tako! Sve je ostavio u moje ruke. Nema tko, da mi pomaže. Djeca su slaba, nisu ni za kakav posao!

IX.

Naskoro iza odlaska Pavela, Elka se sasvim promijeni. Ona oslabi potpuno. Lice joj je uvenulo i dobilo žutu, boležljivu boju. Oko očiju joj se ispisaše golemi, tamno-bakreni krugovi. Radila je čitav dan, ali je u njezinim kretnjama bilo mnogo prisilnosti. Njezino lijepo, okretno tijelo gasnulo je od nemoći, i kad je hodila,

noge su joj klecale, ona se zavaljivala, kao da će se sad nä srušiti. Izgubi têk i nije mogla da jede. Jedva je progutala dva-tri zalogaja i odmah je ustajala od stola.

To nije bila više Elka, nego njezina čudna nespokojna sjena, koje je svakim danom sve više nestajalo.

Isprva se ona držala i nije se tužila nikomu. Kad bi joj ljudi kazali, da je oslabila i pitali je, što joj je, ona se mučila, da se nasmije i odgovorila bi, da joj nije ništa. Ali na dušu joj je padao kamen. Sažaljenje, s kojim su je gledali bližnji i strani, upravo ju je još više rušilo.

Najposlije je sile potpuno ostaviše. Jedva je mogla da donese pune kante sa česme do kuće, a da se ne odmori putem. Četo je nenadano pala u nekom kutu kuće ili pod strehu, savijala se u klupko, ležala dugo i jecala bolno i strašno, kao neko nedotučeno pseto. Katkada se zatvarala u svoju sobu, ležala bespomoćna, shrvana, plakala i naricala s neiskazanom gorčinom:

— Bože milosrdni, Bože milostivi, zašto me ne uzmeš k sebi!

To gluho stenjanje punilo je s užasom mračnu tišinu krčme. Kao da je duboko u njezinim temeljima bio zakopan živ čovjek.

Stari Gerak izlazio je polagano iz svoje tamne nevesele sobe, u kojoj nije obitavao više onaj zlatni duh njegova skrovišta, otvarao polagano vrata svoje sobe gdje je plakala bolesnica i pitao s praga s ubijenim glasom, u kojem nije bilo ni naglaska ni tona:

— Što ti je nevjesto? Jesi li bolesna? Uvijek plačeš i jecaš? Zašto ne kažeš?

Elka je odgovarala gluho, prigušena suzama, s potrganim srcem:

— Zlo mi je, zlo mi je... Umrijet ću!

Ništa više.

Čitav je kućni posao ostao na slabim rukama djeda Margalaka. On je nosio vodu, on je pometao dvorište, on je ispraćavao i dopraćavao blago s paše, muzao krave, a katkada je i mijesio kruh. Brinuo se i za Elku i za svog gospodara i za Zaharinču nježnošću anđela-čuvara i plakao nad njihovom nesrećom. Od vremena do vre-

mena išla je Petrovica da mu pomogne, da pogleda Elku i svog svekra i da im nešto donese. Jovka je ležala u kući i stalno mislila na svoju strinu Elku i na svog djeda. Htjela je, da ga vidi, ali majka joj nije dopuštala, žalostila se u kući i po cijeli dan se molila pred ikonostasom blage Božje Majke, da pošalje mir i ozdravljenje svima.

O bolesti Elke kolale su različite glasine. Nekoji su govorili, da se ogradila od svijeta, drugi — da joj je Božanica načinila neku čaroliju, da ju je muž Pavel otrovao da se oženi za drugu. Ali malo ih pogodilo pravu istinu. Pavel je zarazio svoju ženu nečistom i sramotnom bolešću, koju je sakrivala. Žene su to u selu sa strahom i šaptom saopćivale jedna drugoj, žalile su bolesnicu, ali su se bojale i stidile, da je posjete.

Elka nije ni izlazila više nikamo. Skutrena u uglu do prozora na svojoj postelji, objes̆ene glave, skrštenih ruku preko prsiju, ona je šutjela, nepomična kao kamen.

K njoj je dolazilo nekoliko starih žena, bližih rođakinja, koje su joj donosile ponude. Ove su ulazile u njezinu sobu oprezno i polagano, kao da idu čovjeku na smrtnoj postelji, s rukama uvučenim u široke rukave svojih zamazanih košulja, žalosnim izgledom lica sjele bi na zemlju uz nju, upirale bi svoja naborana lica na koljena, mljeskale bi zubima i tresle se žalosno sa zlogukom beznadnošću kao prorokinje.

— Bijedna, Elka, lijepa ženica, na što je nabasala!

Ti su posjeti mučili Elku. Ona se stidila i nije mrzila svoje samilosnice. Htjela je da bude sama, da je nestane i da umre sama.

Ipak nije prestajala da misli na Pavela. Ali u njezinoj mašti nije se javljao onaj Pavel, surovi muž, koji pocrni njezinu mladost, obeščasti ju i uništi. Ona je mislila o nekom drugom Pavelu, ljubljenom, dalekom i željenom, koga ona, kao da nije nikada vidjela, kojeg je zapazila nekada u čudnim joj djevojačkim sanjama. I zanesena u uspomene, koje su sličile sanjarijama, ona je na čas zaboravljala svoju muku i smješkala se prijazno toj miloj dalekoj slici. Taj joj je smiješak zasvijetlio na licu časovito, kao što svijetli posljednja sunčana

zraka na vrhu samotne breze na gori. Ona bi zažmirila da zadrži dulje tu sliku u svojoj mašti, a isušene su joj usne šaptale:

— Pavle, Pavle, mili Palju! . . .

Dolazila je jesen. U sobu je Elke bacao vjetar od vremena do vremena po nekoliko žutih listova. Djeca su se i djevojke kitile već suhim jesenjim cvijećem sa tužnim i bolnim šarama. Stari je bor plačljivo šumio u noći i siktao kao da su se na njegovim granama borile zmije.

Elka je gledala sa svoje postelje, kako po planinama obzorja padaju tamni kišonosni oblaci i namršteno gledaju na polje. Nepodnosiva muka ispunjala je njezinu dušu. Ona poče brzo da umire i da gasne.

Jednog dana dođe k njoj Petar. Lice mu bijaše neobrijano obraslo dlakama do očiju, brkovi mu se objesili, na vrhu pobijelili kao klasovi. Vonjao je iz daleka po rakiji. On uđe i ne znam zašto skine kapu. Od toga Elci postade strašno. Ona je znala, da kapu ne skidaju pred bolesnikom, nego pred mrtvacem.

— Elko — reče on, ražalošćen — to ne može više tako. Sutra ću upregnuti volove, da te vozim u grad u bolnicu. Nije lijepo, da se mučiš.

— Oh, ne ću, ne želim! — prostenje Elka.

Riječ bolnica djelovala je nju strašno.

— Ne može tako. Doktori znaju lijek za sve . . . Bliska si nam . . . zašto, da te pustimo, da gineš?

— Ne ću, ne ću! . . . reče gotovo s užasom Elka i lijepe joj oči, pune bolesnog svijetla, zaustaviše se s molbom na Petru. Ona se pomaknu u kut kao da je željela, da se otme.

— E, opet ti . . . Zašto ne ćeš? Ne će te tamo zaklati, nego će te liječiti . . .

— Ne ću, ne ću! O, ne ću . . .

Petar se okrene, stisnu kapu u ruci, počeša se i izađe.

— Za tvoje dobro to činim . . . a ti, ako ne ćeš . . .

X.

Jesen je bila na izmaku. Iza zamračenih obzorjâ iskakale su sive magle, ležale čitave dane po vrhovima i gledale teškim mislima polje. Po ogoljelim granama drveća drhtali su u agoniji posljednji listovi i padali suhim uzduhom. Noću je izlazio nesavladiv vjetar i s bijesnim hujanjem borio se s mrakom iz pustih seoskih ulica, svirao i igrao vihrom na megdanu, iz razgrađenih siromašnih dvorišta šibao po šepencima* i vratima, trčao kao zao duh po ognjištima i prijetio nemilosrdno bijednim seljacima.

Elka nije nikamo izlazila. Ona je sjedjela u sobi, savijena u klupko do prozora, s rukama skrštenim u krilu, pokrivena tamnom krpom kao udovica, s golemom koprenom nad čelom, koja joj je skrivala lice. Gledala je napolje s očima ispod mreže, žalosno i beznadno. Misli su joj se nosile kao raskidani oblaci i u njima nije bljesnula nijedna zraka, ni jedan komad plavog, radosnog neba. U kući bijaše tiho kao u ponoru. Dapače bakreno posuđe, postavljeno u koritu zazvonilo je od napetosti te tegobne tišine.

Elka je čula, kako od vremena do vremena, na tavanu škripne miš i po keramitnom krovu polagano prolaze neki koraci mačke. Gerak nije izlazio nikamo. Zaharinčo se igrao vani s djecom. Samo stari djed Margalak viđevao se kao pustinjak u toj tamnoj kući, koja je izgledala kao da je nenastanjena.

Dani su ipak prolazili malo po malo. Ali su noći bile strašno mučenje za Elku. Čim bi iščezle napolje sjene streha i čim bi mrak ispunio sobu, dušu je Elke spopadao smrtni nemir. Ona nije mogla da spava. Cijelu je noć ležala na leđima, očima otvorenim u mrak, jedva osvjetljivan od žmirkavog kandila, misli jedna od druge mračnija gorjele su u njezinom mozgu. Noć je prolazila polagano. Izvana nije dopirao nikakav šum. Samo bi katkad udario kapak. Nervozno su zašušnule gole grane drveća. Pas bi u snu zaštektao — i ništa drugo. Tada se Elki činjaše, da leži u grobu, živa zakopana, i stenjaše gluho.

* ćepenak krilo od dućanskih vrata.

A u susjednoj se sobi čuo od vremena do vremena težak uzdah starca ili njegovi odmjereni koraci po podu. On je hodio dugo naprijed i natrag kao nekakova zatvorena zvijer.

Jedne se takove noći probudi nenadano djed Margalak, koji je spavao do ognjišta. Učini mu se, da netko zalupi vratima i izađe. Uznemirena noć plakala je vani. Starac ustane i zapali svijeću. Bučila je grozna bura i zidovi su pucali pod pritiskom vjetra. Starac dotakne vrata, koja su bila otključana. On otvori brzo. Vihor nahrupi unutra, zavihori bijelu mu kosu i ugasi svijeću. Djed Matej pogleda napolje. U mraku su se vidjeli bijeli rukavi žene, koja se savila do uličnih vrata. On se povrati brže i zaviri u sobu Elke. Pod sjenom ikonostasa slatko je spavao Zaharinčo. Postelja Elke bila je pusta. Žalosno, strašno nagađanje ispuni sa strahom i smilovanjem dušu starca. On pođe odmah napolje, zaboravi pače, da uzme kapu i izađe na ulicu. Mrak. Bura je nemilosrdno bjesnila i starac se jedva držao na nogama pod pritiskom studenog vjetra. Kosa mu se i brada raščupaše. Oči mu zasuziše i on nije mogao da išta vidi. Drveće je naokolo šumjelo i prigibalo se do zemlje. Po nebu se poput strašnih demona naganjali crni oblaci. Za čas se oni rascjepkaše i preko njih se pokaže studeni, kao smrt blijedi lik mjeseca i osvijetli gluho selo. Daleko na putu ugleda starac bijele rukave žene. Ona je išla onamo i borila se s teškom mukom protiv vjetra. Starac sakupi sve sile i povikne:

— Nevjesto!

Bura mu uguši nemoćni glas.

— Nevjesto! — ponovi on, ali se ni sam nije mogao, da čuje.

Tada on hukne iza nje. Nasuprot mu doleti vjetar s bijesnim udarcem svlada ga, odbaci ga natrag i zaustavi. Crni demoni ponovno sakriše mjesec. Starac sabere sile i krene naprijed. On je trčao na svojim slabim nogama, pognut naprijed, kao da je htio da udarcem glave razbije elemenat i da poleti onamo. Izbuljene oči u mrak nisu ništa vidjele. Dah mu se zaustavljao, a staračko mu srce udaralo strašno od umornosti. Ali Margalak se držao,

Trčao je protiv vjetru, noge su mu posrtale po neravnom kamenitom putu i on se s nadčovječnim naprezanjem mučio da vikne i da pošalje svoj spasonosni poziv onoj samotnoj siroticí, koja luta u noći i koja je išla pogibli ususret.

— Nevjesto!... Elko!

Ali su mu se usta nijemo otvarala. Iz zasopljenih mu prsa nije izlazio dapače ni nemoćan zvuk.

Tamni se oblaci na nebu razviše poput golemih crnih zastava, pokidanih poslije bitaka. Preko njih proviri mjesec, koji je rasipao svjetlost i pred očima djeda Margalaka osvijetli se polje pusto, nakostrušeno od bure. On je bio izašao izvan sela.

Starac se zaustavi i zagleda u daljinu po putu. Negdje se pred njim pojavi čudni lik Elke, koje je išla naporno protiv vjetru. Ona skrene i pođe putem prema vodenici. Nije bilo nikakove sumnje, da ide prema strmoj obali. Djed Matej je čuo, kako se šum vode odaziva vjetru. Smilovanje i očaj zagušiše starca. Na koga da se obrati za pomoć, koga da zove? On podigne bijelu glavu prema mračnom nebu i ispruži očajno koštunjave ruke:

— Bože milostivi, zaštiti nevinu dušu!

Mjesec putuje studen i bez ikakove sućuti. Goleme sjene drveća pokraj puta igraju se tajanstveno i ludo po zemlji. Vjetar nesavladivo gospodari po polju i bijesni vihri kikoću negdje u mraku.

Starac vidje, kako Elka silazi brzo putem i kako se izgubi iza tamnog drveća!

— Nevjesto!

Djed Matej se spusti svom silom niz put. Vjetar zaustavi malo svoje bjesnilo i starac je mogao trčati. Već se iscrpio od umora, noge su mu teške.

Bent od vodenice šumi pred njom. Starac se već približava. On vidi stare brijestove, koji ga ograđuju. Među njima stoji vila s bijelim rukavima, skrštenih ruku, spuštene glave i gleda nad vodom.

— Nevjesto!

Starac trči obezumljen, od očaja maše rukom, kao da ga tko može vidjeti u mraku. S nadčovječnim naporom hvata se malog uspona držeći se trnja i kupina i napokon se popne među goleme brijestove kod benta. Pred njim još stoji Elka kao zasađena skrštenih ruku i gleda u tamnu nepomičnu vodu.

— Nevjesto! — poviče djed Margalak i nemoćan sjedne na zemlju...

Elka se okrene zgranuta. Starac posljednim naporima ispruži ruke prema njoj i mučeći se, da nešto kaže...

— Djede! — poviče ona i baci se prema njemu.

— Nevjesto, čedo! Što radiš ovdje?

Starac ju uhvati za ruku.

— Sjedi, čedo moje, sjedi, umorin se. Oh, duša mi stade...

— Hoću, da umrem, djede. Ne mogu, da živim. Nisam više čovjek sa ovog svijeta.

— Ne govori tako, mila, ne griješi pred Bogom, dijete moje — pomiluje ju kao dijete djed Margalak.

Suze se skliznuše s očiju Elke. To rodno srdačno milovanje dirnu toplom sućuti njezinu patničku, bolnu dušu i slatko osjećanje, da nije sama, gane ju. Ona zaplaka nježno.

— Hoću, da umrem, djede Mateju, hoću, da umrem!

— Slušaj, Elko, ne govori tako! Pomisli na svoje dijete. Komu ćeš ga ostaviti? Što će ono raditi bez majčice? Uzdaj se u Boga, mila moja, on će ti poslati ozdravljenje.

— Nitko ne može da mi pomogne, djede.

— Nije tako, čedo. Poslušaj me! Ja ću te povesti u Vseslavski samostan da se pomoliš čudotvornoj slici svete Bogorodice. Ona će te izliječiti, mila, ona milosrdna će te iscijeliti.

— Hvala ti, djede Mateju, hvala ti. Propade već moj život... Komu sam potrebna! Tko me žali?... — reče prigušena suzama Elka i sjedne kraj njega.

Ona bijaše bosa, gologlava i drhtaše od studeni.

Djed Matej ju zaogrne svojim kaputom.

— Plači, mila moja, isplači se, pa će ti biti lakše.

Vjetar je i dalje silno duhao. Stari brijestovi tresli su svoje gole grane i šumjeli plačljivo. Lišće i suho granje

padalo je po nabujaloj vodi benta, u kojoj se ogledavalo mrtvačko lice mjeseca.

— Djede, kako ću živjeti, djede, sram me je ljudi — reče jecajući Elka, sva plava i drhtava od studeni, iznemogla od patnje.

— Ne misli tako, čedo, svi smo griješni, svatko ima svoju muku. Bog je milostiv. Ozdravit ćeš ti i zaboraviti, da si stradala, odgojit ćeš svoje dijete i radovat ćeš mu se. Ne zdvajaj, ne gubi nade...

— Hvala ti, djede, hvala ti.

— Sada ustani, da idemo. Gledaj, kako si premrzla. Ustani, čedo moje.

Starac ustane i pomogne bolesnoj nevjesti, da se podigne. Uhvati je oko pasa i podupirući je nježno reče joj očinski:

— Hajde, čedo!

Oni krenuše natrag kao dvije čudne prikaze milosrđa i patnje. Bura je još bjesnila i mahala njihovim kosama. Voda, koja je od benta padala, strašno je bučila. Oblaci ponovno pokriše mjesec.

XI.

Elka pade teško bolesna. Njezina posljednja nada, da ide, da cjeliva čudotvorni lik majke Božje, nije se ispunila. Ona legne u prosti drveni sanduk, uspokojena za uvijek, ali stradanje nije ni u posljednji čas skinulo svog pečata s njezinog milog lica. Pokopaše ju jednog zimskog dana za velike bljuzgavice. Zemlja je tonula u blatu. Kola je vodio gologlav djed Matej. Poput snijega bijela mu kosa bijaše raščupana. Na kolima je do mrtvačkog lijesa sjedjela pokrivenih očiju Jovka, plakala glasno i nabrajala najmilije riječi o svojoj strini. Iza kola išlo je nekoliko baba i djed Jordan, shrvan i očajan. Ljudi ga dugo vremena nisu vidjeli i sada se čudili, kad su ga gledali propala, posijedjela, oslabljena s obješenim naborima i uvenula lica. Vodio je Zaharinču za ruku. Dijete je išlo polagano i trljalo svoje očice rukom. Ono nije moglo sebi predstaviti, što se dogodilo, ali opća žalost i plač tetke mu Jovke bijahu porazili

njegovu dušu. Petar je plakao. Božan nije ni došao na sprovod. On je vozio đubre na nekakovu njivu izvan sela. Sprovod na putu prema groblju prođe pokraj njega. On skine kapu kao strani čovjek i čim prođe, opet nastavi svoj rad.

Gerak ostane u kući samo sa Zaharinčom i djedom Margalakom. Živio je osamljeno i nije izlazio nikamo.

Sile su ga iz dana u dan napuštale. Uši su oglušile, a oči mu malo po malo slabile. Noge ga više nisu držale. Zimi je bio u sobi po čitav dan, šćućurio se za peć tako, da čovjek nije mogao znati, da li spava ili je budan. Kad je u proljeće ili ljeto peklo sunce, izlazio je pred vrata, lijegao na vruće ploče i pekao se čitav dan na suncu. Petrovica mu je donosila jelo, ali on nije mogao da se hrani i prosuo je svu žlicu, dok bi ju prinesao k ustima. Ako ga je netko zapitao, kako je, on nije odgovarao odmah, nego je razmišljao kao da ne shvaća dobro pitanja, a poslije je odgovarao, ali kao čovjek, tuđ posvema samom sebi:

— Dobro sam... Pečem se na suncu!

Oči su mu duboko upadale, smanjivale se i počele da suze. Izgledao je kao da postojano plače.

Bio je svima na teret. Nitko ga više nije žalio. Samo Zaharinčo, koji je brzo rastao, odlazio je k njemu, zapitivao ga ovo ono i pomagao mu, da ustane.

— Da si živ, sine, da si živo moje momče — govorio je starac i milovao ga po glavi.

Jedne zime uze Petar Zaharinču, omota mu uši rupcem i reče:

— Sada idemo!

Zaharinčo pođe, a da nije znao, kamo. Bilo mu je osam godina.

Pokraj sela su ih susretali seljaci, postajkivali i pitali:

— Kamo to?

— Vodim ga u grad, da mu tražim posla, — odgovori Petar žureći se — nema tko, da ga odgaja, dodane on.

Zaharinčo se ražalosti. Zaplaka tiho i ne reče ništa. Suze su mu se smrzavale na očima. Put je išao preko neke beskrajne snježne pustinje. Oni su išli preko nje. Stric mu je koracao naprijed i žurio se. Zaharinčo je trčao iza

njega i trudio se, da ne zaostane. Srce mu je pritiskivao kamen. Nešto ga je dušilo. Išao je kao u snu i udaljivao se od sela, gdje mu ostadoše vršnjaci, djed, strina, golemi bor. Hoće li ih moći još jedamput vidjeti?

Od golemog imetka Geraka ne ostade ništa. On bi razdijeljen, pregrađen i po njem se jedno preko drugog izdisahu nedograđene pojate, podstrešja, plastovi sijena. Svuda se vidjele lokve i gomile đubreta. Pred stepenicama u Petrovih bila je zamazana jama, u kojoj su se valjale svinje.

Petar odsiječe golemi bor, koji mu je smetao gumnu. To sveto drvo, koje su pradjedovi obožavali, pade pod sjekirom unuka i dugo je ležalo u blatu.

Božan je kupovao imanja. Njegovoj lakomosti nije bilo kraja. Jovka se oporavi i poče da vodi kućanstvo, ali je ipak još bila slabunjava i blijeda.

A stari Gerak sasvim klone. On se s mukom izvlačio na sunce, pekao se kao stara zmija i stalno se tužio, da je studeno.

Jedamput jednog proljetnog dana, lijepog, toplog i svijetlog Gerak se izvukao pred vrata krčme i ležao očima prema sunčanoj strani. Djed Margalak prođe pokraj njega i zastade, da ga upita nešto. Starac je ležao nepomično. Oko glave mu je zujio roj muha.

— Jordane, Jordane! — vikne mu djed Matej i udari ga rukom.

Djed Jordan se ne maknu.

Margalak se nadvi nad njeg, uhvati mu ruku, postoja malo i reče:

— Da, on je umro! Sasvim se, sasvim ohladio!

NA ONOM SVIJETU.

Kad se selom pronio glas, da je umro djed Matejko, seljaci ne povjerovaše u prvi čas, jer su držali, da je sam djed, poznati šaljivdžija raširio tu vijest. Ali kad je tetka Jova pripovijedala o njegovom posljednjem času, svi su se uvjerili, da se Matejko nije taj put šalio: Starac se

vratio iz šume, istovario drva sa magarca, svezao ga, podložio mu sijena i čim je unišao u kolibu i prišao k peći, da zapali lulu, nešto ga naglo prerezalo u polovici tijela, on pade, zahropti i — — —

Sabraše se susjedi, otiđe i baba Jova. Siromašni starac bio je sam samcat, sa svojim krotkim magarcem, sivim kao golub, poslušnim i poniznim kao kaluđerica.

Otišla baba Jova, ali duša ne može da se zaustavi. Samo, pripovjedala je Jova, zvala sam ga, da se barem prije spavanja prekriži, da se ojača, ali on siromah nije se uistinu mogao ni maknuti. Tetka mu Jova donese bočicu rakije. On je ispi, osmjehnu se, oči mu se zacakliše i — — — izdahnu.

Izdahnu sa smiješkom na usnama. Je li mu taj čas unišla duša u raj ili mu je rakija išla u tek — to nije nitko mogao reći.

Kad je ubogi djed Matejko krenuo na onaj svijet, stigao je najprije na jedno raskršće, gdje je bilo mnogo putnika, sličnih njemu.

— Sretan put! — pozdravi ih i bez daljnjega premišljavanja upita:

— E, drugovi, kamo se ide u pakao?

Svi ga pogledaše začuđeno.

— U pakao, u pakao, koji vodi put? — razjasni im glasno djed.

Pokazali mu put i on krene.

— Ako me svuda izbace, mislio je, tamo ću barem stići u pravi čas — — — Ja, siromašak, ne spadam u raj — — — raj je, golube moj, samo za gospodu. U mojim dronjama i s ovako ispucanim rukama u raj me ipak ne će nitko pustiti. Teglio sam i trpio kao pas punih 80 godina sve do smrti, da li ću barem sada naći mir? Istina nastojao sam živjeti prema Božjem zakonu, ali tko vodi računa za takove, kakav sam ja. Nas su zapisali u đavolsku bilježnicu još kad smo se rodili. Gdje se gospodin Bog može brinuti za takovo smeće, kakovo smo mi, siromasi — — — A kad bih i inače bio pravedan, sagriješio sam ipak pijanstvom! A zašto sam pio? Radi toga ti ne će propasti pšenica, a blagoslova i uspjeha nema, mislio sam — pij!

— — Pij, kad je konac tvog života, pa makar kud puklo da puklo. Prostro sam sebi lijep ležaj u paklu. Bude li u paklu rakije, isplati se u njemu biti. Sada odlazim tamo. Kad se već čovjek davi, neka se barem u dubokom davi.

Starac Matejko prošao je tako u razmišljanju velik dio puta. Naglo ga trgne anđeo povukavši ga za kožuh.

— Stoj, bre, čovječe, kamo ideš; — — —

— Što, — kako — — u pakao! — odgovori starac.

— U pakao? Ti si zabasao, starče!

— A to pak ne — dobro sam pogodio put — — — znam ja, kuda moram ići, ne gledaj me tako čudnim očima, što sam siromašan.

— Ali, čovječe, ti si zapisan u raj — — —

— Bre, dječače, bježi mi s puta, a ne pravi budalu od starog čovjeka, to je sramota — — —

Kad je anđeo vidio, da na dobar način ne će ništa postići sa starcem, obuhvati ga oko pasa i uznese ga u svijetao nebeski prostor, gdje je mirisala divna rajska aroma i gdje su lepršali na jastucima bijeli anđeli, držeći u ruci mirte i pjevajući: »Svet, svet, svet Gospod Sabaot«.

— Kamo me to vučeš, dječače, tamo će te koriti gospodari. Zar ne vidiš, da smrdim rakijom? Starac je vikao i kušao, da umakne, ali je anđeo letio sve brže i brže i uvijek sve više, dok nije doletio do rajskih vrata. Vrata su bila od zlata i dragog kamenja i svijetlila kao sunce. Pred njima je stajao sveti Petar sa srebrnim ključem i velikom knjigom pod pazuhom.

— Iz kojeg si sela? — obratio se starcu Matejku i počeo listati knjigu. Starac nije znao, što bi počeo. Pognuo se, otvorio usta, dok se konačno nije osvijestio i počeo:

— Ono ja sam iz Podujena — — —

— Iz Po? — — — —

— Podujena! — zaviče snažno starac Matejko, jer je mislio, da je sveti Petar gluh.

— Po — — — Po — — — Po — — — počeo je sveti Petar listati u knjizi — Podujena — — — Dobro, pravedniče!

— To nije moguće! — — — Ja sam grješnik, sveti Petre!

— Kakav grijeh? — To nije pita od zelja, nego knjiga numerirana, uvezana i potpisana Božjom rukom — uvjeravao ga je sveti Petar.

— Dobro, ali da se to vi kasnije ne pokajete — odgovori starac Matejko.

— Zašto?

— Ja sam bio čovjek, koji je mnogo pio, i ne vjerujem, da sam pravedan.

— Mnogo si pio, ali i mnogo trpio, a zato ti je i oprošteno — odgovorio je sveti Petar i otvori mu vrata.

— A, sveti Petre, da dovedem i svoju magaricu — uze ga moliti djed Matejko, ali ga anđeo potisne u raj i on preneražen od čuda, nije mogao izreći svoju misao.

Čim je starac unišao u raj, sjeti se svoje žene, koja je mnogo godina prije njega ostavila griješnu zemlju.

— Kad su pustili mene u raj, koji sam pio i koji sam svoju ženu mlatio kao žito, onda moju babu moraju pustiti u samu rajsku sredinu. Bila je poniznija od Božje kravice i sve mi je opraštala. Eh, što bi bilo sa mnom, da nisam imao nje?

I obrati se na jednog anđela.

— Ej, golube moj, ima li tu neka Matejkova baba — Trena?

— Iz kojeg je sela, upita anđeo.

— Iz Podujena. — — —

— Ima, ima, odgovori anđeo i povede starca iz raja.

— Bre, kako je to čudo! divio se starac Matejko, kad je vidio slavnu rajsku krasotu, koju su mogli vidjeti samo pravednici.

— A slušaj, je li tu pop Nikolaj? — poče Matejko raspitivati onog malog anđelka.

— Pop Nikolaj iz malene crkve, koji nas je znao često okrasti i davati nam novce s lihvarskim kamatima — — — Stidio bih se, da ga susretnem. Ja sam mu još ostao dužan, ali on je umro, a i dug mi je također umro.

— Pop Nikolaj je u paklenom katranu.

— Poštena riječ!

— Ali za Boga, on je bio Božji sluga.

— Svejedno — — — Tu nema iznimaka — svakomu po zasluzi. Bio je pop, ali je griješio. I kad bi to bio vladika, marš u pakao!

— Bre, šta veliš!

— I vladikâ ima u paklu — — — Bio je vladika, pa i on je kažnjen; ali se svađao s vjernicima, hvastao se svojom čašću, a za ljude je držao samo gospodu. Na siromahe, na bijedne ljude nije htio ni pogledati. S gnjušanjem se odvraćao od njih, a kad im je davao milostinju, davao ju je s prezirom, gledajući, da se što prije odvrati od njih. Sam je uživao sve blagodati onog svijeta, oblačio se raskošno, a druge je učio uvijek samo pokori — — — Zar to nije grijeh?

Starac Matejko uhvati se rukom za čelo i reče:

— U tom se ne mogu snaći. Mi siromasi ne razumijemo se u gospodu. Pustimo to, ali me ti, molim te, povedi u krčmu na jednu rakijicu, u grlu me pali nešto poput ognja.

— Eh, starče, tu nema krčme! — reče anđeo.

— Ah, nema?

— Na moju dušu, nema.

— Ala ste vi priprosti ljudi? Je li moguće, da u takvoj ljepoti nema krčme? Ali gdje se čovjek može tu zaustaviti, da popije, recimo, barem jednu rakijicu. Pogledaj samo na mene. Stigao sam sa zemlje, sa daleka puta, pa sam umoran — — — Uvijek su nam popovi u crkvi govorili, da u nebesima ima svega, što ti srce zaželi, a sad evo — a što veliš, recimo, da sam došao u pakao: ima li tamo krčma?

— Odvedi me, molim Te, tamo, što bih se ja tu potucao, kad nema ni kaplje rakije? U paklu je istina rđavo, ali sam se na to već naučio: trpit ću, ali ću svaki čas i gucnuti malo, pa će mi biti lakše — — —

— To ne ide, starče.

— Ah — uzdahnu starac — to je uistinu zatvor! Već ne možeš ni ići, kamo hoćeš!

— Obiknut ćeš se ovdje, starče! — tješio ga je anđeo.

— Ah, dok se ja obiknem! — tugaljivo će starac, pa nastavi anđelu:

— Aj, milo moje momče, i ovdje bi bilo dobro otvoriti krčmu. Ja idem Gospodinu Bogu, pak ću mu reći ravno u oči, da se otvori krčma. Barem da nam ne dođe ovrhovoditelj, a ostalo sve drugo mani!

— Ali tu nema ovrhovoditelja, djede!

— Je li moguće?

— Nema! Nema!

— Ah, sveta majko Bogorodice, navijek ću ovdje ostati, jer će biti udobno — usklikne Matejko radosno i kad se prekriži, nastavi:

— To mi se veoma sviđa. Tu ću bar biti bez brige! I pođe, da potraži svoju babu.

STARI VOL.

Posred mojih uspomena o djetinjstvu, o toplom domaćem ognjištu, o rodnom selu, kroz koje sam trčao kao veselo momče, o brzoj rijeci, kraj koje se igrasmo; posred uspomena na tu milu rodnu sliku, koja mi se tako ljupko i ružičasto smiješi u mojoj pameti, iskrsava golema koštunjava slika Belče — našeg starog vola.

Vukao je plug dugo godina, bez ikakove buke, s velikom šutnjom volovske duše; bijaše već iznemogao i ostario. Otac ga je kupio kao malo tele, poznavao mu je čitav život, proživljen u radu i pokornosti sudbine. On je ljubio tog starog trudbenika — drugara, ništa ga zlo nije na njeg sjećalo, žalio ga je od srca i premda je bio neupotrebiv, nije ga htio prodavati, niti mučiti više radom nego ga ostavi, da živi slobodno i lako pod svoje stare dane.

Bijedni Belčo! Kakav li je imao mučenički izgled i kakvu je krotku dušu nosio! On bijaše najkrupnija životinja u selu, bijel kao svježi snijeg, s golemim tamno-bisernim rogovima, izdignutim nad čelo poput lire.

Belčo obično ležaše u dvorištu, pod zaklonom, okružen brigom i staranjem dječurlije. Mi smo ga češali, milovali, nosili mu hranu i kitili mu rogove golemim kiticama. S njima je sličio »starom svatu«, izgledao je smiješan, ali

se nije srdio na nas. Taj stari nas je dobričina gledao prijateljskim golemim crnim očima, tako spokojnim, milim, umnim i žalobnim kao da je htio, da nešto kaže. Mi smo se zagledali u njih, zašutjeli i zapitali se:

— Što, Belčo? ... A ... Reci? ... Želiš li nešto?

Belčo bi zaklanjao glavu, uzdisao duboko i počinjao, da polagano preživa sa svojim krezubim ustima.

Mi mu davasmo obilno hrane. On je vječno jeo, vječno preživao i pri svemu tomu bio strašno mršav. Bočine su mu duboko upale, rebra su mu se mogla prebrojiti, i kosti i ramena i kralježnica iskočiše mu kao zupčaste visine Stare Planine.

Svako bi jutro Belčo rano ustajao, stresao bi se od slame, oblizao bi sva mjesta, koja su mu se od ležanja nažuljala, izlazio bi ispod zaklona i krenuo bi prema rijeci, da pije vodu. Putem bi koracao polagano, mirno, ravnodušno i držao bi svoju glavu gordo, kao da je bio svijestan velikog djela, koje je ostavio iza sebe. I sa svojim upalim bočinama, sa svojim krasnim rogovima, na kojima su stajale naše kitice, sa čistoćom, sa čitavim svojim koštunjavim izgledom, on bijaše veličanstven.

Belčo bi odlazio do rijeke, pio bi vodu i opet mirno, a da ne pogleda na stranu, vraćao bi se — na mjesto pod zaklonom. Pred večer bi izlazio pak sam samcat ni od koga praćen ni od koga tjeran, te bi se opet vraćao. On nije nikad pogriješio u satovima tih malih šetnja i ljudi su po njima mjerili vrijeme kao po uri.

Ljeti bi ga mi pratili na pašu sa seoskim govedima. Ali kako su oni hodili daleko po gorama, penjali se po brežuljcima i kamenju, to bijaše teško za njeg. Nekoliko je večeri izostajao i kasno se vraćao kući. Jedamput se izgubio i otac mi ga je cijelu noć tražio po gori.

Nađe ga, gdje je zaostao i umoran leži na jednom putu.

Tada otac odluči, da Belčo ne ide više s govedima, nego s telcima. Telad nije hodila daleko, nije lutala po gorama i za Belču nije bilo opasnosti, da se zagubi.

Prvi dan Belčo ne htjede, da ide s tom balavom dječurlijom i vrati se uvrijeđen, a da još nije ni izišao iz sela.

Gončin se uzalud trudio, da ga otjera na pašu. Belčo se bijaše tako srdito ustobočio i tako strašno na njeg rogovima nasrnuo, da se on uplašio i pustio ga na slobodi. Drugog dana, poslije srdžbe i kolebanja, ode on, ali se prema objedu vrati s oštećenim častoljubljem. Telići, ti ludi mališani zavijenih repova i slobodnog podskakivanja, bijahu ga uvrijedili svojim nemirnim držanjem.

Poslije nekoliko dana Belčova je upornost svladana, on se pokori sudbini sa stoičkim mirom filozofa. Ljudi su naročito izlazili iz kuća, da ga gledaju, kako ide. Kad se telad sabirala i kretala usred oblaka prašine, tjerana od čobana, Belčo se priključivao paralelno i koracao sa strane kao učitelj kraj djece. Od vremena bi se do vremena okomio na koje nemirno tele i pokazivao mu oštre svoje rogove.

Jutrom rano, čim bi Belčo čuo glas čobana, izlazio bi na vrata i ispriječio se na megdanu s očima uperenim prema zelenom polju, nad kojim bi prve sunčane trake izvabile prve rosne kapljice; dugo gledaše njivu, koju je orao, livade, gdje je nekada pasao mlad i jak. Vlažne mu oči gledahu tužno, dugo i ne mogahu, da se nagledaju. On bi uzdisao duboko kao čovjek.

Što li se sve događalo u toj tihoj, mučaljivoj duši!

Iznenada se Belčo razboli. Ne izađe iz zaklona (podstrešja), ne ode na megdan, da pogleda polje nego ostade, da leži. Tijelo mu bijaše oslabilo, dlake nakostrušile; on drhtaše kao da je u groznici, oči mu gledahu bolno i u njima se čitaše muka. Pokrismo ga ćebetom, dadosmo mu hrane, ali on ne posegnu za njom. Dadosmo mu vode, on natopi svoje nozdrve, izvrnu svoju glavu kao da je prevraćen i uzdahnu teško. Pozvasmo brzo krojača, koji je znao i da liječi.

On ga pregleda pažljivo, opipa ga za rep. potegli mu uši, izvrnu mu očne poklopce i najposlije mu pomoću neke cijevi ulije u nos nekakav jedak crni prah, te ga ostavi.

Nekoliko je dana ležao stradalnik Belčo potpuno shrvan, a da nije niti pogledao ni hrane, ni vode, koju smo mu nosili. On oslabi strašno. Tijelo mu postade plosnato

kao daska. Kad je počeo opet, da jede i da se pridiže, jedva se držao na svojim nogama.

Bijaše lijep proljetni dan. Praznik je. Ljudi se vraćahu iz crkve veseli i čisto odjeveni. U našem vrtu bijahu procvale stare šljive i priklonile se jedna k drugoj, nasmijane, kao babe nakićene za svadbu. Po noći je lijevala kiša. Uzduh bijaše svjež, nebo čisto i vedro. Sunce bijaše iskočilo nad brežuljke svijetlo, čisto, svečano, kao da je izašlo iz crkve zajedno s ljudima.

Belčo je imao bolji izgled. Obradovani njegovim ozdravljenjem, mi smo mu privezali na rogove svježe kitice mlade koprive, kukurijeka, šljivinog cvata i jaglaca. Milovali smo ga, češali smo ga i on je žmirkao slatko od zadovoljstva.

Poslije nekog vremena udalji se on polagano od nas, krene i kad se s naprezanjem održa na svojim nogama, izađe iz vrata isto tako veličanstven i lijep, kakav je bio samo mnogo slabiji. Htjedosmo ga zadržati, ali nam mama reče, da ga pustimo, da se prošeta. Krenusmo iza njega.

Belčo se uputi prema rijeci. Ljudi, koji ga ne bijahu neko vrijeme vidjeli, zaustavljali bi se i govorili: »Bijedni Belčo!« ...

On ode na rijeku, popi vode, postaja dugo i kao nikada ne vrati se istim putem kući, nego krene prema bliskoj našoj njivi, gdje se ljuljalo tek vretenasto žito, u kojega se valovima javljale prepelice i nad ovima su igrali mali leptiri. Belčo zastade pokraj njive, pogleda je kao nešto poznato, blisko i otkinu nekoliko struka trave s kraja. Nenadano zatetura i pade s bolnim, dubokim uzdahom. Preplašeni, svi zaplakasmo i požurismo se, da kažemo kući.

Kad se vratismo s mojim ocem, Belčo ležaše mrtav pokraj njive, glavom ukočenom na cvjetnom stogu, s očima otvorenim široko prema plavom nebu, žalostivim, mučaljivim i lijepim, ali već bez pogleda.

Tako umre taj stari trudbenik, taj mučaljivi naš prijatelj.

Pokraj njive, koju on nekada bijaše orao i kraj koje dođe, da složi svoju umornu glavu, pokopasmo starog vola u duboki grob kao što se pokopava čovjek. Nad tim grobom, pokrivenim bijelim kamenjem, u proljeće raste raskošna trava.

Mjesto, gdje se nalazi taj osamljeni grob, nazvaše ljudi: »Belčov grob«.

I uvijek, kad posjetim svoje selo, ne zaboravim, da se poklonim na dva mila groba — na majčinom i Belčovom.

NA BRAZDI.

Kako li je lijevala kiša čitavu nedjelju! Tiho, krotko, dan i noć. Pada, pada, pada — napoji lijepu majčicu zemlju, ali duhnu tih vjetar, nebo se očisti i pripeče toplo jesensko sunce. Zasuši njiva. Popravi se vrijeme, upravo za oranje.

Bone Krajneneca upregnu Sivušku i Belču i krene iza pluga. Njiva mu je u jednom lijepom širokom zakloništu. Sa svih strana gora i zaštita od vjetra. Zemlja se raspucala i runi se kao šećer. On razmače ostan i povika:

— De-e, hajde braćo!

Jeka se živo javi iz gore. Stari Belčo zahamne repom i krene mirno. Sivuška, slaba kravica, dvaput manja od Belče napreže se i ide usporedno s njim.

I eto već se nižu brazda dvije, tri — lijeha ... Tužno se lice Bonino razvedri. On zaboravi na siromaštvo i zazvižda ustima.

— Ne brzaj tako, Belčo, jer Sivuška ne može kao ti ... Hajde Sivuška hajde slabuška, hajde milička ... Umoriste se, ali što, da vam učinim? I ja se umorih ... De-e, gore! dolje!

Belčo, stari iskusni vol dahće nozdrvama i stupa kao neki orijaš. Sitna Sivuška napinje se sa svom snagom. Usta su joj se otvorila, leđa joj se iskrivila, rep joj se nakostrušio. Belčo stupi jedamput, ona dva puta. Isplazila jezik — ide!

Naokolo ne bijaše nikoga. Iz gore lako šume bose noge jeseni i pod njima slabo treskaju suhe grane.

— Hajde, Sivuška, hajde, mila! — podvikne Bone i

sa strahom gleda, kako mu krava sve većma sustaje i slabi...

— Stoj!... Hajde malo odmora!...

Umorene životinje stadoše. Bone ode pred njih i pomiluje ih po čelu.

— Belčo, ti od čovještva ništa ne razumiješ, umori mnogo Sivušku! Zar ne Sivuška? — progovori im on.

A Sivuška i Belčo mirno su ga i hladno gledali svojim tužnim očima i teško dihali. Sa usta je Sivuške kapala pjena. Ona pogleda svog bijelog druga, pogleda svog gospodara i spusti tužno glavu.

— Što je mila moja? Reci? Je li ti teško? Sivuška slabuška!... Srce ti plače, mila moja. Daj danas, da poradimo, a sutra je praznik — čitav ćete dan počivati. Što me tako gledaš, Belčo? Junak si ti, — govoraše im Bone.

Ali Sivuška ne podiže svoje glave. Riječi njezinog gospodara kao da ne bijahu utješne za njezino bolno srce. Duboko joj upale bočine udarahu silno i brzo. Noge su joj drhtale.

— Reci mi, Sivuška, slabuška, što ti se dogodilo? — progovori uplašeno Bone i poče da je miluje kao dijete. Poslije uhvati ralo i podvikne:

— De... hajde... da se prohodate!

Belčo se napne, da stupi, Sivuška se napregnu da mu pomogne, ali ne uzmogne tako, da se i on zaustavi.

— De! Hajde — hajde — vikne Bone visokim glasom, potičući ih.

Jeka mu se iz gore živo javi.

Belčo povuče opet. Sivuška se napregnu još jedamput, ali joj noge zadrhtaše, ona se sruši, padne u jaram i jauknu bolno. Bone baci preplašeno ostan, ispregnu brzo Belču i zastade tužan pred Sivuškom. Ona ležaše nepomično, protegnute šije s njuškom, zarivenom u mekanu ilovaču, te zatvorenih očiju disaše teško.

— Ustani, Sivuška, ustani! — oslobodi je od jarma Bone i poče da je diže za rog.

Sivuška jedva otvori oči, pogleda kao moleći svog gospodara, kao da je htjela, da mu kaže: pusti me, da umrem mirno i opet zažmiri.

Bone se vrtio oko nje i nije znao, što da učini. Njiva orana — nedoorana, pekla se na suncu. Samo ono gledaše s neba nevolju Bone i malo pomalo odskakivaše od juga i sagibaše se iza brežuljka. U blizini nije bilo nikoga. Gora bijaše gluha.

— Hajde Sivuška... Ustaj! Gle Belčo ti se smije... Ustani... Ne šali se mila moja... ded... gledaj, kako je meka zemlja — upravo za oranje!

I Bone uhvati kravu za rogove i poče je pomalo dizati. Ona utisne svoju nogu u zemlju i učini posljednji napor, da ustane, ali se jedva maknu. I spusti opet bolno svoju glavu na meku zemlju i zadiše još teže.

Bone sjedne pred nju, uze joj na koljeno glavu, pomiluje ju i poče ju ljubiti po čelu.

— Ne čini toga, mila moja. Smiluj mi se. Slušaj, samo mi ostade ta njiva. Da orem, da ju doorem, a poslije odmor... Više te nikada ne ću upregnuti. Narasti će tvoja mala Galica i pomoći će Belči. A ti ćeš čitav dan u oboru i preživat ćeš. Djeca će ti nositi vodice u bijelom koritu, svako će te jutro češati, davat će ti hranu... Ti ćeš se oporaviti, ozdravit ćeš i ojačati, zar ne mila moja? Tada će Galica i Belčo orati, a ti ćeš pasti na stogu uz njivu i gledat ćeš ih i vikati im: Radite, radite — i radovat ćeš im se. A na večer, kad pustim Galicu, ona će ti se približiti i nazvati: dobar večer, stara majko!... Ustaj mila moja!... Ustaj!... Hajde!...

Ali se Sivuška ne ganu niti otvori oči, da ga pogleda... Ona drhtaše kao da je u groznici.

Bone ustane, otkine komad hljeba, posoli ga i podnese ga do njezinih usta.

— Na, slabuška, uhvati ga!

Sivuška otvori oči, pogleda umilno gospodara i opet zažmiri.

Bone uzdahne očajno. Pogleda njivu, koja se svijetlila, pogleda goru, koja je šutjela, pogleda Belču, koji je pasao krotko na stogu, pogleda sunce, koje je brzalo i opazi, da je sam u toj kotlini i da ni otkuda nema pomoći.

On se pak okrene prema bolnoj Sivuški:

— Ustani, mila moja! ... Ustani, jer je medvjed u gori, doći će, da te izjede! — počne je Bono strašiti.

Poslije uze s kola stari ćilim, zaogrne se njim, zađe u goru i počne da reve kao medvjed i da plazi na četiri noge prema bijednoj kravi.

— Bau! ... Auu! ... — približi se on k njoj.

Ona otvori oči. Duboko u njezinom izmučenom, žalostivom pogledu gorio je bijesan užas. Životinja podigne glavu, promuča očajno, ali ipak ne mogaše ustati.

Bone baci ćilim, podigne se očajan nad nju, prekrsti se i zaplače.

Sivuška promuča još jedamput, otvori strašno svoje oči i prestade da diše.

VILA.

Ove ljetne praznike provedoh u selu, mojem lijepom selu, vječno obasjanom suncem, koje je sjelo na slikoviti brežuljak, s kojega puca beskrajna slika humaka i ravnica, ograđena širokim okvirima dalekih planina, sinula pod nebom i posuta čudnim, golemim zastavama crnih ugara, zelenih njiva i polja.

Tada sam imao osamnaest godina, tih slavnih osamnaest godina, kad na bujnom ognjištu naših želja izgara bijela ptica čiste dječačke duše, da se preobrazi u nemirnog i strastvenog sokola. Ja nisam imao brige. Imao sam pušku, lijepo pseto i gorio sam od lovačke strasti. Ljetne seoske noći, napojene lakim dahom malih poljskih biljaka, uljuljavale su me u slatki san na grudima majke prirode. Jutrom, kad su se na snenim gorama dizale poput bijelih labudova, tanke lake pare i rastapale se pod prvim pogledom dana, uzeo bih na rame pušku i lutao bih do večere po gorskoj okolici, punoj izvora i divljači. Ja sam udisao planinski uzduh, pio vodu na potocima, hranio se tvrdim hljebom, što sam ga nosio u svojoj torbi, govorio sam s pticama i nasljedovao njihove glasove, grlio goleme mahovite bukve, skladne grane hrastova i igrao se po gori kao kakova mlada životinja. I kad se sa brežuljaka vinula

zvonka mlada pjesma djevojaka, koje su radile po njivama, ja sam drhtao i slušao šum tople krvi, koja mi je strujila žilama. Tad viknem, grmnem s puškom i gora zadrhta od svečane jeke. Na večer, kad se vrhovi pozlate i doline napune sjenama, a gora se stiša i noć sa svojim čudnim utvarama polagano nahrupi u nju, ja sam se i moj pas spuštali po kamenitim kozjim putevima prema selu.

Odatle sam slušao zvonku pjesmu Kaline, male pastirice, koja je živjela u kolibi svog oca. Ona je pjevala visoko, živo bez melodije, sa čudnim poklicima, koji su ječali u mirnoj večernjoj tišini divlje, strano i budili u pameti mojoj strašne bajoslovne događaje i slike o grabežima, krvoprolićima i razbojništvima. Činilo mi se pače, da je pas isto to proživljavao. On je zastajao, počimao da gleda plaho naokolo i da ide tik uz mene. Ja spustih glavu i nisam mogao, da skinem svoje pažnje od sočnog glasa te divne pjesme:

Srce moje,
la-li, la-la,
gori, gori,
la-li, la-la! ...

Kad siđem u dolinu, ugledam s onu stranu brežuljka na golemoj klisuri kraj puta tanku sjenu Kaline, odrezanu na večernjem nebu. Ona je stojala na klisuri, bosa, bez rupca, s vretenom pod mišicom, plela je čarapu i pjevala zadubljena, tko zna u kakove misli. Oko nje je paslo raštrkano stado ovaca i svijetli zvuk mjedenih zvončića mirno je drhtao nad brežuljom. Čim me ugleda, ona je prestala, da pjeva, podvikivala je nešto stadu i sakrivala se. Kad odoh dalje, opet je tamo ječala njezina sočna i divna pjesma praćena zvoncima stada.

Kalini je bilo šesnaest godina; bila je slabo, pristalo i milo djevojče. Zvali su je Pšeničkom. Oči su joj bile goleme, plave kao različak i svijetle. Boja kože — mekana i nježna kao da ju je sunce samo čuvalo. U nje nije bilo ništa seljačko, ništa surovo.

Susretao sam je često, ali sam prolazio pokraj nje ozbiljno, s osjećajem muža, koji prolazi pokraj jednog djeteta. Ja je nisam ni pogledao, ali sam svaki put osjetio na sebi njezin nasmijan i lukav pogled. Meni nije bilo ugodno, da je vidim te sam nestrpljivo očekivao večer, kad je morala da se spusti s humaka.

Jedamput je zatekoh kod vrela u gori. Sagnula se i pere si lice vodom. Kad me ugleda, ona zadrhta. Mokro joj lice, crveno od studene vode, odisalo je svježinom i mladošću. Ona se zbuni, pribere kao mala djevojčica. Htjedoh je pozdraviti, ali ne rekoh ništa. Pas siđe do jedne lokvice i poče šumno da pije vodu.

— Kako je žedno! — reče ona.

— Umorno je.

— To se zna, kad se toliko skitate. — Ona se zasmija i poče, da gleda pozorno psa, koji je stao postrance. Sa vlažne mu njuške padale kaplje. I dok je puhao i oblizavao se, ona načini rukom gestu odvratnosti:

— U, kakav je, ne mogu, da ga gledam. — I reče meni:

— Toliko se skitaš, a nikada te nisam vidjela, da se vraćaš s lovom.

Ona spozna, da su mi njezine riječi kljuvale po srcu i zasmija se. Ja joj ne odgovorih ništa. Gledala me je uporno sa svojim čudnim gorskim očima.

— Takovih sam lovaca vidjela mnogo!

Na licu joj zaigra zagonetni, uvredljivi i lijepi smiješak. Zubi joj bljesnuše bijeli i čisti kao polijegale ovce.

— Prekjučer, da ja nisam bio, ti bi ulovila zeca...

— Kako to?

— Pas je gonio dobro, ali ga ja zavedoh i zbunih.

— Zašto?

— E, tako, da te naljutim.

Ona se opet nasmije. Njezin je smijeh sličio suncu, koje za čas probije oblake i zasvijetli nad poljem.

— Mrziš me?

— Zašto, da te mrzim? Momak može da ljuti nekoga i kad ga ne mrzi.

Oblak uto zakrili sunce.

— Kamo si hodala?

— Tražila sam jedno zvonce... nisi li ti našao negdje zvonce?

— Ne! Kakvo zvonce?

— Mrkuška jučer izgubi zvonce.

— Koja Mrkuška?

— Mrkuška, jedna naša ovca. Nije mi žao zvonceta, nego đerdana, prvog đerdana, što sam ga splela od staklenih dragulja. Kako li bijaše lijep i kako ja bijah malena, kad sam ga plela.

— Ti si i sada malena.

Ona se uvrijedi i napravi strog izražaj lica.

— Nisam malena, kako ti misliš.

— Bože, — reče ona — svi me ljute, da sam malena. I svi me mrze.

— To ne vjerujem. Tako lijepa djevojka...

— Da, lijepa... gledaj, kako sam plava. I prekrstiše me u Pšeničku, — jer sam bila slična zrelom klasu i jer su mi oči bile kao u mačke.

— Ti si više nalik božuru usred zrele njive.

— Eto, ti opet izmisli nešto drugo. Naši seljaci, uistinu ne vole plavih ljudi. Bože, na koga sam se ja bacila! Ni na kog u selu ne sličim. Svi su crni kao cigani, a ja plava kao neka vila.

— Ti treba, da se ponosiš sa svojom zlatnom kosom i tim morskim očima.

— Kakovim — zar morskim?

— Razumije se.

— Kako si glupav.

Kalina me pogleda dirljivo i izazovno. Jedna radost i jedna uvreda sastadoše se u meni. Ja osjetim, da propadam, da sam sav ovladan od ovog malog stvora, sličnog i srni i lisici i klasu i cvijetu i vrapcu i đavolčetu...

U goru je pomalo prodirala noć. Mi s Kalinom krenusmo mučaljivo. Unaokolo se sve stišavalo. Samo je negdje plašljivo i neprestano gukala grlica. Uzduh je mirisao po vodi i po šumi. Nismo progovorili ni riječi, i prijeđosmo brežuljak, odakle se vidjele njihove kolibe i spustismo po kamenitom putu dolje. Zapad je gorio. Duša mi se punila nečim toplim, prijatnim, neizrecivo

lijepim i rastapala se kao dan u nježnosti tihe ljetne večeri. Kalinka, mila i lijepa Pšenička, išla je usporedo sa mnom i od vremena se na vrijeme sagibala, da otkine cvijet iz grma. Činila mi se ljepšom od carske kćeri u bajci. Išla je polako a ja sam mislio, da sa mnom ide pojava iz gore, da me prati s tom kiticom cvijeća.

— Koga ljubiš? — upitam ju.

Ona se trgnu, pogleda me i ne odgovori. Oči su joj izgledale tamne u večernjem sumraku.

— Naš sluga Lukan često mi govori o Pšenički.

— Zbogom!

Iznenada ostadoh sam i muka mi savije srce.

Lukan je uistinu ljubio Pšeničku. On je bio dvadesetpetgodišnji momak, bijedan, sramežljiv i tih, s dobrom mirnom i sanjarskom dušom. S njim smo mi često noćivali u daščanoj kolibi pokraj naše livade, gdje su počinjali kukuruzi, nedaleko od koliba Kaline. Večerom smo sjeli uz vatru, koja je tinjala. Lukan mi je pripovijedao duge priče o bijednim momcima, koji su se ženili za carske kćeri pomoću vještica, čudesa, vrana i lisica. Njegov tihi i jednaki govor naličio je jednoličnom šuškanju kukuruza. Nekada je sjedio uz vrata, izvadio pastirsku frulu i svirao tužno, zaneseno lijepe žive melodije. Cijela se njegova sanjarska duša prometala u potok slatkih i nježnih zvukova, u kojima je bila širina polja, šum žitnog klasja, nemirno brbljanje vrela, napjev rijeke, daleki odziv djevojačkog smijeha i pjesama, strahotna tajanstvnost planinskih prohoda.

— Poznaješ li Kalinu, Pšeničku? — upita me on jedamput.

— Poznajem.

— Lijepa djevojka, zar ne?

— Čudesna.

On uzdahne.

— Zašto? . . . Ljubiš li ju?

— Kako možeš reći nešto takovo? . . . Koliko, koliko je ona daleko od mene. Ona je sunce, a ja blatna zemlja.

On reče to lijepo, srdačno i pristalo kao pjesnik i pogleda me tužno svojim krotkim i kao u vola lijepim očima. U njima sinu i ugasi slatka nada — sanja. Jedan uzdah, pun čežnje izvine se iz njegovih grudi. Lice mu postade tužno, kao kamen ukočeno.

Jedamput susretnem Kalinu u gori. Na glavu si bijaše postavila vijenac od bukove šume, cvijeća i korova. U ruci je vrtjela dugo vrteno, podskakivala putem i pjevala. Kad me spazi, zastidi se.

— Tražiš li još zvonce? — upitah ja.

— Ne, tko zna, gdje je palo. Ako ga slučajno nađeš, dat ćeš mi ga, zar ne?

— Dat ću ga Lukanu, da ga tebi dadne.

Ona mi reče srdito:

— Odakle mi namećeš pred oči tog Lukana!

I odsiječe:

— Ljubim ga, razumije se.

Te me riječi otrovno ujedoše za srce. Ja zadrhtah i problijedih.

Ona se uspravi prema meni, stisnu zube, udari šakom o šaku i reče:

— Pukni od muke, de! . . .

I zali se smijehom, visokim i prokletim, koji se raznese daleko po gori. Htjedoh gotovo da zaplačem. Odmah se ona smekša, pogleda me sažalno, pusti vreteno, rastvori svoje male ruke, baci se divlje i šutke na moj vrat, upije svoja usta u moja i ostade tako dugo.

Sav drhćući pritisnuo sam k sebi njezino malo tijelo, disao sam gorski miris njezine kose i nisam znao, što da kažem. Ona me pusti i odskoči nazad.

— Shvati li me?

I udarivši me nježno jednim cvijetom po licu, reče mi umiljato:

— Građanče!

I šumnu kroz grmlje.

Zašto me ostavi?

Bio sam omamljen i nisam mogao da je zovnem. Nisam mogao da se držim na svojim nogama od uzbuđenja i sjednem na travu. Što je to sve bilo? Kroz lišće

gore igrale su zrake i sipale se poput zlatnih novaca po zemlji. Duša mi se ispuni tim skakutavim zrakama, čitav dan bijaše tamo svijetlo, toplo i čitava je gora mirisala njezinim kosama.

Kad sam se u večer spuštao po kozjem putu prema njezinim kolibama, zamirao sam od uzbuđenja, kad sam čuo njezinu pjesmu, koja je drhtala na brežuljku tako večernje, tako naivno djetinjski:

Srce mi
La-li, la-la,
Gori, gori,
La-li, la-la! . . .

Kao da se neka milosrdna večernja ptica javljala po gori.

Kalina je stajala na golemoj klisurini kraj puta bosa, bez rupca, malo raščupana, s vretenom u ruci i plela vijenac. Sjena joj se odrazivala na ognjenom obzorju kao brončana statua nekoje svete pastirice iz biblijskih vremena.

Kad me vidje, prekine svoju pjesmu i iščeznu s klisure. Ja sam želio, da je vidim. Čitav sam dan čekao to večernje vrijeme. Zaustavih se na putu, nemoćan od slatke omame.

Odjedamput se po mojoj glavi bujno rasu snop cvijeća i jekne drhtav i sočan smijeh Kaline. Po brzom topotu bosih joj nogu poznao sam, da bježi. Zagrlim cvijeće, koje mi je palo na grudi, pritisnuh ga na srce i čekah dugo. Ali se ona ne javi.

Te noći sam u daščanoj kolibi s Lukanom, ležeći na postelji svježeg sijena, pripovijedao o Kalini do bijele zore, kad su zvijezdice počele da se stapaju u jasna nebesa.

Drugog dana vraćala se s vrela s punim krčazima i išla putem preko naše livade. Ja je zaustavim.

— Daj, da pijem vode!

— Vrelo nije daleko, ako si žedan, idi pij, — reče mi ona ljutito.

Nisam mogao shvatiti, da li se ona šali ili govori ozbiljno. Pogled joj je bio strog i nasmješljiv.

— Hoćeš li mi dati, da pijem vode? To će ti biti globa za to, što prolaziš preko livade.

— Zar drugo ne tražiš? — reče ona uvrijeđeno.

Uvreda, gnjev i ljubav uzburkaše mi krv, zagušiše mi riječ. Ona me je gledala radoznalim pogledom i nasmijano svojim golemim, plavim očima, a iz njezinog pogleda, koji kao da je dolazio s dna mora, strujao je hlad. Njezin lukavi ženski instinkt raspirivao je plamen ljubavi, da me čitavog obuhvati i da me uništi. Ja sam patio užasno.

— Kazat ćeš, — reče ona, — da ne misliš, da sam izgorjela za tobom.

Nasmija se glasno i ostavi me. Tada mi se učini, da izumre sve cvijeće po livadama, da zamuknuše svi šturci, da pobjegoše sve ptice i da ja ostadoh sam samcat ni na zemlji, ni na nebu. Moj svijetli mladićki mir potamni, na moje sunčano raspoloženje nagomila se sjena na sjenu.

Drugog dana rano u jutro začujem na vratima kolibe udarce vretena i veseli glas Kaline:

— Ej, pospanče, ustaj. Zečevi te čekaju!

Ja izađoh brzo. Lukan bijaše otišao na posao. Kalina je stajala pred kolibom.

— Spavaš kao malo dijete . . . Blago tebi! A kad li sam ja već ustala . . . Znaš li što?

Ona se sjajila od radosti. Crni oblaci, koji su popadali na moju dušu, dizali su se jedan po jedan.

— Što?

— Danas sam čitav dan sama . . .

Ja sam stajao na vratima kolibe i gledao ju, rastopljen od ljubavi, zgranut od straha, da ju ne uvrijedim i ne otjeram.

— Pusti me, da vidim tvoju kolibu!

Ja se uklonih s vrata.

Ona poviri unutra kao vrabac u gnijezdo i sruši se na sijeno.

— Ti imaš carski ležaj.

Nisam znao, što da kažem.

— Uniđi i ti, ne stoj kao panj.

Ja uniđoh pokorno.

Ona udari vrata nogama i zatvori...

Od onog dana ovamo rijetko sam išao u lov. Kalina mi postade sve. Mi smo se sastajali u kolibi, u gori, kod vrela i u golemoj bazgovini među kukuruzima, gdje smo načinili sebi vučje obitavalište. Svaku minutu, što smo bili rastavljeni jedno od drugog, umirali smo od čežnje za novim sastancima. Kalina, Pšenička, taj nježni klas, preobrazi se u raskošan, živ cvijet, koji je čitav dan pjevao, vikao i želio, da grli. Ja posrnuh, poblijedih i u mojim očima su svi zapažali krivnju.

U to doba dođoše nam neke daljnje rođakinje iz grada, da u nas provedu ljeto. Dvije stare gospođe i lijepa gospođica Nikolina, koja je tek svršila gimnaziju. Imala je dugu, kestenjavu kosu, koja je padala na njezina leđa u dvije raskošne pletenice, svezane sivim vrpcama. Ona nije nikada bila u selu i sada joj se činilo, da je pala u drugu zemlju.

Već drugi dan ju povedoh na livadu, gdje sam noćivao. Gospođica Nikolina trčala je po travi, vikala i pjevala kao ptičica, koja je pobjegla iz krletke. Taj joj je svijet bio tuđ, jer nije nikada vidjela kosce, rode. Ona plava golema ptica, koja leti po livadama vječno sama, napravila je na nju dubok dojam. Pitala me za imena drveća, cvijeća, brežuljaka, divila se mojemu znanju i gledala me sa strahopočitanjem. Taj dan sam odbacio svoje poderano lovačko odijelo; bio sam obučen lijepo, s ovratnikom i s malim slamnatim šeširom. Zakusku smo uzeli u hladovini golemog hrasta i ustadosmo da se prošetamo. Nikolina me uhvatila pod ruku i krenusmo, da pijemo vode. Stare ostadoše.

Gospođica Nikolina držala me za ruku, tijesno priljubljena uz mene i njezinim pitanjima i njezinom ushitu nije bilo kraja.

Na vrelu je bila Kalina. Kad me ugleda ispod ruke s nepoznatom djevojkom, poblijedi. Ja također mora da

nisam bio miran, jer gospođica, kad nas pogleda oboje po redu, upita:

— Tko je to?

— Dobar dan, Kalino.

Kalina ne odgovori. Pokupi krčage i udalji se oborene glave.

Na večer je nisam mogao da vidim prema onom, kako smo se bili dogovorili. Susretnem je slučajno drugi dan kod njezine kolibe. Vraćala se sa šakom klasja i sa srpom u ruci. Kad me vidje, brzo skrene s puta. Ja joj zapriječih put.

— Zašto bježiš?

Ona me pogleda s ukorom i zlobom i reče gnjevno:

— Bježi mi s puta. Ti imaš zaručnicu!

— Slušaj, to nije istina!

— Znam ja... Ukloni se!

Srp bljesne u njezinoj ruci. Ona zamahne prema meni, da me ubode u oči, progunđa nešto zlo, zaprijeti mi se i pobjegne.

Nekoliko dana poslije tog događaja ja se nisam nigdje s njom susreo, niti vidjeh više njezine tanke sjene na klisuri, niti čuh njezine pjesme. To me je mučilo. Mnogo sam puta obilazio njezinu kolibu, vrebao u kukuruzima, ali mi se ona nigdje ne javi. Lukan je spavao sam samcat u kolibi na livadi. Pitao sam ga nekoliko puta, da li je posljednjih dana vidio Kalinu. On mi je suho odgovarao:

— Ne.

Jedne, mjesečinom obasjane, večeri, kad izađoh iz kukuruza, kamo sam išao na čekanje, pričini mi se, da je iz naše kolibe izašla žena i izgubila se u šumi. Iza nje sam čuo pastirsku frulu Lukana. Njegovi bučni, strastveni i čeznutljivi zvuci ispuniše mi dušu patnjom i ljubomornošću.

Kakova je to bila žena? Ne bijaše li to Kalina, moja maljušna Pšenička? Nisam mogao više podnositi.

Odlučim, da ju pratim. Jedne večeri sjednem sakriveno u tamnu šumu, poslije se prošuljam tiho i popnem se na kola natovarena sijenom i ostavljena na livadi.

Odavle sam vidio kolibu Kaline, rasvijetljenu ognjem, u kojoj su se dugo pokazivale čovječje sjene. Kad sve utihnu, tamni lik Lukana prođe livadom i dođe do kola, na kojima sam bio ja, sjedne pod njih i puhne u frulu. Tako duboko, tako dirljivo i zanosno nije još nikada svirao. I gle na njegov strastveni zov odgovori jedno srce. Laka ženska slika s bijelim rupcem pojavi se tiho od kolibe Kaline i preskoči trkom livadu. Frula Lukana zamuknu. Čuh šapat i upoznah glas Kaline... Oni bijahu pod kolima.

Ljubavni šapat!... Frula zanijemila!... Tiha ljetna noć!... Dah sijena... Ljubomornost... Radoznalost... Griješna savjest. Činilo mi se, da se isparujem, kao aroma sijena, na male čestice i da od mene ostaje jedno suvišno i žalosno ništa.

— Ne mogu! — čuh, reče ljutito Lukan.

— Kukavica... Kad spava, tresni puškom na njegovu postelju, zapali mu kolibu i bježi...

— Ne šali se...

— Kada će spavati u kolibi?

— Sutra na večer.

— Pomisli, do sutra na večer, ili ćeš i ti nastradati.

— Kalino, ja ću mu to javiti...

— Ah!... Luko, Luko, ni ti me ne voliš, — poče Kalina šaptati i cjelivati ga. Oni se pritajiše i dugo vremena nisam mogao ništa da čujem. Napokon vidjeh dvije njihove tamne sjene, priljubljene jedna uz drugu, prođoše livadu i iščeznuše u šumu kao utvare.

Drugog dana sjedio sam u vrtu kod kuće i mislio o sinoćnjem događaju. Htio sam da nađem Kalinu, da joj kažem, koliko stradam za nju, da joj otkrijem njezin plan i da joj s blagorodnim ponosom oprostim. Lukan dođe k meni zamišljen i ne podigne oči, da me pogleda. On me upita mucajući:

— Gdje ćete noćiti večeras?

— Zar ne znaš — u kolibi.

— Nije dobro, da ovu večer idemo u kolibu. Ja ne ću ići.

— Ali ću ja ići.

— Noći su već zahladile, sijeno se već pokupilo, na polju nema više ljudi... Što ćeš raditi u kolibi? Da spavamo večeras ovdje, na gumnu... Pripovijedat ću ti lijepu priču. Nije li svejedno...

Lukan me je dugo nagovarao, da ostanem i glas mu je bio plah i očajan.

— Da ostavimo tu prokletu kolibu. Nismo vuci, da spavamo po gori. Tu je ljepše. Pa da ti kažem pravo, sanjao sam rđav san o kolibi.

Ja sam dugo šutio. Lukan se češao po vratu i čekao. Vidio sam, da se bojao Kaline i htio da me zaštiti.

— Kad je tako — ne ću ići — rekoh ja.

Odjedamput se lijepe volovske oči bijednog mladića zasmijaše i ovlažiše. On se okrene na stranu i udalji se polagano. Duši mu bijaše lako.

U jutro ja odem na livadu, obišavši sve kroz šumu. Koliba bijaše do temelja izgorjela. Na mjestu su se pušili posljednji nedogorjeli ugarci. Gore na klisuri, pokraj puta stajala je Kalina i uperila pogled prema dimu. Kad me ugleda, zadrhta, promotri me čudno i pobježe reskim piskom ptice.

PRVI SNIJEG.

Po noći je duhao silan vjetar. Sutradan se vrijeme ublaži i zapade snijeg. Sa sivog spuštenog neba sipale su kao za utrku sitne pahuljice, zakrilile gusto uzduh i brzo-brzo počele da pokrivaju izobličenu zemlju bijelim, mekanim pokrovom, uistinu čistim.

Selo se pritaji kao da je zaspalo pod nježnim svilenim šuškanjem pahuljica; iz dimnjaka se izdizao, slatko strujeći, tanak plavi dim i vijao se prema nebu kao obredni kâd.

Čiča Kola Radin sjedi podnimljenih nogu do prozora, začepljenog požutjelim novinama, zaneseno gleda van kroz jedan jedincati kutić stakla — na oko niske, mračne, sobice zadimljenog stropa, pune krpa, alata i svih mo-

gućih domaćih potreba. Do tople peći strina Kolevica, raščupana kao kvočka, sjedi i češe povjesmo. Šum kučina i drhtavi zvuk oštrih igala grebena ispunjavaju sobicu tupim, lijenim i uspavljivim napjevom kao zujanje nekakovog dalekog roja metalnih mušica.

Vani snijeg stere i pokriva sve: dvorište, slamnati krov kokošinjca, trnoviti plot, po kojem lepršu gladni vrapci, plastovi sijena, rastovarena drva, kola, dapače vrh stožera, na koji pane svraka, zavrti se, reče nešto i zamisli se duboko. Pod strehom pojate stoji na jednoj nozi pijetao, spuštena repa. Oko njega sabrale se u hrpu kokoši, uvukle vrat, zamislile se, gledaju i žmirkaju sanjarski. Odnekuda izašlo pseto, stalo posred dvorišta, trepne okom prema lepršavim pahuljicama, zijevne, protegne se lijeno, i polagano se udalji prema oboru.

— Ih, ala je vrijeme za zečeve! — uzdahne čiča Kola i nakrivi svoju izlizanu kapicu nad vjeđe.

— Ti opet o tim zečevima... Kroz san su Ti prošli ... Ne ćeš, da kao čovjek ustaneš, pa da svršiš kakav posao... Da drva dovezeš, da... — reče strina Kolevica, zijevnu sve do ušiju i nastavi da češe povjesmo.

Čiča Kola zamukne prezirno. Na ženske priče nije on nikada obraćao pažnje.

— Da ja imam psa i pušku, — reče on u sebi, — a ti sviraj, koliko hoćeš...

I glava mu sjedne u ramena u dubokom razmišljanju.

Čiča Kola bio je čovjek četrdesetih godina, nizak, kratkog vrata, pognutih pleća, koja su ga činila malo grbavim. Od običnih se smrtnika razlikovao svojom vegrbavim. Od postojanog mišljenja na likom lovačkom strašću. Od postojanog mišljenja na zečeve, lice mu je dobilo zečevu fiziognomiju. Uši su mu stršile natrag kao da stalno vrebaju. Nije imao gornjeg poklopca na jednom oku i ono je bilo otvoreno i onda kad je drugo spavalo. Rijetki su mu plavi brci stršili u neredu na sve strane.

Sada je gledao tužno napolje i misli su mu tjerale zečeve po snijeжnim brežuljcima kao lovački psi. Ali jao, čiča Kola nije imao ni puške ni psa. Pušku je

založio za dug u krčmi, pas mu je umro od muke, jer nije imao s kim da ide u lov.

Preko dvorišta prijeđe sitno, s rukama u džepovima svojih izlizanih hlača, Done Kozica, susjed i vršnjak čiče Kole, siromah kao on i lovac kao on. Samo što Done nije nikada u životu imao puške. On je išao u lov sa sjekirom ili trnokopom. Na zečeve nije išao, ali je za jazavce, lisice i vjeverice umirao. Postavljao je gvožđa, zamke, kopao vučje trapove, bacao strv i živio od maštanih prihoda prodanih koža još neulovljenih vukova i medvjeda. Zimi se je, Done Kozica, obučen u bijelu košulju svoje žene (da se ne crni na snijegu), po čitave noći smrzavao, da čeka lisice pokraj sela. Da ih primami, lukavo je kukurijekao kao pijetao. Ali na taj način nije ništa drugo uhvatio osim — prehlade.

I njemu se razigra srce tog jutra, kad ugleda prvi snijeg. Ali već dva dana nije imao duhana i zato mu je bio omrznuo čitav svijet. Gleda on tako dugo snijeg, češe se kraj ognjišta i reče sam sebi:

— Čekaj, da odem susjedu Koli, da uzmem jednu cigaretu i da ga malo rasrdim.

Done je uza svu svoju siromaštinu bio veseo čovjek i volio je da zadirkiva srditog čiču Kolu i da se zabavlja njegovim neiscrpivim psovkama.

On otrese na pragu snijeg sa opanaka i uniđe tiho, kao lisica u sobu čiče Kole. Lice mu, pokriveno oštrim bodljikama kao u ježa, nadulo se od studeni. Nazove »dobro jutro« i kad naprći svoja usta, kojih su krajevi sezali gotovo do ušiju, napravi tako izrazitu grimasu, da je čiča Kola odmah shvatio, da je Done pocrnio radi duhana. Odgovorivši na njegov pozdrav poče da traži prašinu po svim džpovima, dok ne sabra za jednu cigaretu. Done ju smota drhtavim prstima, napravi drugu grimasu, u kojoj su sudjelovale njegove oči i reče:

— Gdje li se krije sada vjeverica, da joj oderem toplu kožicu.

— Trebali smo da danas idemo, Done! Gubimo mnogo! — uzdahne čiča Kola značajno. — Gledaj vrijeme.

Pusti mu zečevi, kao da su oni sada napisali one svježe rupe po snijegu...

— Eh, eh, eh! — javi se čeznutljivim glasovima Done i zaklima deset puta, svojom, ježu sličnom glavom.

— Ama, je li vrijeme, a? — reče čiča Kola, izvadivši mirisavu lulu iz svojih usta.

— To, vrijeme lijepo, ali ti i nisi dobar lovac, da čovjek pođe s tobom...! Još zarana mislio sam, da te zove. Pri tom snijegu, čim uđeš u goru, kao u kuću, uzmi vjevericu i vrati se, pa gledaj posao.

— Bre, ala ih lako loviš! — reče zagrižljivo čiča Kola.

— Ta ja ih lovim lako, ali ne mogu sam. A ti, koji si lovac na zečeve, ti mi ne trebaš... Oko ti samo na žečeve gleda.

— Ama ne možeš uloviti brzo, hitro — hič*!

— Ti da ih loviš, makar, ali ti samo plašiš životinje — reče Kozica.

— Kad hodam, s takovim nadrilovcem kao ti, to se zna.

— Ne znam, tko je nadrilovac!

Oba se susjeda prirediše za kavgu.

— Vi se tu prepirete kao djeca, a zečevi i lisice hodaju žive i zdrave po gori, — reče strina Kolevica bezdano zijevnuvši.

— Po našem dvorištu naći ćeš zečevih kostiju, a po vašem ni toga nema, — reče Kozica izazovno.

— E, Done, brašno je potrebnije od zečevih kostiju, — odmjeri ga istim pogledom čiča Kola.

— Zato ga uzimate u zajam od susjeda i nikad ga ne vraćate!

— Da mi oprostiš Done, ali ja mislim, da smo ga vratili.

— Da mi oprostiš, Kola.

— Ali zar ga nismo uzeli za tri zečje kože?

— Zar nismo tri zečje kože uzeli za dio vjeverice?

— Vjeverica je bila moja, Done.

* hič čestica za pojačavanje nijekanja.

— Šta tvoja, zar ju nismo zajedno uhvatili?

— Da mi oprostiš, od one, koju smo zajedno uhvatili, ti su uzeo svoj dio.

— Ta ti si sam za sebe lovio vjevericu? — nasmije se podmuklo Done.

— Ne, zajedno sam ih s tobom lovio.

— Zečar da priča o vjevericama... Ta ti na vjeverici ni repa ne poznaješ.

Done ustane, ujede svoga protivnika ravno za srce. U čiča Kole je kuhalo. Uši su mu se tresle. Oko bez vjeđe mu zasvijetli.

— Slušaj, bre glupane, kome ti to pripovijedaš? Ja koji sam prodavao kože na kola, ja...

— Prodavao si, ama onda, kad ti ovce pomriješe od gladi — odgovori ubojitom ironijom Kozica.

Čiča Kola se raspsuje. Trgnu se sa svog mjesta, pograbi toljagu, koja je bila za peći.

Kad vidje Done Kozica, da je postigao svoj cilj, stavi ruke u džepove, savi se, iskoči kroz vrata i preskoči dvorište kao lasica.

Pred dvorišnim vratima se zaustavi i poče se gromko smijati. Glas mu jeknu po mahali. Pas zalaja. Čiča Kola stade pred kućnim vratima, razljućen, sav drhćući od srdžbe i poče za njim slati sve psovke, što ih je znao. Kad mu ne bi dosta bugarskih, posluži se s rumunjskim, što ih je neko vrijeme naučio u Rumunjskoj.

Iz susjednih tihih kućeraka poiskakaše vesele žene, raščupana dječurlija i s radoznalošću letimice pogledaše na ulicu.

Strina Kolevica izađe iz kuće, sva pobijelila od otpadaka povjesma i gurne svog muža.

— Hajde, bre, dosta si psovao! Uniđi u kuću, ne budi na ruglo ljudi! Zar ne vidiš, da te Done ljuti... Da te ubije Gospodin Bog, Done!

— Ljuti! Mene će on ljutiti! Da mi nije založena puška, ja bih mu dao, da zna. Ustrijelio bih ga kao zeca.

Čiča Kola nanjuši vrata i uđe, ali se vrati opet. Zaboravio je najveću psovku. Kad izvali i nju, pribere se sa strašnim kukanjem.

Done Kozica ostade, da se smije na putu i da pripovijeda sabranim ljudima, koji su drhtali od studeni, kako je naljutio svog susjeda.

A sitne pahuljice padale su tiho, kao na utrku i zatrpale gluho selo.

KRAJ VODENICE

Stari vodeničar djed Ugrin pregleda još jedamput s golemom pažnjom gnjilo i žabokrečinom popođeno korito vodenice, trošnu građu pod njom i jedva se dotetura sa štapom do vrata, gdje iznemogao sjedne na odmor. Silni bolovi prođoše slomljenom kosti njegove noge, rasklimane od te male šetnje. Starac prostenja gluho, skine kapu i prilegne uza zid.

— Oh, ostat ću sakat... pod stare dane! ...

Sunce je sjelo iza plavih dalekih planina zapada. Obzorje je već gubilo svoju posljednju krvavu boju i malo po malo se u večernjem sumraku javljalo duboko, lazurno beskrajno. Ugasnu vrući ljetni dan i laki večernji hlad zakrili se nad zemljom. U polju negdje, udaljeno i tužno, digne se u vis posljednja jeka žalobne žetelačke pjesme i zamre. Večernje svjetlucanje polagano i neopaženo potamni. Na nebesima jedna za drugom zadrhtaše svijetle zvijezdice. U bliskom viru zakreketaše žabe i u čudnoj večernjoj tišini nekako umirno i sanjarski zadrhta čelična jeka zajedničke im pjesme. Putem nad vodenicom prema selu zamukne šumni smijeh i govor žetelaca. Po krivom puteljku uz rijeku skladno zadrhta zvonce.

Šum vodenice postade osamljen i nekako pritajen.

Djed Ugrin kresne nekoliko puta šibicom, zapali lulu i pokuša, da ustane, ali mu bolesna noga ne dopusti.

— Mileno... Mileno... kamo se djenu? — poviče malo uznemiren i pažljivo upije oči u mrak.

— Tu sam de, — javi se jasan ženski glas iza ograde malog vrta uz vodenicu.

— Hajde, poberi se, već je kasno! — vikne malo nemirno starac.

— E, dok polijem... Žega je sve izgorila! — javi se Milena.

Glas zvonca se jednolično i polagano približi i zaustavi na putu uz sam vrt. U tami zasvijetli cigara, Milena se uspravi i plaho pogleda onamo.

Uz plot u tamnoj sjeni hrastika stajao je čovjek, a do njega je nemirno čopkalo po trnju natovareno magare..

— Dobar večer, Mileno! — javi se tiho i nekako samosvijesno mlad muški glas iz tame.

Nemoćni srsi prođoše tijelo Milene. Bosa, zasukanih rukava, s malim bijelim rupcem, koji je sabrao bujne plave kose, ona je stajala kao vila usred vrta.

— Dao Bog dobro, Svilene! — odgovori ona zbunjeno i htjede pobjeći.

— Vrlo kasno polijevaš — javi se opet Svilen.

Milena se zaustavi.

— Bože, Bože! — pomisli ona i ne odgovori.

— Kamo hodiš, što radiš? Nismo se već dugo vidjeli, — reče smjelo Svilen.

— A, sada već znaš — radno vrijeme — odgovori Milena sramežljivo.

— Otkako se udade, ne izlaziš često među svijet?

— E, zašto da izlazim?

— E, zašto?... Tko zna?... Vidi se, kod kuće ti je bolje... kod Stojana! — reče podrugljivo Svilen.

Milena odlomi granu sa bližnje vrbe i da ne odgovori, poče kidati oborene glave njezino lišće.

— Čovjek se obikne!... Čovječje se srce mijenja! — reče Svilen.

On se naslonio na plot i pušio. Uz njega je smireno i krotko stajalo njegovo magare.

Milena je nemirno kidala lišće s grančica i nije mogla da odgovori.. Ona je osjećala, kako ju vrlo vrijeđaju riječi Svilena i htjela je da mu kaže da on pravo ne misli. Srce joj je silno udaralo i nešto joj je strašno uzbuđivalo grudi i gušilo joj riječi, a oči su joj se nalile suzama, gotovo, da teku poput tuče.

— Šta zato, — takav je svijet!... Takav je svijet — bez srca... Možda da je tako ljepše — produži polagano Svilen. — Ljubi ovoga, uzmi onoga, pa živi za sebe... Prodaj se, pa živi... Glavno, da ti je dobro...
— Svilene, ne govori tako, kad znaš, koji je... — progovori gluho Milena.
— Ne čujem.
— Kad znaš, koji je uzrok, da... je tako bilo, ne kori mene, — ponovi opet gluho ona.
— Ne čujem!... Hodi bliže, gledaj, kako si plašljiva?
— Treba, da shvatiš, da je tata bolestan... Danas sam ostavila samu svekrvu i dođoh ovamo k njemu — reče Milena i strašljivo se približi.
— A zar te ne će koriti?
— Svejedno mi je... radi njih ne ću ostaviti svog oca tako...
Svilen zamukne.
— A ti, Svilene, kako si, kako živiš? — upita Milena.
— Zar ja?... Ja sam dobro. Živim, radim i pijem... Veseli, ludi Svilen, što ga ti poznaješ — umro je... Ovaj je Svilen, kojeg sada gledaš, drugi, namršten, rđav i pijan! — odgovori Svilen i potegne cigaru.
Slabo svijetlo obasja okruglo mu plavo lice, plave mu oči, i Milena ga opet vidje onako lijepa, kakav je bio prije tri godine, kada su se ludo ljubili. I njegove joj se riječi učiniše lažnima.
— Kakav si ti, kakav! — ukori ga prstom ona. — Ali ti se nisi promijenio... Čula sam od Kunke Popove..
— Ja te još nisam prežalio! — nastavi on poslije kratke šutnje. — I meni se čini, da te ne ću lako zaboraviti kao što si ti mene... Vi ste žene i vi nemate ni za pet para stalnosti.
Glas mu zadrhta.
— Svilene, ne govori tako... ti znaš, koliko ja na tebe mislim... i koliko te još ljubim!...
Gluh plač zaguši joj riječi... Ona pokrije lice rukama.
Svilen proturi ruku kroz plot i skine joj jednu ruku s lica.

— Pst! Suza ne ću! — reče on nježno — suza ne ću! Ljubiš me još, veliš. Samo patnje... Takova glupa ljubav... sakrivena, potajna. Eh!... Vjetar!... De, ne plači, ne! Susreli smo se u toliko vremena jedamput i ti da plačeš!
— Svilene, Svilene!... Znaš li ti, kako je to mučno? Ti ne znaš, — zajeca Milena — ti ništa ne znaš!
— Eh, šuti, šuti!
Svilen se privuče još bliže Mileni i obavije krepko svoju mušku ruku oko nezinoga kršnog tijela. Ona pade na njegove grudi kao za minulih dana, usta im se sliše u cjelov, sada već griješni cjelov.
Vrbe su tiho i mirno nešto zašumjele. Vodenica je gluho grmjela. A na plavom su nebu zvijezde jedna do druge neprestano drhtale.
Od vodenice se začuje nemoćni glas starca:
— Mileno... Mileno! Kamo se djede, dijete moje.
Milena zadrhta.
— Idem, idem! — javi se ona glasno.
— Ih, Svilene, koliko sam puta mislila: Bože moj, zašto ga nigdje ne mogu susresti, da se malo porazgovorimo!
— Zar samo da se porazgovorimo?
— Nego?
— E, pričaj de... da slušam...
— Eh, Svilene, kakav si! Zašto se ne oženiš. Čini mi se, da mi ne bi bilo tako mučno, ne bi toliko mislila... Obiknula bih se i s onim ljudima... Kako ih sada mrzim! Takav je čovjek, kad slaže svom srcu! — govorila je Milena i gladila rukom čelo krotkog magareta, koje ju je mirno i milo gledalo.
— Marko, Marko! — oslovi ga ona. — Lijepo sivo magare, ti nikome ne kazuj... ti, priprosta životinjo, koliko si nam puta bio svjedok!... Šuti, šuti, Marko sivonja!...
Svilen se zasmije.
Milena se bila zaboravila.
Nemoćni glas starca opet zavikne.
— Mileno!... čedo!...
— E, idem de! — javi se glasno Milena i nastavi:

— Zašto me zove sada? — ... Neka počeka ... Eh, Svilene! ... Ne znam, da li me ti još ljubiš, ali ja ... Stojan je dobar, dobar kao muha ... Vjeruj, da ga tučem, plakao bi kao dijete i ništa mi, ništa ne bi rekao ... ali ja ga ne ljubim ... Ti kakav si god lud, rđav, ali ...

— Nismo imali sreće, da živimo zajedno i to ti je sve! — uzdahne Svilen.

— Ti si kriv za to, ti, Svilene! ...

— Siromaštvo je krivo! Zar ti nisam govorio ... U tuđoj kući živim ... Teške očeve dugove plaćam ... Sluga, sluga, zarobljen sam od tih ljudi. I ti bi htjela, da uz mene stradaš više od mene ... Zašto, da ti pocrnim mladost i da ti otrujem tvoj život ... Mislio sam, mislio ... mnogo sam mislio i nisam se odlučio ...

— Da si me više ljubio, bila bi se odlučila.

— Ti pak to znaš! ... I unaprijed si me tako korila.

Starac opet poviče:

— Mileno!

— Idem, idem! ...

— Stani, — reče Svilen.

— Svilene, pusti me, molim te, već je kasno! ...

— Ne, stani! ...

I Svilen preskoči plot.

Na nebu mirno treptahu zvijezda do zvijezde. Mračne visoke sjene vrba tiho su nešto šuškale; vodenica je neprestano i gluho šumjela.

— Mileno! — poviče opet starac. — Mileno, kamo se djede? — vikaše sve češće starac, ali mu se dugo nitko ne javi.

Od vremena je do vremena kakovo mjedeno zvonce zadrhtalo na putu prema selu. U tišini iznenada jekne tiho muška pjesma i nekako se čudno oglasi u noći.

De gidi mlade godine,
Kako li lako prođoste! ...

Glas se izvinu duboko, zadrhta tužno, samotno i prestade.

KUMOVI GOSTI.

Što čovjek ima od proljetnog dana! Svrši se, kao svi drugi božji dani. Ništa se novo nije dogodilo u selu, ništa neobično. Sve iste bijede, sve iste tuge i radosti. Sutra je blagdan i puknuto crkveno zvono drhtavim glasom navijesti to selu. Čuli su to radnici u polju i požuriše se, da se poberu prije zalaska sunca. Sa krivih seljačkih cesta zaškripiše kola, zagalamiše orači, pa opet nastane tišina i mir, običajan prije praznika. I ljudi i životinje mirno će počivati. I blago polje će se peci na blagom proljetnom suncu, postat će laki crni ugari i zlatno sjeme i zlatne nade zakopat će se tamo, da čekaju plod.

Sunce sjedne crveno, krvavo i pane sumrak. Na vrelu ispod sela ponese se zvonka pjesma za kolo i kršni djevojački smijeh odjekne glasno.

Mirno i tiho posvuda.

Samo u Dražova diže se buka goleme radosti.

Sin mu Stojčo i snaha mu Jana — mlada žena, dovedena prije mjesec dana u kuću, — spremaju se na put: otići će kao gosti kumu Milenu, preko tri sela u četvrto. Cijelu će noć putovati, a sutra će rano tamo osvanuti.

Stari svekar čiča Dražo sam je mazao i opremao kola, pokrivena sijenom.

Svekrva je trčkala čas u podrum, čas u kuću i nosila cjediljnjake s poklonima i darovima, vesela i okretna kao djevojka. Stojčo, lijepo obučen, obrijan, utegnut, nestrpljivo je držao za ular mlade upregnute junce i gledao kradomice od starih — svoju ženu Janku, nagizdanu kao za vjenčanje. Ona je stajala mirno postrance i stidljivo držala nakićeni vrč s vinom.

Čiča Dražo pregleda još jedamput kola, pogleda svog mladog Stojču, mladog, još dječaka i reče mu očinski:

— Pazi, otvori oči, da se ne dogodi nesreća, pa da ne stigneš, a sada — tegli!

Stojčo trgne oglavnikom, prekrsti se i pođe. Janka poljubi svekru i svekrvi ruku i pođe za kolima, praćena

s blagoslovima starih i sa trista poruka za mnogo zdravlja kumu Milenu.

Bez ikakove buke izađoše kola iz tijesnih ulica i zaustaviše se iza sela, pa kad se popeše oboje na meke jastuke sijena, Stojčo udari volove i kola krenuše brže.

Tiha noć umiljato zagrli sve. S neba je na hiljadu zvijezdica, poput anđeoskih očiju upiralo svoj pogled dolje i s ljubavlju gledalo griješnu zemlju. Puna mjesečina isplivala je iza brežuljaka, zasmijala se slatko i kad se na čas zaustavila, razgledala je sve, razgledala, pa mirno krenula posred zvijezdica, kao pastir posred garavog stada.

O toj miloj noći sanjarili su Janka i Stojčo čitav dan. Sami u kolima, na pustom putu, u mraku i tišini! Kako se može željeti veće blaženstvo od toga?

I Stojčo vikne na volove, zaprijeti se zamahom ostana i položi svoju junačku ruku preko ravnog Jankinog tijela.

— Nemoj, Stojčo, vidjet će nas ... — reče plašljivo Janka i priljubi se snažno uz njega.

— Nismo u selu, da nas vide, — odgovori Stojčo i poče da ju miluje po mladom crvenom licu.

— Uh, Bože, ja i ne opažam, da smo u polju! — zasmije se Janka.

— Kum Milen je čovjek veseo, dočekat će nas kao cara i caricu, — poče da sanjari Stojčo.

— Kakav li mi je dar pripravio?

— Hele, kuma, što je nestrpljiva, čitavu noć ne bi trenula okom, da zna, da idemo.

— Sutra ćemo rano odjedamput banuti, da ih malo uzbunimo.

— Kakova će to biti radost? — pljesnu rukama Janka.

— Kum Milen je gostoljubiv čovjek, — što li će vina proliti, — reče Stojčo od srca.

— Gle, ti već misliš na piće — ukori ga milo Janka.

— Janko, ti takova, ma, ne moj mi podmetati, jer ću te iscjelivati lijepo po vratu! ...

— Bre! Ja gledaj ga! ... mnogo ti pristaje!

— Ta čekaj, da vidiš, ne pristaje li mi?

— Nemoj Stojčo, ih Stojčo, kakav si, — zgnječi mi šamiju! ...*

— Ne diži galame! ...

— Gledaj ga, zar da šutim? ...

U kolima jekne smijeh i kikot i započne rvanje, slobodno i veselo.

Tu nije bilo ni starog svekra, da kašlje, ni ljubomorne svekrve, da prisluškuje.

I preko lotra nestade bijelog rupca Janke i lako se spusti dugi ostan ...

Sve se pritaji.

Mladi volovi zastadoše nasred puta mirno i bezbrižno. Niti ih tjera bodri glas, niti dugi ostan nemirno maše nad njima. Oni su neko vrijeme stajali, razmišljali i legli u jaram, počeli preživati ravnodušno i slatko ...

Blijedi mjesec lukavo se smješkao na nebu i nemirnim zvijezdama prišapnuo nešto njihovim jezikom. One su lukavo gledale dolje, zakačljivo titrale i gledale, dugo, dugo, dok ne pukne zora i dok nebesa ne pobijeliše.

Zlatno sunce grije istok, diže se, šalje tople zrake naprijed i miluje kola, što još uvijek nepomično stoje na putu. Volovi, zadovoljni odmorom, leže i preživaju. Stojčo se naglo prene i zadrma Janku.

— Janko, sunce je na podnevu! ...

Janka se razbudi, pogleda plaho naokolo i pljesne rukama ...

I zajednički srdačni smijeh bezbrižno i slobodno jekne posred širokog polja.

NA ŽETVI.

... Žetva je sada ... Pjevajte, robinje!

Bujna žetva kipi u ravnom sofijskom polju. Od kraja do kraja, dokle ti oko vidi, ljuljaju se zlatne njive

* šamija — vrsta ženskog rupca za glavu.

i umorni radnici našli se na okupu već od tamne zore. Ali je Bog ovih dana dao strašnu žegu. Savilo se sinje nebo nad zemlju i kao da sipa oganj i žar. Uzduh se zapalio i prsa ga primaju kao plamenove. Nad širokim poljem treperi paklenska sparina. Klonulo i umorno plave se daleke gore i planine i kao da čekaju čas, kada će polje planuti u požar. Ptice su pobjegle daleko u hladovinu i ne čuje im se više glasa. Samo se grlica javi rijetko sa kruške, koja je u hladu ili golub grivnjaš zafijuče krilima prema gori. Teško je i sparno.

Sunce zastalo ognjeno i nemilosrdno na nebesima, ali ipak žarke mu luči ne mogu da otjeraju radišne seljake s polja.

Oni neumorno žanju tamo i gomilaju zlatne snopove iza sebe. Znoj im curi sa čela, duša im ostaje bez snage, ali za njih nema počinka. Utjeha im je neumoran rad. Zlatna ih žetva raduje.

Bog je obilno obdario ovu godinu i nije poslao ni grada ni skakavaca ni kakove druge grozne napasti za griješne seljačke duše, napaćene i postradale. Obdario ih je blagodatnim svibanjskim kišama i ne htjede da im oduzme umiljatu nadu o plodnoj žetvi.

Koliko riječi molitvenih i čistih istrgnu se iz osokoljenih seljačkih duša!

— Bog je visoko, ali vidi! Na posao, na posao!...

I gle u ovo mučno vrijeme pod paklenskim sunčanim žarom nad zlatnim poljem ječe pjesme i nose se na valovima čak do nebesa kao molitve zahvalnice. Dižu se sa krajeva negdje družinski i djevojački glasovi i zaljulja se kao jeka sa dalekih crkvenih zvona dirljiva žetelačka pjesma, što traži mladost, što čezne za ljubavlju i želi tihe mjesečeve noći, slatke riječi, mir i sporazum!

S drugih krajeva odazva joj se druga milo i visoko i kao da šalje nadu i moć; ona se digne još silnije i drhtavije, da slatko pane na momkova srca.

I junak Nikola često ostavlja težak snop i dugo se zanosi u te slatke pjesme. Poslije nasmijan i bodar gleda, kako žanju same samcate stara majka i mala sestrica.

Ona se okrene i veselo ga bocne:

— Brate, ne možeš poznati Penkinin glas!...

Zažareno joj i puno lišce, mlado i svježe, svijetli joj se od smijeha tako, da joj se iz mladih djevojačkih usta bijele čak biserni zubi.

— Hvatam joj glas ali slabo... stapa se s drugim i gubi! — odgovara Nikola, pa nastavlja:

— Majko, odmori se malo i poslušaj ih!... ako pogodiš Penkin glas, da znaš, da će ti uistinu postati snaha!

Ispravi se stara majka, nasmijehne se sa ljubavlju i kad prestade žeti, reče:

— Kad ti ne možeš poznati njezinog glasa, kako ću ga poznati, ja, sinko!

— Da pjeva sama — preko mora da je, poznao bih ju.

U tren oka zamukne družinska pjesma i polje se utiša. I gle, negdje iz daljine podiže se osamljen glas — visok, zvonak i drhtav. On poče lako i tiho, pa se malo po malo pojača i zaljulja na moćnim valovima nad poljem.

Nikola ostavi snop i pljesne rukama:

— Eto je, gle, ona pjeva...

I dugo je slušao.

I pjesma se nastavljaše tužna, slobodna i mlada. I čas zamiraše uzbuđeno, čas se opet dizaše smjelo kao da se bori s nekom beskrajnom brigom, s nekom zlokobnom sumnjom. A onda se razlijegaše i nošaše pobjedonosno, burno i ponosno.

I ne svlada svog srca Nikola nego istupi nasred njive i uzvikne.

Odzvanjajući i bodar smijeh odgovori sa okolišnih njiva.

Lako se ustalasaše zreli klasovi i veselo prišaptavahu nešto.

Čula ga je i Penka iz daleka i posla mu svadljivu i običnu pjesmu.

Nad poljem kao s krstom u ruci prođe nada, a poslije radost.

Obodriše se umorne duše i odjekne polje od smijeha i pjesama.

Ali eto dotrča bosonogi dječak sa dalekog kraja i sa strahom javi, da je Penka umrla od žege.

Grozna se vijest raznese od usta do usta po čitavom polju.

Penka umrla od žege!...

Bože!...

Najljepša seoska djevojka!

Grad da je pao, ne bi porazio tako njihova srca!

Žeteoci baciše oštre srpove i potrčaše tamo uplašeni i tužni.

— Daj Bože, da to bude laž!...

I žene i djevojke i staro i mlado strčaše se na Penkinu njivu, svi užasnuti.

Kraj zlatnoga snopa pala je nauznak, kao da je s kuršumom udarena — Penka ljubezno seosko djevojče. Bijeli joj se rubac spustio nehajno nad čelo, da joj zasjeni lijepo lice. Potamniše guste trepavice, mrtvački sklopljene. Iz poluotvorenih usta potekla je struja svijetlo-crvene krvi, koja dade bijelom vratu grimiznu boju. Jedna joj ruka držaše oštar srp, druga brižno stiskaše svežnje klasja.

Sunčanica je ubila djevojku. Spusti se Nikola izbezumljen, očajan. Prokrči put sebi kroz gomilu ljudi i padne shrvan do studenog i mrtvog tijela:

— Penko, moja radosti, moja pjesmo!

Glas mu se uguši u ridanju.

Drugog dana sunce je isto tako žestoko i silno peklo. Na njivama se nisu vidjeli radnici, premda je bio radni dan. Zlatno klasje je popadalo i gorjelo osamljeno.

Polje je svetkovalo tužan praznik.

Bio je pogreb Penke.

BRAĆA.

Otac Kiril leži nepomično na krevetu u tamnom uglu svoje široke ćelije i jedva diše. U pocrnjelom ikonostasu nad glavom mu tinja kandilo i nemoćno mu svijetlo raznosi po zidovima tamne i nejasne sjene pokućtva.

A na umoru ga njeguju braća Onufrij i Ignatij.

Oni sjede jedan spram drugoga uza stol kraj kreveta, mučaljivo čitajući psaltir pred jednom zapaljenom voštanicom i od vremena do vremena guckaju čašicu rakije iz goleme crne boce, koja stoji na stolu pred njima.

U manastiru je odavna sve zaspalo. Oštar vjetar huči vani, udara po prozorima, probija u limene cijevi ugrijane peći, koja je bila iza vrata i pjeva čudno: »Upokoj, Gospodi...« Taj tajanstveni pripjev za tren oka uguši snene i usrdne molitve oca Ignjatija, koji šapnu debelim usnicama:

— Gospodi pomiluj, Gospodi pomiluj, Gospodi Gos... mi... gos... mi...

Otac je Ignatij od vremena do vremena povisivao svoj glas i on se razlivao po širokoj sobi kao oštar kamenit lom, koji kao da dolazi negdje iz golemih daščanih ormara, odbija se o sva četiri zida, o pod, o prozore i pada u tinjavo kandilo, koji trepti i snatri.

Maleno tijelo starog oca Onufrija izgubljeno je u širokoj mu mantiji, sjedi nepomično kao da je natovareno na stolici poput vreće. Glava mu visi nad psaltirom, ali mu se usnice ne miču i kapci su mu na očima zatvoreni.

Vjetar snažnije udari na prozore i tužno zapjeva u peći nekakovim dalekim dječjim glasovima, kao da su sa onog svijeta: »Upokoj Gospodi!«...

Otac Onufrij podigne glavu, prestrašeno pogleda oca Ignatija i zapita ga:

— Što veliš?

— Spavaš li ti? — pogleda ga ispod vjeđa otac Ignatij.

— Pričini mi se, da me zoveš — protare si snene oči Onufrij.

— Zove te onaj s rogom — otrese se na njeg otac Ignatij i nastavi da čita.

— Čitaj tiše — primijeti otac Onufrij i pogleda ga bolnim pogledom.

Ignatij pogleda strogo svog malog druga i nastavi šaptati.

— Slušaj Ignatije, onomu čovjeku tamo izlazi duša, a ti si mu nad glavom zaklepetao kao vodenica — ponovi svoju primjedbu Onufrij.

— Ako izlazi, neka izlazi, za njegovo dobro čitam. Misliš, da mu je vrlo čista, zar ne? I ona je kao tvoja. Pusti me, da se pomolim za nju — reče surovo otac Ignatij.

— Eh — uzdahnu Onufrij — bio je velik škrtac... Mislio je, da ne će umrijeti, pa eto ipak... otkuca mu čas...

Lice oca Onufrija postade tužno i zamišljeno.

Otac Ignatij prestade šaptati. Nastade trajna šutnja.

— Vodeee, vodice! — prostenje bolesnik kao u grobu i suha mu se ruka objesi na ležaju kao odsječena.

Oba kaluđera ustadoše i pogledaše se, kao da se pitaju, što će učiniti. Na zidu iza njih uspraviše se dvije njihove tamne sjene i nepomično stadoše, kao da čekaju zapovijedi. Kandilo zažmiri na čas i opet progleda. Ormar tajinstveno škripnu. Vjetar udari na prozore i u cijevima peći zapjevaše oni daleki zalutali dječji glasovi. U ćeliji nastade strašno kao da nevidljivi kradljivci provališe i brzo se razbjegoše.

Otac Ignatij stavi prst na svoja usta i reče tajinstveno·

— Smrt je došla!

— Vode! — prostenje opet bolesnik i obrati se k bratu. Po licu mu se, bijelom i propalom čitaše dosada i nastojanje, da još jedamput progovori. Bijela mu je kao snijeg brada podrhtavala, a usnice su mu se pomicale.

Otac Ignatij mu pruži čašu s vodom. Bolesnik prestade da stenje, okrenu lice prema zidu i ne htjede da pije.

— Nije siromah naučen na vodu — zasmija se prigušeno otac Onufrij.

Obojica se nadviše nad krevet i prisluškivahu dugo.

— Diše — reče otac Ignatij.

— Gasne mu već svijeća — reče otac Onufrij i nadodade: — Taj je čovjek imao novaca — pogleda značajno oca Ignatija.

— Imao je, da, — potvrdi zamišljeno Ignatij.

Onufrij mu prinese usta k uhu i reče tiho:

— Hajde, da ga pretražimo.

— Neka umre — odgovori otac Ignatij i stavi prst na usta.

Obojica sjedoše za stol. Otac Ignatij poče čitati, a otac Onufrij podupre glavu rukama i zamisli se.

U ćeliji pak nastade tajanstven šapat njihovih usnica zabavljenih čitanjem. A sjene nemirno poletješe po zidovima. I vjetar zapjeva u peći.

— Duga noć uzdahne otac Onufrij. — Kako ćemo je provesti!...

— Umorih se! — pogleda ga otac Ignatij, zatvori psaltir i uze karte, koje su ležale na stolu.

— Da ih udarimo, ha?

— Ah! — pljesne rukama otac Ignatij —, ama zašto šutiš?

I lice mu se zasmije.

Otac Onufrij naspe svakom po čašu i baci karte.

— Sijeci!...

Ignatij zagrne široke rukave i uzme karte.

U dubokom manastirskom mučanju čulo se iz ćelije mrmljanje igrača i udarci karata, koje su pljuštale po golom stolu kao jedre, rijetke kaplje kiše prije bure.

Vjetar je sve nestrpljivije udarao o prozore. Oni nevidljivi zalutali sirotinjski glasovi zapjevaše u peći svoje: »Upokoj Gospodi«; glasovi su im se raznosili, gušili i umirali kao pogrebna pjesma nad pustim grobovima.

— Vode, vodice! — prostenje isušenim glasom umirući otac Kiril, ali ga braća, opojena rakijom i uživljena u igru nisu čula.

— Vode! — ponovi otac Kiril i u glasu mu prozuji užas nadčovječnog napora, svladanog smrću.

Bijela mu se glava podigne s uzglavlja i padne opet kao odsječena.

— Svršeno! — rekoše braća, ostaviše karte, digoše se u isti mah kao automati.

I kad mu se približiše, rekoše jedan drugom nešto šaptom i počeše da prekopavaju pod uzglavljem i pod slamnjačom, na kojoj je ležao mrtvac. Izvadiše jedan skupi cigarluk od jantara.

— Ah! — uzdahne otac Onufrij, kad ga razgledavaše, — Ignatije, daj ga meni!...
— Ne dam, ja sam ga našao...
— Nisi pušač kao ja...
— Ništa zato...
I Ignatij ga turi u džep svoje antezije (kaftana).
— Stani... Kesa!...
Obojica se približiše do svijeće na stolu i s uzbuđenjem počeše kopati po kožnatoj kesi.
— Jedan, dva, tri... dvadeset napoleona...
— Znači, po deset...
— Da potražimo još?...
— Dosta!...
Obojica sjedoše uza stol!
— Kako li je duga noć — oglasi se Ignatij i prekrsti.
— Bacaj karte...
— Tvoj...
Igra ponovno počne.
I noć je išla tamna, mučaljiva, tajanstvena. Išla je neosjetljivo, tiho i lagano. Bura kao da je prestala. Sa prozora ćelije zirka jutarnje praskozorje i nalazi dva brata, zanesena još u igru.
Kandilo nad glavom mrtvaca bijaše ugasnulo.

NESREĆA.

Što li se bijaše dogodilo, da veseli, puni radosti života, vječno nasmijani otac Piomij, kao nikada sjeđaše na pragu svoje ćelije tužan i zamišljen?
Zar je bio za tugu taj lijepi dan?
Ne! Po širokom manastirskom dvorištu, obasjanom suncem i radošću, mirno i tiho teče život braće bez ikakove bure, svi su zadovoljni i sretni. Vremešni otac Sisoj, koga braća zovu babom Aglidom, kao uvijek mirno i makinalno suče na čekrku pred velikim manastirskim vratima. Dvije lijepe gospojice — gošće ove svete obitelji — ozbiljno šetaju ispod ruke i nešto pripovijedaju. Pokraj njih od vremena do vremena prođe mladi otac Ignatij i pristojno im se klanja, a lice mu se otvara od smijeha čak do ušiju. Na olovnom crkvenom krovu ljube se golubovi. U dvorištu se dva krasna pauna šepire prema suncu i veselo krriješte. Naokolo gore planinski vrhovi visoko i mirno kupaju se u čistom lazuru neba. Sve po staromu živi u redu i pokornosti sudbini i raduje se sa zahvalnošću lijepom božjem svijetu.
I sred te mirne pobožne tišine čuje se slatki jednolični šum od dvije manastirske česme, koje šapću nježno ušima, a srcu, umu i duši pjevaju slatko: spavaj, spavaj, spavaj...
Samo je otac Piomij daleko od te radosti i izgubljen u skrbi svoje duše sjedi na pragu ćelije i misli.
Prolaze, prolaze braća kraj njega, svaki za svojim poslom, a on jedva uzvraća na njihove pozdrave i ne podiže oči, da ih pogleda. Prolaze sati, dva, tri, približi se podne, a on se ne miče s mjesta.
Iguman s golemom udicom u ruci već se vraćaše s ribolova sav crven i znojan. Kad prođe pokraj njega, izvadi iz svog džepa dvije goleme pastrve, koje su se još praćakale i kako bijaše veseo, pokaza mu ih i reče ujedljivim glasom:
— Oče Piomije, gledaj, kako se praćakaju!
Otac Piomij podigne glavu s takovim žalosnim i skrušenim pogledom, kao da mu zapovijeda, da odstupi dva koraka natrag.
— Što je, oče Piomije, što se dogodilo? — upita uplašeno i sa sažaljenjem iguman.
Otac Piomij uzdahne i ustane. Lice mu bijaše blijedo kao u ikone. A on čitav izgledaše kao da su ga netom pregazila kola.
— Što se dogodilo, oče Piomije, da nisi bolestan? — ponovi još uplašenije iguman. — Sjediš, misliš i uzdišeš. Što to biva s tobom? Takav junak!
— Znaš li što, oče — progovori otac Piomij kao iz groba. — Da posvetiš toliko truda, vremena, brige i kad treba da se raduješ onome, što si načinio ti...
— Gospodi, smiluj se nama grešnima! — prekrsti se iguman sasvim u čudu. — Što se dogodilo, oče Piomije?

— Ja sam shrvan, oče igumane, ja sam očajan!... Koliko je nesiguran čovjek u svojim nadama — duboko uzdahne otac Piomij.

— Umiri se oče... Možda da nije sve izgubljeno!

— Ne, sve, sve je izgubljeno! — izusti drhtavim glasom Piomij.

— Ne očajavaj, oče... Reci, ispovjedi mi... Je li grijeh?... Je li napast ili bolest?

— Još gore, oče!

— Gospode Bože! Da se nisi zaljubio? Ali ja to barem ne držim vjerojatnim. Ded, reci...

— Tako gubi čovjek vjeru i u dobro i u Boga i u rad i u sve — spusti ruke otac Piomij i opet sjedne na prag.

— Vinooooo, vince trogodišnje ode, da se više ne vidi — zaplaka on odjedamput i nastavi kroz suze: — Znaš li ti, oče, što se dogodi s njim? — Isteče, isteče u nepovrat!...

— Nije moguće! — pljesne rukama djed iguman...

I dva kaluđera dugo su šutjela, a da se nisu ni pogledali. Jedan je ispovjedio svoju nesreću, drugi ju potpuno shvatio i sam ju osjetio. Poslije sjede iguman do oca Piomija i upita ga srdačnom ganutljivošću, svojstvenom dušama, koje ljube jednu stvar, vjeruju u jednu stvar i koje se potpuno u njoj snalaze i razumiju.

— Bre, ne čini mi se vjerojatno! A kako se to dogodi?

— Noćas je pukao jedan obruč od bureta i isteče do posljednje kapi.

— Do posljednje kapi!

— Do posljednje kapi!

Nesreća!

— Hajde, hajde, samo da vidiš — diže se otac Piomij Od muke ga se nisam ni dotakao. Vidjeh, uzeh mu pipu i pobjegoh, da ne gledam.

U to vrijeme prođe pokraj njih brzi otac Gerasim. Kad vidje dva brata uzbuđena i tužna, on zastade i upita svojim ženskim glasom:

— Što se dogodilo, molim...

— Što se dogodilo? Zapečaćeno bure Piomija isteklo — odgovori mrzovoljasto djed iguman.

— U — u... e — e!... pa sada? — pridruži i svoju brigu otac Gerasim.

Poslije malo dođe otac Nikifor, iza njega otac Maksim, zatim Teodosij, Pajsij i tako se sabraše sva braća iz manastira. Pače i baba Aglida ostavi crkvu i dođe. I svi mljeskahu zubima i svi se počeše jediti, i svi su šuškali nešto, kao da je bio mrtvac.

Otac Piomij ih uvede u voj mali podrum, gdje se bijaše dogodila nesreća. Svi se sa radoznalošću sakupiše oko bureta, koje je još suzilo među raspuklim dugama.

Slaba je svijetlost dolazila iz jednog jedincatog prozora i melankolično osvjetljavaše pokojno bure. Ugodni miris od razlivenog vina ispunjao je podrum. Oci se sjatiše mučaljivo oko bureta i po bradatim im se licima čitaše duboko sažaljenje kao da su se nalazili — ne pred puknutim buretom — nego pred golemim ljudskim srcem, razbijenim od nesreće.

— Bog da mu oprosti! — reče jedan tajanstvenim glasom.

I svi s uzdahom pogledaše oca Piomija, koji stajaše postrance shrvan, izgubljene vjere i nade; svi su šutjeli i nitko ne mogaše da nađe bar jednu utješnu riječcu, da mu kaže.

ADVOKAT.

Okružni sud zasjedavaše u punom svom sastavu. Ispitivalo se djelo Mitra Marijina iz sela Goroseka, koga je susjed Petar Marijin tužio za ubistvo svog konja.

Bijaše nesnosna vrućina. Izvana sa ulice, kroz prozore dvorane za zasjedanje umorno i očajno gledahu bijeli zidovi suprotnih zgrada, koje je obasjala svjetlost. U sobi bijaše sparno, zato i nije bilo nikakove publike.

Samo dva — tri eljaka, koji bijahu i svjedoci o djelu, plašljivo i nepomično sjeđahu na svom mjestu i slušahu s otvorenim ustima.

Govorila je obrana — nizak, zdepast advokat sa golemim trbuhom, golom glavom i ponošenim odijelom. Upiljio je oči u predsjednika suda i pokatkada bi izvukao ruku iz svog džepa i kad bi pokazao na optuženika, govoraše s nevjerojatnim nastojanjem, da zagluši, da porazi sve. Ali glas mu bijaše tup, promukao kao da je izlazio iz nekoje raspuknute cijevi. On bi vikao, kriještio, pokazivao na nebo dižući oči prema stropu i na kraju bi se svake rečenice veličanstveno nadimavao i široko raširivao ruke. Ali po apatičnim i nepomičnim licima sudaca ležaše kao uvijek ona nepomućena sudačka strpljivost i ravnodušnost, koja nikada ne pruža nade.

Predsjednik je bio zanesen u daleka razmišljanja. Jedan je od sudaca risao konje. Drugi, koji je bio glazbeno talentiran, napisao je pred sobom jednu golemu notu i pažljivo je povećavao olovkom.

Optuženik Mitar Marijin sitan seljanin, bos i neuredan sjeđaše na svom mjestu; kako nije shvaćao ništa iz govora svog zaštitnika, promatraše, kako se golema crna muha udara sa zujanjem o staklo jednog prozora, a da ne može, da izađe. U času, kad advokat zamuknu, da proguta pljuvačku, okrene se Mitar prema sluzi, koji bez zanimanja čopkaše nokte uz vrata, te mu reče glasno:

— Prijatelju, istjeraj tu prokletu muhu, dosta je zujila! ...

Suci ga pogledaše sa smiješkom i sažaljenjem. Predsjednik pritisne zvonce.

— Mitre Marijin, treba da shvatite, da vaš položai kao optuženika nije veoma zavidan. Pristojnost traži, da šutite.

— Ha, ona izleti! — reče Mitar kad pogleda prozor.

Suci se ponovno zasmijaše. Advokat pogleda strogo svog klijenta i kad namjesti opet blagi svoj smiješak, nastavi:

— Da gospodo suci! Te okolnosti treba da uniđu tako, da se stave u račun. Drugim riječima, treba da se protumači psihologija, momenat. Predstavite sebi noć — crnu kao vrag, seljačku noć! Da ti čovjek u oko uđe! Moj klijent leži u sredini svog dvorišta ili negdje na svom gumnu i sa svetim pravom građanina čuva svoje snopove, hrpu žita, koje je dobio svojim krvavim znojem, čuva svoju muku. Tu on leži umoran od svakidašnjeg napora. Zaboravio je sve, kako to veli pjesnik! (Svjedoci se pogledaše sumnjičavo.) Sve: Ženu, djecu, pače i nebo! Napor ga je duboko uspavao ... Ali u čas ... Što vidimo, gospodo suci? Što? Nema riječi, kojima da se to izreče! Čovječji jezik ih nema! ... Da! U čas se moj klijent probudi i gleda ... O užasa! Život mog klijenta visi na dlaci! Zar ne! Nad njegovom glavom stoji ogromno čudovište, grozno, strašno, spremno, da ga proguta! U svom strahu, posve prirodno, moj klijent, gospodo suci, gubi svijest. On vidi ognjene jezike iz nozdrva čudovišta, on vidi njegove okrvavljele oči, koje svijetle od pijan ... od grabežljivosti ... U svom užasu moj klijent sav drhće. On ne zna, gdje je, ne zna, što se s njim događa! ... Tada zgrabi pušku i da-a-a-an grmne! Čudovište pane, poslije ustane, preskače plotove, bježi u polje, nađe stog slame, zaroni se u nj od boli i ... umire! E, gospodo suci, pitam ja vas, u čemu je kriv moj klijent, da to čudovište nije bilo ništa drugo, nego konj nekoga Petra Marijina? Konj? — Nekakva ništetna mrcina, koja je stajala jedva pedeset leva. Da! Gdje je tu zločin? Gdje? ... Uostalom, gospodo suci, sudite i mislite! Uzmite u obzir i dva zakona: Božji, koji nam govori, da svaki čas čuvamo svoj život od čudovišta i uopće od svega, i čovječji, koji razlikuje djelovanja na zločinačka i nezločinačka ... I ta dva zakona opravdavaju mog klijenta! ...

Advokat razgleda važno oko sebeb, otare znoj sa svog čela i sjedne nasmiješivši se svom klijentu.

Suci počeše da šapću nešto dulje. Predsjednik zazvoni i poviče:

— Optuženi Mitre Marijin?

— Ja! — odgovori Mitar vojnički i stade mirno.

— Što vi imate, da nam kažete o tom činu?
— Tko? — zar ja?...
— Da, ti, ... ta ja tebi govorim.
— Pa i ja velim, da je tome tako.
— To jest, koje — to je tako?
— O konju — vikne glasno Mitar. — On mi je preskakao u dvorište. Ja sam mnogo put govorio Petru: Susjede, zatvaraj svog konja, inače će ga vuci pojesti! Nanosi mi štetu. Pogazi mi vrt. Smrači li se, hop, preskoči plot. Upropasti me!... Ni za što se ne ljutim, gospodin sudac, ali za tikvu... Srce svoje izjedoh, da ti kažem pravo. Bijaše jedna tikva na — takova, on je zgazi, ta mrcina! Trpio sam, trpio, ali jednom rekoh: čekaj, ja ću ti dati, tamo njemu, da razumiješ. Napunih dobro pušku, pa čekam. Usred noći upravo sam htio da legnem, eto ti ga — hop — preskoči. Kao da đavo pustoši sve...
— Poslije? — zapita predsjednik.
— Poslije! Što poslije? — Digoh pušku pa... na mjestu.
— Poslije?
— Poslije ga povučem sa ženom pokraj sela. Tamo ga uvukoh u slamu, barem, da ga sakrijem pa...
Advokat slušaše, kako njegov klijent prostodušno pripovijeda stvar i drhtaše od jada. On je svojim očima tražio pogled Mitra, da ga porazi, ali Mitar kao da je zaboravio na svog zaštitnika gledaše samo predsjednika.
— A koliko je po tvom mišljenju vrijedio taj konj? — zapita ga on.
— Pa vrijedio je 100 leva, konj bijaše dobar — odgovori Mitar.
Advokat srdito udari po knjigama na stolu i brzo izađe napolje.
Sud se povuče na vijećanje. Branitelj izvuče Mitra u hodnik i sav drhćući od srditosti, vikne mu očajno:
— Životinjo! Kad ne znaš, da lažeš, zašto uzimaš advokata.
I srdito siđe niz stepenice.

UČITELJEVA DUŠA.

Seljaci iz sela Krivo-Skolo odavna su znali, da im je učitelj bolestan i da će jednog dana iznenada umrijeti.
Počeo je da slabi od nekakove nepoznate bolesti i lice mu je iz dana u dan tamnilo, tijelo mu se sušilo, a oči mu se razgarale i postajale svijetle, nekako strašno svijetle. U tijesna mu se prsa uselio nekakav suhi kašalj, koji ih je nemilosrdno kidao, a da nisu mogla da njegovu gorčinu iskašlju. Seljaci su gledali, kako im se svake večeri bijedni učitelj vraća iz škole umoran, nemoćan i kako iza svakih dvadeset koraka postajkiva i neprekidno kašlje.
— Lijepe daske cijepa učitelj — rekoše oni — naskoro ćemo ih morati da skujemo.
— Uništi mu zdravlje ta pusta škola. Taj svinjac ga izjede!
Škola bijaše uistinu niska, tijesna, s izrovanim podom. bez dasaka, malih prozora, zamazanih soba, koje su sve do vrata bile pune djece. U njoj je učitelj radio i slaba su mu prsa kroz čitave godine neprekidno zajedno s uzduhom, danim od Boga, da osvježuje krv, primala prašinu i nečistoću, u kojoj su živjele seljačke bolesti.
Jednog prekrasnog dana, poslije svršetka obuke u školi, učitelj se vrati kući, leže i umrije. Stvar se svrši brzo. E, sve je gnjilo!
Izađe duša bijednog učitelja, ostavi beživotno suho tijelo i sjedne na vrata, da čeka nebeske pratioce, da je uzmu i odnesu, kamo joj je mjesto — u raj ili u pakao.
Čeka duša, čeka i nitko ne ide.
— Što li je to — misli ona. — Zar će me na putu ostaviti, da plašim ljude kao vampir?... A, zahvaljujem — ja znam, da se vratim!
Ali kad pogleda suho, mrtvo tijelo, koje je malo prije čuvaše, razabra, da ne će biti veoma sretna, ako se vrati. Nego da luta od sela do sela, pa vjerovnici, pa načelnici, blato, studen...
I duša postade još ogorčenija.

— Kakova nepravda! Da me drže tako, da osjećam vonj toga mršavog tijela, koje se tako glupavo prostrlo tamo i koje me je čitave godine nosilo sa sobom zato, da me hrani sa sanjama i idealima... Nasitih se toga... O drugom sam svijetu sanjarila, u drugi odlazim... Ded, da vidim, kako tamo s čovjekom postupaju!... Ili će ipak trebati, da šaljem dopise u novine.

Duša zadrhta od jada i od studeni.

Bijaše zima. Suh, promrznut snijeg pokrivaše sve. Plava studena magla poput plašta savila se nad poljem i gorama i drveće pucketaše od mraza. Živa se duša nije ni zapažala po putu.

Ali eto negdje iz magle primiču se trkom dva nepoznata putnika. Išli su tako brzo jedan iza drugoga, da se unaokolo njih digao vihor snježne prašine.

— Bre! — reče duša samoj sebi i zgrozi se. — Ide li to nadzornik? Danas je radni dan, a kad posjeti školu, naći će je pustu! Gdje je učitelj? — Umro. Kako, on umro bez dopusta? I eto ti mrmljanja, globe... otpusta... Ali sada mi je svejedno...

Duša još ne bijaše došla k sebi od straha, i eto već dva putnika stigoše.

— To bijaše anđeo i đavo. Oni su jedva disali od umora.

Učitelj napravi kiselo lice i ne htjede se s njima ni rukovati.

— Oprosti, dragi prijatelju — okrenu se k njemu đavo sasvim slobodno i drugarski. — Mi zakasnismo i ostavismo te, da zebeš... Anđeo je kriv za to. Učiteljske su duše naučene, da trpe. Tu i tamo ima nekojih nestrpljivijih činovnika, znaš, srde se, ako ih ne poslužiš na vrijeme. Nego, rekoh, da saberemo najprije njih. Dobro, rekoh, zašto ne...

Đavo poče da se smije, koliko može više i da trlja smrznute ruke.

Duši se to svidi.

— Gle, kako je simpatičan gospodin taj đavo — pomili ona — a nama ga rišu s repom, s rogovima i ne

znam, kako još ne. Gle tog veseljaka! »Prijatelju, ja bih želio, da se upoznamo!«

I učiteljeva duša protegnu svoju ruku.

— O, mi se poznamo, reče đavo, kad mu je stisnu i poče opet da se smije od srca.

— Oh, kako bih zapušio, reče učitelj. Imate li duhana.

— Izvoli, — reče đavo i pruži mu cigaretu. — Nešto ništetno, a ipak pruža zadovoljstvo, a?

I poče se pri tom smijati veselo i bezbrižno.

— Momče, ne daj se varati, — javi se nastavnički anđeo, koji je stajao postrance zamišljen, mučaljiv i savijenih krila. Glas mu bijaše strog, a lice mu imađaše zapovjednički izražaj kao u kakovog načelnika iz ministarstva prosvjete.

— Budi uljudniji, gospodine anđele, — reče duša — Ja nisam momče, ja sam odrastao, kako vidiš!

— Na — reče đavo i pokaže na anđela — takovi su ti anđeli... Za dvije pare nemaju samostalnosti, a govore načelnički... Ponose se s tim, da su Božje sluge... A sluge su i ništa više. Mi đavoli smo nešto drugo, mi smo slobodni i u tom leži naša snaga...

Te su se riječi sviđale duši.

— Veoma mi se sviđaš, gospodine đavole, — reče ona.

— I tako, prijatelju, da idemo — reče joj đavo. — Sjedi mi na krila.

— Ne — usprotivi se anđeo. — On je sumnjiv. Treba da mu se pregledaju računi. Toliko je patio. Možda da još izađe kao pravednik!

— Da, ja sam mnogo stradala, — reče duša.

— Znamo, da si stradala. Vi ljudi ste veoma glupi. Svi se volite da hvalite sa stradanjima. Dohvali mi se s nečim drugim, nečim, što si izvojštio, što si preskočio, što si osvojio svojom snagom, nastojanjem svoje volje. A vi? Da ja sam mnogo tradala, ja sam se mnogo mučila... Pa ti anđeli, — sve računi, sve računi. Čovjek umire, da se otrgne od tih računa, a oni opet račune...

Barem, da nas tu puste na miru i da nas otrgnu od tih računa — dodade duša, kojoj se mnogo svidješe riječi đavola, jer ga je gledala već s ushitom.

Anđeo otvori veliki tefter, u koji je dugo gledao, pa progovori piskutljivo, kao seoska učiteljica:

— Ti si učitelju, pravedan, i ja ti zapovijedam, da pođeš sa mnom u raj!

— Zapovijedaš mi, a? — reče ironično duša. — To »zapovijedam« odaje jasno tvoju stražarsku dušicu ... Takove ja dušice veoma mrzim.

— Ti si za raj, pravedniče, i treba, da dođeš.

— Što li ima u tom vašem raju, ti varaš ljude, — reče đavo.

— Sve, što želiš. Iz rijeka teče med i mlijeko, posvuda je jasno, svijetlo, čisto. Svaki zna sve. Tamo nema ništa tajno za čovječji um.

— Vidi ti, učitelju, njega, s čim ti se hvali: s medom i mlijekom, — zasmija se đavo. — S tim stvarima može da se pohvali svaki bogat čovjek na zemlji. Med i maslo! Zar se u tom sastoji sreća čovjeka ... Sve bi bilo jasno, sve svijetlo, sve javno! Čovječja duša ne može da živi sretno bez tajnog, tamnog i nepoznatog. Ona je više ponosna, nego koliko ju poznaju u nebu. Za nju je nužna tmina, jer ona želi, da postane sunce. Čovjek se bori sa zidom, napravljenim od zagonetaka. I bez te borbe ne može da živi, dragi moj, on umire, postaje plijesan ... Pomiriši kojega starog profesora, pa ćeš znati, što je to.

I đavo poče da trlja ruke od studeni, da podskakiva i da zviždi ustima.

— Što to vidim, vama je studeno? — upita ga učitelj i dodade:

— I meni je studeno!

— Tko filozofira, taj se lako prehladi, — odgovori đavo i podsmijehne se lukavo anđelu.

— Ja ću se potužiti na tebe gospodinu Bogu, — reče anđeo i rasplaka se od jeda kao žena. — Čekaj, već ćeš vidjeti! S tom filozofijom ti pobrka um tolikim prostodušnim dušama.

— Gle ih, — reče đavo, — gle, tih ropskih dušica! Samo pjesmice pjevaju svom gospodaru, služe mu i donose mu denuncijacije ... Ništa drugo ne znaju, pa uvrijediš li in malo, odmah se rasplaču.

Đavo poče da zviždi i da se smije:

— E, dragi moj, — potapta on po ramenu rasplakano anđelče, — ja se nikome ne pritužujem i nitko se meni ne pritužuje. Eto me: sam svoj sluga, sam svoj gospodar! Slobodan kao vjetar. Tram-tara-ra-ram ... ra-ram! ... — zapjeva on i okrene se prema duši: Učitelju, hajde, idi sa mnom, pusti to sentimentalno anđelče!

— Kod vas ću uistinu biti slobodan kao vjetar? — zapita učitelj.

— Razumije se, — odgovori đavo. — To je naš princip, — da učinimo sve ljude slobodnima. Hvala anđelima, zemlja je bila teška od nesretnika i robova.

— Hoću li moći, da govorim, štogod želim. Tako na pr. o strankama, novinama, politici? — zapita duša.

— Iiiiiii, opet ti ... — zatvori mu đavo rukom usta. — Hajde!

— Hajde! — poviče učitelj.

— Stoj, ti si pravednik! Ne idi s njim! — poviče anđeo.

Mani se, bre, udari ga prezirnim pogledom duša i kad skoči na demonska krila, poleti u prostor slobodno i veselo poput vjetra.

SPASOV BREŽULJAK.

Djed Zaharija ide polagano i nosi na krkače svog malog Monku. On je obavio svoje suhe ruke oko njegova vrata i posvema se udobno smjestio. Brazde znoja šaraju izgorjelo lice starca i vlaže mu od napora oznojeni vrat. Ručice ga Monke guše i muče tako, da mu pred očima prolaze krvave magle, ali on ide polagano i brižno podupire svoj teret.

Sunce već zalazi. Naokolo sa mirisnih livada, sa zelenih njiva, iz hrastika i tamnih šuma, što se prostiru na daleko, tajanstveno i suzdržana daha, dolazi tiho noć.

Opet ljudi, ljudi! . . . Sa svih strana, po svim putevima idu ljudi jedan preko drugog, dostižu se, prolaze jedan drugog, sve prema onom strmenitom i oštrovrhom brežuljku, za koji djed Zaharija odavno zna, da je Spasov brežuljak. Vidi se kitnjasti stari hrast na vrhu i malo bijela kapelica do njega. Po golemom hrptu brežuljka gmiže svijet kao mravinjak. Djed Zaharija gleda i čudi se. Odakle je čitav taj svijet, to čudo! Kolima, konjima, pješice, zbliza i daleka odasvuda idu ljudi, žure se prema vrhuncu. I među njima kakvih sve nema, kakvih sve nema. Jedni bijedni, odrpani, da im se vidi golo meso, drugi bogati i obučeni u nova odijela. I svi nose po jednu bolest i po jednu nadu za ozdravljenje. Jedni prelomljenih nogu vuku se kao zmije, drugi na štakama, treći s nečistim ranama po tijelu, slijepi, sakati . . .

— Djede, kamo ide taj narod? — pita bolesni Monka.

— Svi idu tamo, dijete.

— Ta čitav je svijet bolestan, sinko. Jedni od ovoga, drugi od onoga. Nema zdrava čovjeka na svijetu. Gledaš željezno tijelo, a duša je gnjila.

S vrhunca se tiho raznese crkveni glas drvenog klepala i razli se kao blagoslov po čitavoj okolici, posijanoj čovječjim nadama.

Djed Zaharija sjedne umorno pokraj puta i uzdahne.

— Prekrsti se, čedo.

Monka otkopča ruke s vrata svog djeda, obojica su se dugo krstila sjednuvši u zelenu travu kraj puta.

— Djede, želio bih, da hodam.

— Slabašan si, moje momče, umorit ćeš se.

— Hoću da prohodam, djede — ponovi plačljivo Monka.

Djed Zaharija ga podigne brižljivo i kad ga prihvati za ruku, krenuše opet. Monka, desetgodišnji momčić, boležljivo i slabunjavo siroče, krene pokraj svog djeda poput sjene. Po blijedom su mu i suhom licu nabrekle goleme plave žile, noge su mu se zaplitale od slabosti, a ruke mu

visjele kao cjepanice. Goleme plave mu oči, nekako strašno otvorene, gledale su posvuda i s nekim umiljatim čuđenjem pratile čas ševrljugu (krunicu), koja se s pjesmom vila pod nebesa, čas golube grivnjaše, koji su u večernjem sjaju čeznuli za tamnom šumom zapada, čas zlatne mušice, koje su se poput vodenih kapljica vidjele u zraku.

Djed Zaharija išao je sasvim polagano, da ne umori malog, ali kad vidje, da je sunce već sjelo i da je putem sve manje ljudi, on ga ponovno uzme na krkače i pođe brže.

Po vrhu su se brežuljka vidjele čovječje sjene bez cilja, kao da su zabludjele.

— Ljudi traže sebi već mjesto, a mi zakasnismo, sine, — reče starac.

— Hoće li, djede, Gospodin Bog rano sići tamo? — zapita Monka.

Gdje ti je rano! On će čekati, da dođu svi, koji su krnuli. Jer ih ima i izdaleka, ima ih sakatih, slijepih, ima ih takovih, koji ne znaju puta, možda, da nekoji zaluta . . . Kad se saberu svi i kad zaspu svi, Gospodin Bog će pozvati jednog anđelka, da mu nosi štap i reći će mu: »hajde«! Spustit će se mučaljivo, tamo odozgo, između zvijezda i malo po malo sići će dolje. Doći će tada Gospod Bog među ovaj narod, koji je ovdje, tiho, nitko ga ne će čuti, nitko ga ne će vidjeti i donijet će ozdravljenje svima. Poslije malo po malo, kako je i došao, dizat će se i otići na nebo, kao što je uzašao na planinu, na jedan te isti sutrašnji dan — Spasov-dan.

— Hoće li svi bolesni ozdraviti, djede?

— Svi — svi! — odgovori s dubokim uvjerenjem djed Zaharija. — Možda sada, možda poslije godinu dana, poslije pet, poslije deset . . . koji vjeruje, spasit će se.

Monka je slušao tajanstvene riječi svog djeda, prožete vrućom vjerom i premda ih nije razumjevao, u duši mu je postajalo svijetlo i toplo. On položi svoje blijedo lice na rame svog djeda, zagleda se u visoki drveni križ na brežuljku i zamisli se. Svi će, svi će ozdraviti . . . koji sada, koji poslije pet, koji poslije deset godina . . . Zašto Gospodin Bog, kad daje ljudima zdravlje, ne daje im ga već

sada... Sutra će se svi vratiti zdravi. Eto djed Zaharija se izmuči, da ga donese ovamo, a on može, da ozdravi čak poslije deset godina. Ne, Monka hoće, da ozdravi još ove noći i da se sutra vrati zdrav, da trči po livadama, da bere cvijeće, da goni leptire i da se igra lopte s drugom djecom. Otkada, otkada se on nije igrao s loptom, kako ga je obuzela želja za igrom!

— Ali ostavlja li nekoga za poslije dvadeset godina, djede? — pita Monka beznadno.

— Božja volja, čedo! Možda i poslije dvadeset — odgovara duboko zamišljen djed Zaharija i uzdahne.

Monka se opet zamisli. Poslije dvadeset godina! Dječji mozak bolesnog dječaka nije nikako mogao da to shvati i na čistu dušu, punu nade i radosti, pade sjenka razočaranja. Da je znao, tražio bi od svog djeda, da ga vodi doktoru... Uistinu svi vele, da bi doktor tražio mnogo novaca, ali kad ga čovjek zamoli, možda bi s manje prošao.

— Zar ne, doktori mogu, da liječe odjedamput, djede? — zapita opet Monka.

— Što može, da učini doktor bez Božje volje! — odgovori djed Zaharija i nastavi malo ukorno:

— Gle, što me pitaš!

Monka ne reče ništa.

Djed Zaharija šutljivo i s naprezanjem krene na brežuljak, a znoj mu je curkom curio i šarao lice.

Kad stigoše na vrhunac, već je bilo tamno. Zvijezde su gusto posule nebo, jedna do druge kao nikada. Njihov krotki i čudni sjaj pritiskivao je mrak k zemlji i Monka, osim snenih sjena okolišnih vrhunaca, nije mogao, da vidi ni šume, ni polja, ni njihova sela, ni puta, po kojem dođoše. Djed mu je skupio trnja i granja za vatru, a on se vrtio oko nje, pogledavao je plaho u tamu i nekakav mu je tajanstven strah ispunjao dušu. Mali prozorčić kapelice kao svijetlo oko gledao je u tamu nepomično i strašno, a sjena kitnjastog hrasta do njega stajala je kao golemi i grozni medvjed s otvorenim ustima. U tami su se javljale mučaljivo i tajanstveno čovječje sjene kao strašila, koja bi nenadano niknula iz zemlje i opet potonula u nju. Tu i tamo su gorile vatre, a oko njih su se čuli isprekidani

razgovori, duboka i bolna jaukanja, od kojih je mahom Monki stršila kosa. Nepoznato negdje u tami stenjao je neki nemoćni ženski glas kao na tužaljku:

— Mamo, majko, podigni me, majčice... umirem!...

— Djede! — zajeca Monka i savi se u koljena starca, koji je poticao oganj.

— Ne boj se, čedo, ne boj se! — pomiluje ga djed.

Kad večeraše, zamota Zaharija lijepo Monku u svoj kaput, pa obojica legoše jedan do drugoga kraj ognja, koji je žmirio.

Monki se nije spavalo. On je slušao isprekidane govore ljudi, koji su ležali tamni i nepomični kao mrtvaci oko ognja, slušao je duboke uzdahe bolesnika i u pamćenju mu je iskrsavala velika ikona u seoskoj crkvi, na kojoj je naslikan sudnji dan s paklom, s đavolima, s griješnicima, nad kojima sa strašnom silom leti u oblacima Gospodin Bog, golem i srdit, sa zlatnim vijencem na glavi.

— Djede, kada će doći sudnji dan? — upita Monka.

— Što? — javi se u polusnu djed Zaharija.

— Sudnji dan?...

— Hajde, hajde, spavaj, čedo — odgovori pospano starac i opet zahrče.

Monka odbaci pokrivač sa glave, okrene se na leđa i zagleda u nebo. Po njemu jedna do druge trepte zvijezdice milo i lijepo kao žive dječje očice. Monka in gleda nasmijan i malo mu se srce puni s radošću, tihom i krotkom, kao što je njihova svjetlost. On ne će da spava, on će čekati, da vidi, kako će se među tim lijepim zvijezdicama pojaviti Gospod Bog s malim anđelkom i kako će se spustiti na zemlju. Mašta Monke vidi već tog svesilnog liječnika, Gospodina Boga. Golem, veoma golem spušta se s neba s dugim crvenim plaštem, s križem u ruci i sa zlatnim vijencem na glavi, kako je naslikan u crkvi. Iza njega jedan mali anđelak nosi mu štap i gleda ponosno djecu naokolo kao i Cenku Popova, kad kadi pred svojim ocem na službi Božjoj.

Odjedamput pozli Monki. Oštri mu trnci prođoše tijelom, glava mu se omami. Na oči mu pane jedna crna pelena, pade druga, treća, četvrta. Hoće da vikne svog

djeda, ali crne pelene iščezavaju jedna za drugom i njemu postaje lako, lijepo, kao da ga netko tiho — tiho ljulja. On otvara oči i vidi, kako su se nebesa i zvijezde digle visoko, veoma visoko...

Jedna se zvijezdica otkine s neba i spusti na zemlju. Nastane svijetlo, svijetlo. Nebo se otvori i Gospodin Bog, sa zlatnim vijencem spusti se prema zemlji, upravo prema Monki... Koliko li je blag, koliko li je dobar starac — Gospodin Bog! Čim sađe, uhvati Monku za ruku i reče mu: Budi zdrav i hodi sa mnom, da te odvedem k tvojoj majci. Monka nije nikada vidio svoje majke... On krene s Gospodom Bogom prema nebu, prema zvijezdama. Naokolo je tako široko, tako lijepo... Negdje se čuju pjesme, koje trepere kao bakrena zvonca. Monka ide s Gospodinom Bogom i njemu je lako, lako i radosno, da će vidjeti svoju majku... Eto ih više, više... zemlja ostaje negdje za njima...

— Mamo — vikne on po prvi put — mamo!

I ta mu čudna riječ zvuči tako slatko, tako milo. Duša mu se rastapa od nje i on se drži zdrav i radostan za ruku Gospodina Boga.

Rano prije sunca djed se Zaharija probudi i pogleda naokolo sebe. U sumraku svuda po svim putevima brežuljka niz strmine i kamenje, bježe ljudi dolje kao ludi. Muževi, žene, djeca, slijepi, sakati, jedni sa štapom, drugi na rukama, s kolicima, s konjima — svi su bježali i iščezavali kao strašila.

Djed Zaharija se sjeti, da prema običaju treba, da se prije praskozorja bježi odatle, da se gore ostave bolesti. I on gurne Monku:

— Monka, čedo... hajde sinko.

Ali je Monka ležao na leđima, nepomičan i hladan, licem okrenutim prema nebu, tiho sklopljenih očiju. Laki i čudni djetinjski smiješak sledio mu se na usnama.

On je bio već gore, u krilu svoje majke.

SADRŽAJ

TISAK TIPOGRAFIJE D. D., ZAGREB.